

VETENSKAPSSOCIETETEN
I LUND
ÅRSBOK

1997-1998

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1997–1998

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

*Redaktör: Anders Grönvall, Sjögatan 6,
S-223 63 Lund, tel 046-12 35 79*

Formgivning: Lars Tempte

*Omslagsbilden visar en detalj från aulan i Universitetshuset,
efter restaureringen.*

*Det joniska kapitälet är gjutet i Lund under Axel Nymans ledning.
Förgyllningen utgöres av slagmetall.*

Foto av Ola Terje, februari 1986

ISBN 91-973773-0-9

Wallin & Dalholm 1999

Innehåll

Artiklar

- 5 *Marcos Cantera Carlomagno: Geopolitikens återkomst*
- 16 *Dominic Ingemark: Öl eller vin?*
- 31 *Bengt Löfstedt: Zu Felix Fabris Latein*
- 42 *Jöran Mjöberg: Amerikas "Southwest" i tre diktares ögon*
- 77 *Ivan Svalenius: En svensk nationsfest i Wittenberg 1544*
- 87 *Ingrid Söderhamn: Som Apoteos betraktad...*
- 147 *Marianne Thormählen: Systrarna Brontë och prästerskapet*
- 157 *Nils Gösta Valdén: Litterära influenser hos lyrikern Ekelund*

Minnesord

- 169 Sven Håkan Ohlsson av *Ingmar Brohed*
- 173 Olof Arngart av *Gillis Kristensson*
- 181 Carl-Gustaf Undhagen av *Birger Bergh*
- 187 Östen Södergård av *Jean-François Battail*
- 193 Jörgen Weibull av *Birgitta Odén*

Vetenskaps societeten i Lund

- 197 Matrikel
- 209 Verksamhetsberättelse 1996
- 211 Räkenskaper 1996
- 215 Verksamhetsberättelse 1997
- 217 Räkenskaper 1997
- 222 Stadgar
- 226 Skriftförteckning

Marcos Cantera Carlomagno

Geopolitikens återkomst

Introduktion

Ordet geopolitik användes för första gången av Rudolf Kjellén i en artikel i tidskriften *Ymer* 1899. Begreppet kom från början att stå som benämning för en särskild analys av politiken i allmänhet och nationalstatens utrikespolitik i synnerhet.¹ Som namnet väl antyder väver denna typ av analys samman geografiska element (rummet, placeringen, avståndet, klimatet, bergskedjor och dalar) med politiska aktionsplaner och program i en väv där trådarna håller ihop varandra i form av talrika mönster och variationer. Disciplinen upplevde en blomstringstid under mellankrigstiden och flera av dess största namn fanns i Tyskland. Främst på grund av den identifikation som gjordes mellan denna typ av studier och Nazitysklands territoriella expansion och rasistiska teorier blev emellertid geopolitiken så gott som bannlyst som teoretisk inriktning i de flesta länder efter 1945. Bakom detta förbud fanns det dock även andra motiv. Dels motsatte sig de geopolitiska principerna den marxistiska synen på klasskampen som centralt begrepp inom historieanalysen, dels väckte det geografiska imperativet motstånd hos både liberaler och kristna, vilka vägrade att acceptera att geografin användes som rättfärdigande för axelmakternas agerande. På det viset fick ideologin (marxistisk, liberal, kristen) – åtminstone formellt – ersätta geopolitiken som metodologi under större delen av perioden efter 1945. Det bör emellertid tilläggas, att den geopolitiska metoden fortsatte att användas även efter 1945, särskilt i USA, om än under andra namn. Relationen mellan de geografiska faktorerna och de politiska besluten utgjorde nämligen grunden för flera centrala teorier från denna tid, bl.a. Trumans containment-doktrin och den inom Eisenhower- och Kennedy-administrationen så populära domino-teorin. Uppbyggandet av de två influenssfärerna under kalla kriget följde intressant nog geopolitiska principer, även om man valde andra etiketter (den fria och demokratiska respektive den socialistiska världen).

Konflikten mellan två socialistiska stater Sovjetunionen–Kina och

framför allt Vietnam–Kambodja) visade emellertid på ett tydligt sätt bristerna i den ideologiskt betingade analysen. Det ledde så småningom till att man i väst ”återupptäckte” geopolitiken. Trots bannlysningen var geopolitiken dock aldrig helt död. I den politiska analysen, bakom fasaderna i staternas utrikes- och försvarsförvaltningar, har realpolitikens principer aldrig gett vika för ideal- eller moralpolitikens.

Geopolitikens återkomst har alltså möjliggjorts av en mängd olika element, av vilka de tre viktigaste är ideologiernas försvagade ställning efter kalla krigets slut, de utökade aktionsmöjligheter de enskilda länderna har fått som en direkt konsekvens härav och svårigheterna med att återupprätta en ny världsordning. Ytterligare faktorer är framväxten av nya eller nygamla, dynamiska aktörer (länderna i Sydostasien, den religiösa fundamentalismen, de multinationella bolagen, etnonationalismen, den organiserade brottsligheten, etc.), Tysklands återförening och nedbrytningen av maktbalansen i Europa samt det dubbla tryck som huvudpersonerna på den internationella scenen (nationalstaterna) utsätts för från både transnationella institutioner och inomstatliga krafter. Men också själva doktrinen har genomgått omfattande förändringar som ett resultat av ovannämnda utveckling. Till den äldre, ”hårda” geopolitiken, grundad i de fasta fysisk-geografiska och militära faktorerna har det nu därför lagts en ”mjuk” dimension, vilken tar allt större hänsyn till teknologin, ekonomin, befolkningen, kulturen, religionen och den sociala och politiska organisationen samtidigt som den påverkar och begränsar den betydelse som de äldre, fasta elementen har för den politiska beslutsfattandeprocessen.

I denna uppsats kommer det först att ges en snabb överblick över de klassiska geopolitiska teorierna, sedan en redogörelse för vissa centrala begrepp och till sist en presentation av de nya faktorer som präglar den moderna geopolitiska analysen.

Definition och innehåll

Det finns ingen entydig definition på geopolitiken och heller inte en klar placering av denna bland övriga discipliner. Vissa vill se geopolitiken som en del av geografin (politisk geografi), några som en politisk vetenskap, andra som en självständig disciplin. Medan ett antal forskare ser de geografiska aspekterna som helt determinerande för de politiska besluten (typiskt t.ex. för Karl Haushofers skola) hävdar andra, att inget mekaniskt samband kan åläggas denna relation utan

att de geografiska faktorerna, även om mycket viktiga, endast påverkar dessa beslut i en process där många andra faktorer bör räknas in.² Enligt Alvstam är geopolitiken ”läran om det geografiska lägets och de geografiska naturförutsättningarnas betydelse för politiskt handlande. Utgångspunkten för geopolitisk analys kan antingen vara statsvetenskaplig eller geografisk.”³

Inte heller råder det enighet i frågan om vidden av den geopolitiska grundscenen. De klassiska teorierna är i regel världsomfattande och lägger vikten vid den intima relation som finns mellan de geografiska och de historiska generaliseringarna. Centralt i dem är motsättningen mellan fastlandet och havet, mellan de kontinentala och de maritima stormakterna och, på samma sätt, det inflytande som miljön har över människan och dennas verksamhet inom de politiska, de ekonomiska och de kulturella sfärerna. Den geografiska placeringen, den fysiska dimensionen, avståndet och klimatet ges en central, och hos vissa forskare avgörande, roll i utformningen av ett lands politik. Den nya geopolitiken däremot är mindre deterministisk samtidigt som den kan uppvisa en nationell, regional och till och med lokal dimension.⁴

Till sist är skillnaderna stora i bedömningen av vilka element som hör till en geopolitisk undersökning. Som det redan sagts kan man grovt skilja mellan en äldre tradition som ger de fasta geografiska elementen en mer eller mindre determinerande roll för beslutsfattande-processen, och de nya tendenserna där i stort sett varje yttring av mänsklig verksamhet – från ekonomi och teknologi till urbanistisk planering och förändringarna i väljarkårens sympatier – kan föras till den geopolitiska analysens sfär.⁵

Geopolitiken är ingen vetenskap. Den är snarare en analys som föregår den politiska verksamheten eller ”ett perspektiv som kan anläggas på andra problem”.⁶ Den ämnar inte åstadkomma en statisk beskrivning av den politiska eller den ekonomiska maktens geografiska spridning under ett givet historiskt ögonblick och heller inte framställa någon tänkbar ”naturlig” utveckling för denna situation utan syftar istället till att identifiera ett givet politiskt subjekts intressen och mål i relation till de andra aktörer som rör sig på samma scen. Geopolitiken vill också definiera den strategi som ska följas, de allianser som bör uppnås och det motstånd som ska övervinnas för att nå det valda målet. Detta kan göras på två sätt, antingen genom ett deterministiskt (normativt) eller ett sannolikt (euristiskt) sätt, ämnat att till-

sammans med andra dimensioner (etiska, ekonomiska, militära, juridiska, osv.) ge en riktning åt de politiska besluten och den politiska aktionen. De geopolitiska teorierna är därför varken neutrala eller objektiva. De utgör i realiteten de tänkbara framtida scenarierna och de alternativa vägar som finns till hands för att nå till en situation som svarar mot egna intressen, principer och värderingar.⁷

Vid utarbetandet av varje geopolitisk hypotes måste man skilja mellan tre moment eller nivåer. Den första utgörs av en så objektiv analys som möjligt av de styrande tendenserna i en given miljö. Sedan följer en (subjektiv) definition av en viss politik, vars utformning beror på en studie av faktibla vinster och kostnader. Den tredje nivån utgörs av agitationen, vars syfte är att uppnå den nödvändiga konsensus hos den allmänna opinionen för den valda politiken. Även om den geografiska faktorn är ständigt närvarande i den geopolitiska analysen – om inte annat som scen för det politiska spelet – betonas i denna presentation betydelsen av politiken på bekostnad av geografin. Detta beror på den alltmer framträdande roll som andra element såsom ideologi, religion, teknologisk nivå, kultur, mått av nationell och internationell konsensus och legitimitet, etc., har i framtagandet av geopolitiska antaganden.⁸

I många länder, framför allt i de anglosaxiska, används geopolitiken som synonym till politisk geografi, ett begrepp myntat av engelsmannen Halford Mackinder och av den tyske geografen Friedrich Ratzel i slutet av 1800-talet. Egentligen representerar dessa termer olika inriktningar eftersom den politiska geografin intresserar sig för de politiska fenomenens spridning i rummet och deras inverkan på miljön eller befolkningen medan geopolitiken går den motsatta vägen och analyserar det inflytande som de geografiska faktorerna, såväl fysiska som mänskliga, har på valet av politiska beslut och strategier inom ett visst territorium.⁹

De viktigaste geopolitiska teorierna

De viktigaste geopolitiska doktrinerna kan egentligen delas i två stora grupper, nämligen de som ser världen tudelad i olika typer av makter och de som motsätter sig en sådan tudelning. Inom dessa två grupper finns det givetvis en mängd olika inriktningar företrädda. Grovt sett kan följande schema tjäna som vägledning:

- 1) De som ser världen tudelad i olika typer av makter. Anhängarna av den kontinentala maktens teori (främst Halford Mackinder och Karl Haushofer) hävdar fastlandets överhöghet över havet. De stater som kontrollerar den euroasiatiska kontinenten ges företräde framför de maritima eller perifera makterna. Omvänt betonar Alfred Mahan och Julian Corbett den maritima maktens betydelse över den kontinentala medan i Nicholas Spykmans teser återfinns världsmaktens centrum i de peninsulära och insulära områdena. Ytterligare två varianter utgörs dels av George Renners och de Severskys läror, enligt vilka den avgörande makten finns i kontrollen av luftrummet och dels av de som betonar dualismen mellan centrum och periferin, där Norden är hegemonisk på samma sätt som en eller flera stater bildar en ledande kärna i varje region. Även klimatskolan betonar den nordiska hemisfärens hegemoni genom att förlägga världsmakten i ett bälte mellan parallellerna 30° och 60°, dvs. USA, Europa, Ryssland och Japan. Gemensamt för dessa teorier är etablerandet av en väst-öst eller nord-syd dimension;
- 2) De som motsätter sig de dualistiska teoriernas rigiditet. Liksom flera andra som förnekar den dualism som präglade de äldre geopolitiska doktrinerna ger Saul Cohen de geopolitiska elementen en viss autonomi och hävdar existensen av ett flertal, självständiga maktcentra i dynamisk relation med varandra. Två varianter är idealisterna, som anser att världen i grunden är fredlig och består av ett system med inbyggda ordningsprinciper och anarkisterna, för vilka det naturliga är en allas kamp mot alla.¹⁰

Geopolitikens grundbegrepp: aktörerna, intressena, makten, tiden och rummet

Geopolitiken studerar den kontroll som en given aktör utövar över en fysisk eller immateriell sfär i samarbete eller konkurrens med andra aktörer. Även om nationalstaten enligt detta synsätt är den främsta aktören finns det inom de internationella relationerna även andra viktiga geopolitiska subjekt, liksom de internationella organisationerna, de olika religiösa samfundet, de multinationella företagen, den organiserade brottsligheten, regionerna, osv. Alla dessa instanser konkurrerar med nationalstaterna – ibland inom ett visst område, ibland inom flera – och naggar deras suveränitet i kanten. Men trots detta och även om den dubbla processen som en tilltagande internationali-

sering om en fördjupad regionalisering och lokalisering innebär begränsar nationalstatens möjlighet att bestämma förblir den ett mycket viktigt centrum för olika maktintressen. En stats makt och rikedom beror därför numera mycket på dess förmåga att integreras i det internationella systemet och utnyttja detta systems fördelar.

Varje geopolitisk aktör har explicita eller implicita intressen. Utformningen av nationalstatens intressen påverkas t.ex. av dess geografi, historia, kultur, politiska struktur, ekonomi, sociala system, religion, osv. Intressena definieras utifrån politiska grunder, beroende på de möjligheter eller optioner som varje stat har till förfogande i en given historisk situation i relation till andra aktörer med andra liknande, annorlunda eller motsatta mål. Den fysiska och den humana geografin är därmed inte determinerande för definitionen av de olika intressena och ingenting är naturligt eller på förhand givet inom geopolitiken, även om den fysiska geografin är ett stabilt element medan teknologin, allianserna och staternas interna sammanhållning är variabla sådana.

Intressena varierar i tiden. Tredje världen, t.ex., hade stor strategisk betydelse för de båda supermakterna under det kalla krigets dagar, men inte efteråt. Nu har dessa länder snarare ett genomgående negativt värde för den industrialiserade världen, främst på grund av de otaliga misslyckandena med demokratiserings- och utvecklingsförsöken, den lavinartade demografiska utvecklingen och den överhängande risken för en massiv migration som i-länderna inte skulle kunna klara av. Intressena kan även befinna sig i konflikt med varandra, vilket försvårar det politiska valet då detta val har helt andra och kortare tidsrytmer än t.ex. säkerhetens eller ekonomins. En stats förmåga att prioritera de långsiktiga intressena på bekostnad av de kortsiktiga beror ytterst på dess politiska klass förmåga att betala det politiska pris som detta val kostar, vilket i sin tur är avhängigt den politiska klassens legitimitet. Oftast är det emellertid så, att den politiska klassen i en demokrati väljer att uppnå snabba fördelar på bekostnad av mer långsiktiga sådana.

Liksom intressena är också makten mångsidig. Den består av både materiella och immateriella element (militär och ekonomisk styrka å ena sidan och kredibilitet, prestige eller etnisk, kulturell, religiös eller ideologisk gemenskap å den andra). Maktens symboliska dimension är särskilt viktig, dels för att en stats prestige påverkar dess vikt, och därigenom dess roll, på den internationella scenen, dels för att den allmänna bilden av en stats makt i politiken oftast har större betydelse

än själva makten. Makten påverkas av det territoriella omfånget, de tillgängliga naturresurserna, vattenreserverna, vägnätet, etc. Den har dock inte en absolut betydelse utan bara en relativ sådan, i relation till en given situation och/eller de specifika målen att uppnå.

Andra faktorer som har en grundläggande politisk och strategisk dimension är tiden och rummet. Både intressena och makten varierar nämligen med tiden. Dels finns det en motsättning mellan de kortsiktiga och de långsiktiga intressena, dels är många geopolitiska element dynamiska och föränderliga och ändrar därmed betydelse från en tids-epok till en annan. Dessutom följer beslutsfattandeprocesserna hos olika strukturer (demokratiskt valda regeringar, bolagsstyrelser, gerillaledarskap, kyrkliga instanser, m.m.) olika rytmer, vilket ger tiden en central roll i maktspellet mellan olika aktörer. Rummets utsträckning och avståndet har länge ansetts vara ett konstant element. Det stämmer också i princip, men dess geopolitiska betydelse begränsas likväl alltmer, beroende på den disponibla teknologin. Det har även hävdats, att intressenas intensitet står i relation till avståndet, så att de ökar vid geografisk närhet och minskar allteftersom avståndet tilltar, givetvis beroende på typen av intressen och aktörens makt dignitet. Men så förhåller det sig inte alltid: inte minst genom sina oljereserver utgör exempelvis Oman ett långt känsligare område för de industrialiserade länderna i Europa än Albanien. Avståndets betydelse beror i sista hand på kommunikationsvägarnas status, de tillgängliga transportmedlen och dess kostnader, m.m.¹¹

De nationella intressena kan sammanfattningsvis klassificeras utifrån:

- 1) *innehållet*: ekonomiska, territoriella, politiska eller ideologiska, beroende på om målet är välfärd, säkerhet eller viljan att legitimera den egna världsbilden;
- 2) *prioriteten*: vitala eller inte vitala, fasta eller föränderliga, allmänna eller specifika;
- 3) *andra länders intressen*: gemensamma, kompletterande eller motsatta;
- 4) *tidsperspektivet*: kort- eller långsiktiga;
- 5) *s.k. historiska intressen*, vars legitimitet alltid kan diskuteras men som ändå utgör grunden till otaliga och svårhanterliga etniska och nationella konflikter (se exempelvis de "historiska rättigheter" som serberna åberopar över Kosovo eller irakierna över Kuwait).¹²

Slutligen är det viktigt att påpeka, att det avgörande inte är att bevisa de aktuella intressenas natur (godtyckliga, legitima, relativa) utan att förstå den kraft de kan ha och den roll de kan spela vid en given historisk situation. Det geopolitiska resonemangets bidrag i detta sammanhang är mycket viktigt, då det ger de nationella valen en rationalistisk grund som gör att de bättre stämmer med de rådande internationella tendenserna.

Analyselement och metoder.

Teknologins tilltagande betydelse

De geopolitiska analyselementen kan delas i fasta (rummets utsträckning, den geografiska placeringen, klimatet, avståndet, den kontinentala eller maritima karaktären, naturresurserna, kulturen) och variabla (befolkningen, ekonomin, teknologin, de nationella och internationella politiska institutionerna, transportväsendet – inklusive de s.k. elektroniska motorvägarna – och telekommunikations- och informationssystemet). Medan de förstnämnda ansågs vara avgörande inom den äldre geopolitiska traditionen betonas idag alltmer vikten av de variabla elementen. Den geopolitiska analysen, å andra sidan, rymmer ett antal olika metoder, beroende på om man vill prioritera historiska, geografiska, beteendevetenskapliga eller andra utgångspunkter.¹³ Gemensamt för de olika metoderna inom undersökningen av ett givet problem är hänsynstagandet till rummet och de involverade inre och yttre aktörerna; de viktigaste geopolitiska elementen och deras interna funktionsmekanismer och evolutionstendenser samt relationen mellan de olika aktörerna och faktorerna.

Utvecklingen inom transportväsendet, telekommunikationerna, informationen, vapenindustrin och varuproduktionen, påverkar de politiska, militära och ekonomiska intressenas omfattning och natur. Därför utgör teknologin ett av de internationella relationernas – och därmed geopolitikens – mest dynamiska element. Teknologins roll är särskilt betydelsefull i perioder av snabba förändringar, eftersom såväl det politiska som det ekonomiska systemet alltid behöver tid för att förstå och integrera de senaste rönen. När den teknologiska innovationen sker i långsam takt hinner de olika aktörerna lära sig att utnyttja nyheterna. När innovationsprocessen däremot sker snabbt uppstår det ett gap mellan de tekniska möjligheterna och förmågan till en operativ användning av dem. Allt snabbare takt i den teknologiska innovationsprocessen följs därför av allt större svårigheter för aktö-

terna att begagna sig av den nya teknikens potentialer. Det ger den aktör som äger förmågan att bruka det senaste rönet försprång framför sina konkurrenter. Men inte nog med det. Utvecklingen inom exempelvis databranschen styrs från ett både regionalt och socialt ganska begränsat område: unga medelklassmän i USA. Vad betyder detta inte bara för förändringsprocessen i t.ex. informationsteknologin utan även för maktbalansen i världen?¹⁴

De teknologiska förändringarna har begränsat den relativa innebörden av fysiska faktorer som råvarutillgången eller territoriell storlek på bekostnad av immateriella element som produktiviteten och know-how. Det innebär inte, att teknologin förändrar geografin utan att den, genom att tillföra människan allt fler instrument för att neutralisera de begränsningar eller de betingelser som geografin ställer, påverkar de fysiska faktorernas politiska, ekonomiska och strategiska betydelse. Å ena sidan finns det geografiska drag som teknologin inte kan utjämna eller neutralisera: ett land i en kall zon kommer alltid att vara mer beroende av större energitillgång än ett land i en varm zon på samma sätt som det politisk-strategiska värde som en viss geografisk placering ger (t.ex. Gibraltar) kvarstår. Å den andra är det inte teknologins begränsningar som avgör de olika valen utan en given aktörs förmåga att tillgodogöra sig de teknologiska rön som står till buds eller viljan att betala det pris – politiskt eller ekonomiskt – som användningen av dessa möjligheter kostar.

De teknologiska förändringarna på det militära planet har påverkat staternas maktstatus och sårbarhet. Betydelsen av den geografiska placeringen, storleken och klimatet – förr centrala faktorer – har idag kraftigt relativiserats av tillverkningen av allt effektivare vapensystem, vilka inte berörs av geografiska hinder, långa avstånd eller klimatologiska villkor. Den nya avancerade militära teknologin har dock lett till att de västliga länderna inte längre kan utföra effektiva militära insatser i s.k. lågintensitetskonflikter. Det stora försprång på det teknologiska området som de industrialiserade staterna besitter hjälper att neutralisera det hot, militärt eller demografiskt, som andra länder kan komma att representera och samtidigt garantera den egna välfärden under ännu en tid. På längre sikt utgör emellertid den demografiska boomen i de underutvecklade länderna, i kombination med allt sämre ekonomiska villkor och aggressivt religiös påverkan, samt eventuell tillgång till modernare vapensystem, en fara som teknologin svårligen kommer att kunna klara av.

Geopolitiken idag – några sammanfattande aspekter

Geopolitiken är en metod som genom en analys av rummet i både dess materiella (fysiska) och icke materiella (mänskliga) dimensioner skapar klarhet över den nationella och internationella situationen, tillhandahåller kännedom om de krafter och tendenser som är i rörelse och möjliggör identifieringen av en given aktörs intressen, möjligheter, mål och politiska alternativ i en miljö där andra aktörer med delvis annorlunda eller t.o.m. motsatta mål också finns. Den geopolitiska approachen är tvärvetenskaplig och i den konvergerar, förutom historia och statsvetenskap, geografi, ekonomi, teknologi och andra discipliner. Till skillnad från den äldsta geopolitiken betonar de nya inriktningarna den allt större vikt som de "mjuka" faktorerna (teknologin, demografien, ekonomin, m.m.) har i analysprocessen på bekostnad av de fysiska elementen. Kalla krigets slut och den ökade konkurrensen mellan allt fler aktörer i skapandet av nya intressesfärer har lett till mycket större dynamik i de internationella relationerna. Detta har medfört ökade möjligheter men också större ansvar och större risker för de enskilda aktörerna, inte minst nationalstaterna. Det är en utveckling som i allra högsta grad gynnar den geopolitiska approachen.

Noter

- 1 Om Kjellén och hans insatser inom den geopolitiska inriktningen se Gunnar Falkemark, "Rudolf Kjellén – den svenska geopolitikens fader", i Claes-Göran Alvstam & Gunnar Falkemark (red), *Geopolitik – en antologi*, Göteborg 1992.
- 2 Yves Lacoste, "Che cosa è la Geopolitica?" i *Limes*, Rom, nr 4 1993 och nr 1-2-3 1994; Carlo Jean, *Geopolitica*, Roma-Bari, 1995, s 6 ff.
- 3 Claes-Göran Alvstam, "Geopolitik – vad är det?", i Claes-Göran Alvstam & Gunnar Falkemark (red), *Geopolitik – en antologi*, Göteborg 1992, s 2.
- 4 Se bl.a. Yves Lacoste, *Dictionnaire de Géopolitique*, Paris 1983; Geoffrey Parker, *The Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, London 1985; Carlo Jean (red), *Il pensiero strategico*, Milano 1985; *ibid.*, *Geopolitica*, Roma-Bari, 1995.
- 5 Norman Pounds, *Manuale di geografia politica*, Milano, 1992, vol I, s 9 f, vol II s 247 f.
- 6 Alvstam, "Geopolitik – vad är det?", s 2 f. I enlighet med dessa synpunkter kan man – paradoxalt nog – definiera geopolitiken med samma formel som den västeuropeiska och latinamerikanska vänstern länge använde för den marxistisk-leninistiska läran: en vägvisare för den politiska aktionen.
- 7 Gaetano Ferro, *Fondamenti di Geografia politica e Geopolitica – Politica del Territorio e dell'Ambiente*, Milano 1993; Raimondo Strassoldo, "La guerra e lo spazio: un'analisi sociologica della geopolitica e della strategia", i Carlo Jean (red), *Il pensiero strategico*, Milano 1985; Maria Paolo Pagnini, *Geografia del Principe. Teoria e misura dello spazio*

- geografico*, Milano 1985. En klassisk manual i geopolitiskt handlande är Macchiavellis *Fursten*.
- 8 Jean, *Geopolitica*, s 10 f.
 - 9 Se bl.a. Alvstam, "Geopolitik – vad är det?", s 1 ff; Jean, *Geopolitica*, s 11 ff; Patrick O'Sullivan, *Geopolitics*, London 1986; Peter Taylor, *Political Geography*, London 1989.
 - 10 För en genomgång av de viktigaste tidigare geopolitiska teorierna se framför allt Geoffrey Parker, *The Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century*, London 1985.
 - 11 Relationen mellan avståndet och intressen har i Sverige travesterats i debatten om regeringens utrikespolitik. Kritikerna hävdar nämligen, att det socialdemokratiska utrikespolitiska engagemanget i flera decennier ökat med avståndet. Situationen på Kuba och Östtimor, i Vietnam och Sydafrika har enligt denna kritik föranlett större engagemang från UD än utvecklingen i Estland, Polen och Sovjetunionen.
 - 12 Se Jean, *Geopolitica*, s 59 ff.
 - 13 Se praktiska exempel på olika metodologiska inriktningar i uppsatssamlingen i Claes-Göran Alvstam & Gunnar Falkemark (red), *Geopolitik – en antologi*, Göteborg 1992. Det bör dock påpekas, att med undantag för en uppsats präglas alla de andra i denna samling av det som här kallas "äldre" geopolitisk metodik.
 - 14 Intressant lektyr i sammanhanget är Microsofts grundares beskrivning av den nya informationsteknologins möjligheter. Bill Gates, *Vägen till framtiden*, Norstedts 1995.

Dominic Ingemark

Öl eller vin?

Kulturkontakter och maktspel under romersk järnålder i Skottland, norra Northumberland och Skandinavien.*

Inledning

”Strong reasons are adduced for believing that the well-known bronze cauldrons were being used for the brewing of fermented liquor. Caledonia seems to have been ‘wet’ in more senses than one.”¹

Förekom romerska dryckesseder i området norr om Hadrianus mur i Storbritannien respektive i Skandinavien under romersk järnålder (0–400 e.Kr.)? Det som gör frågan intressant är inte i första hand om de inhemska folken norr om den romerska gränsen drack öl eller vin. Utan huruvida det väldiga romarriket hade någon påverkan på sina omgivande grannar, och i så fall vilken? Denna fråga har länge intresserat forskningen men har på senare år allt mer kommit att hamna i fokus.

Att den romerska kulturen satte djupa spår i den del av världen som tillhörde imperiet torde stå bortom varje tvivel, exempelvis kan de språkliga förändringarna i stora delar av Europa nämnas. Språk som rumänska, spanska, portugisiska och franska är ännu idag ett högst påtagligt vittnesbörd om denna kulturens inflytande. Men i vilket avseende och vilken omfattning den romerska kulturen influerat de omgivande områdena bortom rikets gränser är svårtolkat och sålunda mer omdiskuterat.

Mycket talar för att det fanns ett romerskt inflytande på kulturerna, och möjligen även samhällsutvecklingen i dessa båda områden. Denna påverkan speglas främst i det arkeologiska källmaterialet, i synnerhet gravmaterialet. När det gäller Skandinavien finns det många indicier på att det förekommit romersk kulturpåverkan inom flera områden, bland annat i fråga om gravskick och utvecklingen av ett skriftspråk – runorna. Vad gäller området norr om Hadrianus mur är bilden betydligt mer kom-

plicerad beroende på källmaterialet. Möjligen var den kulturella påverkan mindre, eller så är den mindre tydlig – då gravar från denna tid är ytterst sporadiskt förekommande – till skillnad från Skandinavien. Mycket talar för att det också skedde en inverkan på den romerska kulturen, exempelvis togs byxor, ett plagg använt av bland andra germanerna, upp i den romerska armén.

I denna artikel har jag av utrymmesskäl valt att lägga tyngdpunkten vid en aspekt av det romerska inflytandet på de inhemska kulturerna, nämligen dryckessederna. Särskild vikt kommer att läggas vid det arkeologiska källmaterialet, i synnerhet det romerska glaslet, även om också historiska och etymologiska evidens kommer att diskuteras. För en mer djuplodande redogörelse av såväl källmaterial som hypoteser och tankar, vill jag hänvisa till min kommande avhandling *Roman glass from non-Roman contexts in Scotland & North Northumberland*.

En kort forskningshistorik

Tanken att man druckit vin i Skottland respektive Skandinavien under romersk järnålder är ingalunda ny, utan togs upp av ett flertal forskare redan på 1930-talet. James Curle pekade 1932 på fynden av amforor i Skottland, vilka visade att det funnits en viss import av vin. Men han föreslog också att vissa bronskärl använts till att brygga öl i.² Gunnar Ekholm förde 1934 fram idén att vinskoppor och andra romerska importföremål funna i Skandinavien tyder på att man tagit upp seden att dricka vin.³ Olwen Brogan föreslog 1936 samma sak, men baserade istället sin hypotes på etymologiska evidens, nämligen inlånet av ordet "vin" i de germanska språken. Vidare förklaras närvaron av dryckes- och blandkärl för vin, men avsaknaden av transportkärl – amforor – i det Fria Germanien med att man istället begagnade sig av tunnor.⁴

Ole Klindt-Jensen pekade i en artikel från 1949 på sambandet mellan de arkeologiska fynden av olika dryckeskärl och de antika källorna, som visar att det förmodligen druckits vin i liten utsträckning i det germanska området. Här framhåller han en viktig aspekt, nämligen att det inte alls är säkert att detta vin inmundigats på romerskt vis. Vidare diskuterade han en annan synnerligen intressant fråga – varför andra romerska seder, exempelvis badet, inte tagits upp av dessa kulturer.⁵

Hypotesen att man druckit vin, möjligen på romerskt vis, har emellertid inte fått stå oemotsagd. I synnerhet en forskare, Rolf Nierhaus, har i en artikel från 1954 pekat på avsaknaden av amforor i det Fria Germanien

som ett bevis för att något vin inte nådde detta område, och går sålunda i polemik med Owen Brogan. Nierhaus lyfter härvidlag fram dateringen på de dryckeskärl man påträffat i germansk kontext och menar att dessa här rör från en period då amforor var det dominerande transportkärlet för vin. I stället för han fram de fynd man har gjort av dryckeskärl med organiska rester, fynd som visar att man drack fruktöl och mjöd. De vinsilar som påträffats i gravar och andra arkeologiska sammanhang, användes enligt honom till att sila grumsigt fruktöl.⁶

Denna artikel skall ses som en vidare utveckling av dessa tidigare hypoteser och tankar, och med utgångspunkt från antropologiska modeller diskuteras hur romerska föremål och seder kan ha använts i ett maktspel inom de samhällen som låg bortom den romerska gränsen.

Dryckestraditionerna inom den romerska kulturen, respektive de keltiska och germanska dryckessederna

När man skildrar de romerska dryckessederna måste det poängteras att det ofta fanns stora skillnader mellan hur idealet såg ut, och hur det tedde sig i verkligheten. Det viktigaste var att man drack vin, och att detta späddes ut med vatten eller snö. Att dricka vin oblandat ansågs vara barbariskt, och i allra högsta grad opassande. Romarna hade övertagit dessa dryckesseder från två andra, och mycket inflytelserika folk på den italiska halvön: etruskerna och de grekiska kolonistörerna. Olika skriftliga källor omvittnar dock att det många gånger var dåligt ställt med måttfullheten, och beskriver fylleslag som urartat.⁷ Öldrickande förekom främst i områden som Egypten, Gallien och inte minst Britannien.⁸ I det övriga riket användes öl främst som läkemedel. Att öl var främmande för romarna visas av att det latinska ordet för öl – *ceruesia* – är ett keltiskt inlån.

Den romerska järnåldern är en förhistorisk period, det vill säga att det inte finns några historiska källor från områdena. Vi får istället förlita oss på vad de romerska skriftställarna har att förtälja om de keltiska och germanska dryckessederna eller vända oss till skriftliga källor av senare datum. Den bild vi får av dessa folkslag genom de antika källorna är ingalunda objektiv, tvärtom är den sedd genom en romares ögon. Och vad mera är, får dessa folk många gånger framstå som ideal eller oftare som motsatsen. Sålunda är de historiska källorna allt annat än entydiga.

Caesar skriver följande i *De Bello Gallico* – Om de galliska krigen (förf. ca 50 f.Kr.): ”Import av vin tillåter de över huvud taget inte, då de anser att detta gör människor vekliga och nedsätter förmågan att uthärda ansträngningar.”⁹

Denna passage kan tolkas på två sätt, antingen att vin inte förekom alls hos germanerna, eller att man hade kommit i kontakt med vin och kanske tyckte allt för väl om det.

Tacitus skriver i sitt verk *Germania* (förf. 98 e.Kr.): ”Som dryck använda germanerna en vätska beredd av korn och vete, vilken genom jäsnings får en sorts likhet med vin; de som bo närmast Rhen tillbandla sig också vin.”¹⁰ Tacitus bekräftar här att en viss import av vin skedde, åtminstone i de gränsnära områdena.

I Tacitus finns vidare följande formuleringar rörande germanernas dryckesvanor: ”... dryckenskap och utsövningar, som barbarerna gillar ...”,¹¹ och ”Mot törst äro de ej lika återhållsamma”.¹² I den germanska och den keltiska kulturen ansågs ett måttlöst drickande och ätande ingalunda ofint, utan tvärtom ett tecken på manlighet och styrka. Gudars och hjältars förmåga att dricka och äta framhålls ofta, till exempel i de isländska sagorna eller hjälteposet Beowulf. De traditionella germanska och keltiska dryckessederna kan därför sägas stå i skarp kontrast till de romerska: öl i stället för vin, måttlöshet i motsats till måttfullhet.

Om de romerska dryckessederna togs upp av en liten elit, såsom det föreslås i denna artikel, måste skillnaden mellan ”vanligt” folk och eliten i Skottland respektive Skandinavien ha varit oerhört slående. Dyrbara glas- och silverbägare istället för enkla träkoppor och lerkrus; ”s sofistikerade” romerska dryckesseder istället för vilda dryckeslag.

Romerskt glas funnet i Skottland, norra Northumberland och Skandinavien

Det arkeologiska materialet från Skottland och norra Northumberland skiljer sig markant från det skandinaviska. Det förstnämnda området har ytterligt få gravar vilka innehåller romerska importvaror, eller överhuvudtaget gravar som kan dateras till romersk järnålder.¹³ Huvudparten av allt romerskt importmaterial härrör från bosättningar och fortifikationer och är starkt fragmenterat.¹⁴ Det skandinaviska materialet kommer i stor utsträckning från gravar, och det är främst detta som rönt det vetenskapliga intresset.¹⁵ Under de senaste årtiondena, i synnerhet det sista, har allt mer glas kommit fram vid utgrävningar av bosättningar av olika slag. Detta material har inte systematiserats, och inte obetydande delar har förblivit bristfälligt publicerade.

Materialen skiljer sig också på andra sätt. De skotska och nordengelska glaskärlen är uteslutande från det romerska området, medan det skandi-

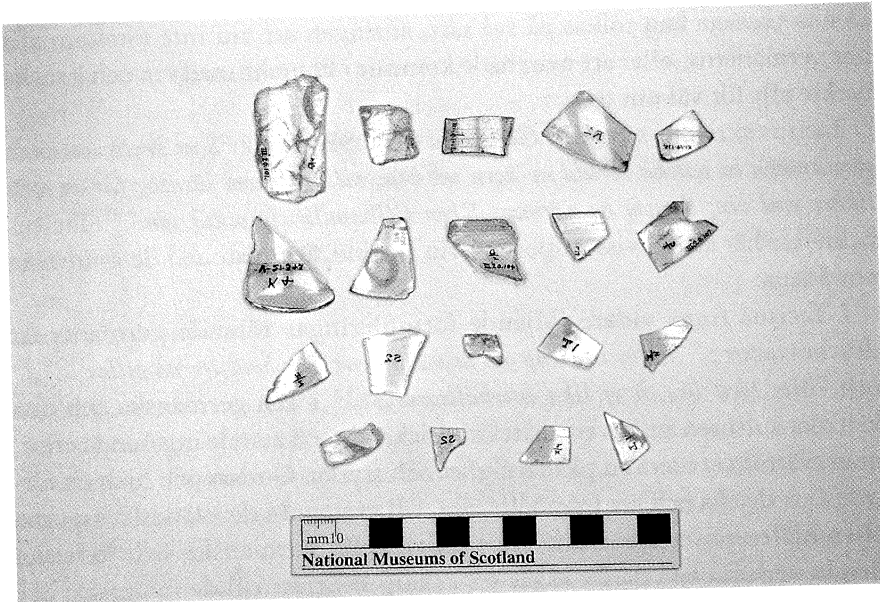

Bild 1. Glasmaterialet från järnåldersboplatser och fort är starkt fragmenterat. Få gravfynd med intakta kärl har påträffats i Skottland och norra Northumberland.
© The Trustees of the National Museums of Scotland.

Bild 2. Från vänster, nedre raden ses tre skärvor av en snabelbägare. Detta var en kärlform som uppstod i slutet av den romerska tiden omkring 400 e.Kr. Liksom de flesta fynden har det med stor sannolikhet varit en vinbägare.
© The Trustees of the National Museums of Scotland.

naviska består av såväl glaskärl tillverkade inom det romerska riket, som kärl från Cernjachov-Sîntana de Mures / Marosszentannakulturen.¹⁶ Vidare består det skandinaviska materialet främst av dryckeskärl av olika slag, medan inslaget av andra kärl – till och med av kärl som på annat sätt kan knytas till vindrickande i romersk kontext – är ytterligt begränsat, endast en enda flaska har påträffats.¹⁷

Det skotska och nordengelska materialet är däremot i sin helhet mer varierat. Med stor sannolikhet har detta två förklaringar: För det första ligger området, till skillnad från Skandinavien, direkt vid den romerska gränsen. För det andra kommer merparten av allt glas som inte är förknippat med vindrickande från Traprain Law. Traprain Law är beläget i East Lothian, är en exceptionellt rik fyndort, och var huvudort för stammen Votadini. Dessa var med stor sannolikhet romerska *foederati*, det vill säga de hade knutit en vänskaps- och militärallians med romarna.¹⁸ Även om dominansen av dryckeskärl inte är lika påtaglig i området norr om Hadrianus mur, som i Skandinavien, är flertalet glasfynd förknippade med vindrickande. Exempelvis visar min analys av glasmaterialet från Skottland att glasflaskor finns på minst en tredjedel av alla fyndorter där man påträffat romerskt glas. Vidare är flakonger och andra former av serveringskärl för vin relativt sett vanliga (se diskussion nedan).¹⁹

Glaskärlens funktion i romersk kontext

Ett grundläggande problem i denna artikel är frågan vilken funktion glaskärl, och andra former av romerskt material hade i romersk respektive skotsk och skandinavisk järnålderskontext. I den mån man tagit upp detta inom forskningen, har man främst fokuserat på frågan huruvida dessa romerska föremål kan ha behållit sin funktion i ett helt annat kulturellt sammanhang. Föremålens funktion i romersk kontext ses som varande helt oproblematiskt och självklar.

Det finns olika former av källor vilka kan ge oss en insikt i kärlets funktion. Den främsta källan är avbildningar av olika slag. På väggmålningar påträffade i privathus i Pompeji och Herculaneum finns stilleben, vilka framställer bland annat glasskålar fyllda med frukt och vinamforor med tillhörande vinkopp. Dessa stilleben var dock i första hand avsedda som konst, och framställer aldrig lagad mat eller scener ur vardagslivet, de har sålunda tämligen begränsat värde som informationskälla.²⁰

Reklam, något som många uppfattar som ett relativt modernt fenomen, har djupa rötter i antiken. I Pompeji fungerade väggmålningar med sce-

ner ur bland annat krogmiljö, som reklam för olika krögare. Dessa ger oss en bättre inblick i olika kärltypers funktion. Ytterligare exempel på avbildningar är gravstelar, och väggmålningar i katakomber. Inte sällan framställs den döde medan han intar en sista måltid tillsammans med sina anförvanter.

De historiska källorna har relativt ringa värde när det gäller olika kärls funktion, då denna var antingen självklar eller alltför trivial för att diskuteras mera ingående. De beskrivningar som faktiskt finns är inte sällan svårtolkade. Latin – det dominerande språket i de västliga delarna av Romarriket – är ordknapp och svårtolkat. I Columellas *De re rustica* (förf. ca 60 e.Kr.) talas exempelvis om konservering av frukt i glaskärl – *vasa vitrea*.²¹ Det latinska ordet *vasa* har betydelsen kärl, fat, redskap,²² och det är endast genom Columellas anvisningar hur kärlet bör vara utformat som vi kan sluta oss till att det rör sig om antingen en flaska eller en burk.

Slutligen finns det en del kärl vilka har påmålat, ingraverat eller inslipat uppmaningar som exempelvis ”*DVBP*” – D(a) V(inum) B(onum) P(ie)²³ eller ”*BIBAMUS*”, vilka ungefär motsvarar svenskans ”*skål*”, något som bekräftar att det verkligen rör sig om vinkoppar.²⁴

När man diskuterar glaskärlens funktion brukar man dock sällan åberopa olika former av historiska, arkeologiska eller ikonografiska källor som stöd för identifieringen; istället utgår man från kärlets generella form.²⁵ Ett stort öppet kärl med större mynningsdiameter än djup, benämns ”skål”. Ingenting i analysen av de relativt sett knapphändiga källor som diskuteras ovan tycks dock motsäga dessa identifikationer. Med andra ord kan man med rimlig säkerhet utgå ifrån att vad som i arkeologisk facklitteratur benämnts ”kopp” fungerade som ett dryckeskärl för vin.

Glaskärlens funktion i inhemska kontext

Mer problematisk är frågan huruvida dessa romerska föremål behöll sin funktion när de hamnat i en ny kontext, om den har förvanskats eller helt gått förlorad. I vilken mån förstod man i järnålderns Skottland eller Skandinavien, ett romerskt föremåls innebörd och funktion? Och i vilken mån har man varit intresserad av att behålla denna?

I en viktig, och synnerligen intresseväckande, artikel om romerska finger-ringar av Kent Andersson diskuteras begreppet ”*intellektuell import*”. Med detta avses importerade föremål som har kvar sin ursprungliga innebörd och funktion,²⁶ inte endast en idéöverföring som exempelvis runor.²⁷ Ett exempel på intellektuell import är bruket av Charonsmynt i järnålderns

Skandinavien. I en del gravar har man placerat ett mynt i den dödes mun, en sed som hämtats från det klassiska området. Detta mynt var avsett som betalning till färjkarlen Charon, vilken förde de döda över floden Styx till Hades.²⁸

Vad är det då som talar för att glaskärnen skulle kunna vara ett exempel på intellektuell import? Det är naturligtvis svårt att med säkerhet säga hur dessa använts; det arkeologiska materialet från främst Skandinavien tycks emellertid stödja denna tanke. I gravar förekommer nämligen hela dryckesuppsättningar, med glaskärl, vinsilar, vinskopor och blandkärl. Dessa dyrbara, förmodligen värdeladdade, och sköra kärl har inte varit lämpade för sådana vilda dryckeslag som tycks ha förekommit i såväl det germanska som det keltiska området.

Vidare kan deras utformning möjligen ge oss indikationer på hur de brukats. De romerska dryckesbägarna hade oftast plan botten, eller en fot vilket visar att man inte behövde tömma bägaren i ett svep. Efterhand kom dock glastyper som efterhärjade gamla kärlformer i det germanska området – dryckeshorn – att produceras i de västra provinserna. Och från 300-talet kommer all produktion av dryckeskärl att påverkas av detta; flertalet kärl är i avsaknad av fot, och en av de vanligaste förekommande typerna är den konformade bägaren.

Jag tillåter mig här att göra en kort utvikning från ämnet: om eliten tagit upp romerska dryckesseder – såsom föreslås i denna artikel – kan omsvängningen från fotförsedda glaskärl till horn- och konformade glaskärl tyda på att de germanska och keltiska dryckessederna var på återtåg i den sena romerska järnåldern. Och då de konformade dryckeskärnen slår igenom också inom det romerska området, är det kanske så att dessa dryckesseder kom att konkurrera med de romerska. Detta har med all sannolikhet ett samband med de politiska och militära förhållanden som rådde i sen kejsartid, där allt fler germaner rekryterades till den romerska armén, och där hela folkgrupper bosatte sig på romerskt territorium. Det är dock inte min avsikt att här behandla denna – om än intressanta – fråga mer utförligt.

Sammanfattningsvis pekar mycket på att man i Skandinavien hade en förståelse för hur de romerska importföremålen fungerade, och att romerska dryckesseder togs upp bland eliten. Från omkring 300 e.Kr. tycks man dock ha svängt tillbaka till germanska dryckesseder. Det är rimligt att tänka sig en motsvarande utveckling i Skottland.

Tunnor, ersättning för amforor?

Det förhållandevis begränsade antalet vinamforor som påträffats – ett mindre antal från Skottland, och inga alls från Skandinavien – kan ha sin förklaring i att man istället använt trätunnor, såsom framförts av Owen Brogan.²⁹ I Gallien hade man omkring 200 e.Kr. i det närmaste helt övergett bruket att transportera vin i amforor. Rolf Nierhaus invändning att glaskärlden är från den period då man endast brukade amforor, stämmer sålunda ej. Under en längre tid hade man i stället allt mer kommit att gå över till tunnor.³⁰ Från Mosel- och Saar-området, vilket än idag är ett viktigt vinproducerande område, finns ett rikhaltigt ikonografiskt material som visar på tunnans betydelse.³¹

Martin Millett har med emfas argumenterat för att tunnor haft en omfattande betydelse i det romerska Britannien. Med utgångspunkt från en hypotes ursprungligen framlagd av Ian Richmond,³² menar Millett att den nedgång i antalet amforor man kunnat påvisa i det arkeologiska materialet, ingalunda skall ses som en nedgång i den faktiska handeln med vin. Istället för han fram hypotesen att detta har sin orsak i att man efterhand kommit att importera allt mindre vin från medelhavsområdet, och kommit att ersätta detta med en vinimport från områden där man företrädesvis använde sig av tunnor, det vill säga de nordvästra provinserna.³³

Detta understryks av att över hundra tunnor har påträffats inom det område som innefattade den romerska provinsen Britannia, och genom analys av träslagen är det tydligt att dessa härrör från de nordvästra provinserna i Romarriket.³⁴ Ett ytterligare bevis för bruket av tunnor i det romerska Britannien är inlånet av det latinska ordet *cupa*, det vill säga vintunna.³⁵ (Se nedan, för en diskussion av andra etymologiska bevis.) Också i andra områden tycks bruket av tunnor ha fått ett stort genomslag,³⁶ vilket främst omvittnas i de antika litterära källorna.³⁷

Man kan sålunda tänka sig att det funnits en begränsad vinimport i tunnor till det skotska respektive det skandinaviska området; en import vilken inte efterlämnat några spår i det arkeologiska materialet.

Förgängliga material – de etymologiska spåren

Många ting lämnar föga eller inga spår i det arkeologiska materialet, vilket framför allt gäller organiska material. Ovan diskuterades ett specifikt exempel där tunnor kunde beläggas i de nordvästra provinserna genom ikonografiska, etymologiska och historiska källor. Även om lämningarna av material införda av romarna sedan länge försvunnit, kan dessa ha satt

spår av andra slag. Låneord – etymologiska evidens – är ett bra exempel på detta. Såväl de germanska och keltiska språken som latinet har låneord som bär vittnesbörd om nya varor och företeelser som har lånats in.³⁸

De etymologiska källorna pekar mot att germanerna tidigt kom i kontakt med vin och vindrickande, något som diskuteras av Tönnes Kleberg. Själva ordet **vin** härstammar från latinets *vinum*. Vidare härleds ordet **köpa** från latinets *caupo*,³⁹ vilket vanligen har innebörden ”krögare” eller ”vinhandlare”. Kleberg framhåller den betydelseutvidgning ordet fick i de germanska och slaviska språken. Germanerna kom att betrakta *caupones* som köpmän av ett mer allmänt slag. Ett annat låneord från samma epok är **månglare**, vilket härstammar från latinets *mango* ”slavhandlare”. Också här har skett en betydelseutvidgning av ordet.⁴⁰ Värt att notera, är att *caupo* inte levt kvar i de romanska språken.⁴¹

De etymologiska källorna tyder sålunda på att man inom det germanska området kommit i kontakt med vin, men i vilken utsträckning går inte att utröna. Kanske var det så att vin endast importerades i relativt begränsad omfattning, och som kommer att föreslås nedan ersattes det dyrbara vinet av lokalt fruktöl, när man strävade att efterhärma romerska dryckesseder. Samma sak kan mycket väl ha förekommit i Skottland.

Organiska lämningar av öl och mjöd

Rester av själva dryckerna har av naturliga skäl ytterst sällan bevarats. Mig veterligt finns inga rester bevarade från vare sig glas- eller silverkärl. De ytterligt få fynd som faktiskt gjorts har kommit att bevaras genom exceptionella omständigheter, i ett fall i anaeroba – det vill säga syrefria – förhållanden i en mosse, i ett annat genom att giftiga metallsalter bevarat rester av den vätska som fanns i kärlet.⁴²

En analys av mikroskopiska rester från ett dryckeshorn påträffat i Skudstrup Mose, Jylland visar att man druckit såväl öl som mjöd.⁴³ Undersökningar av innehållet från ett bronskärl funnet i en kvinnograv i Juellinge, Lolland visar att man druckit en form av fruktöl eller om man så vill fruktvin. Detta bestod av korn, blåbär, tranbär och möjligen lingon, samt pors för att dämpa den fadda och tämligen söta smaken.⁴⁴ Fram till humlens införande på 1200-talet fungerade pors dels som en krydda, dels som ett konserveringsmedel för öl. Traditionen att tillverka fruktöl har mycket djupa rötter, och går åtminstone tillbaka till bronsåldern. Analyserna av resterna från en spann påträffad i den välkända kvinnograven från Egtved, Jylland, visade att denna innehållit ett slags fruktöl eller mjöd.

Denna innehöll vete, tranbär, honung och pors.⁴⁵

Ända in på 1900-talet bryggde man i Blekinges skogstrakter en dryck som bestod av enbär, slånbär, suräpple, malört och humle – *dros*.⁴⁶ Denna tradition lever för övrigt kvar än idag i Belgien, där man tillverkar spontanjästa öler – så kallade *lambic*. Ett exempel på ett sådant öl är Lindemans Kriek, som man utan större problem kan införskaffa på närmaste välsorterade systembolag. Detta körsbärsöl har en smak som torde ha fallit många järnåldershövding på läppen. Dessa fruktöler har en alkoholstyrka som är fullt i klass med vin, en troligen inte helt oväsentlig aspekt. Vidare – och förmodligen viktigare – påminner ölets färg starkt om rödvin. Man kan sålunda tänka sig, som föreslagits av Rolf Nierhaus, att fruktöl utgjort ett substitut till det dyrbara vinet.⁴⁷

Vin som statusmarkör och maktinstrument

Materiella tings betydelse som statusmarkörer och maktinstrument, är ett ämne kring vilket det bedrivits intensiv forskning från såväl antropologiskt som arkeologiskt håll. Genom att tolka ett artefaktmaterial, till exempel glaset och dess fyndkontext, utifrån modeller hämtade från antropologin och sociologin kan vi bilda oss en uppfattning om ett samhälles stratifikation och inbördes maktförhållanden.

Ojämlighet och makt kan manifesteras på en rad olika sätt och på ett flertal olika plan i ett levande samhälle.⁴⁸ Som arkeologer har vi att arbeta med döda samhällen och individer, varför många av dessa manifestationer för evigt gått förlorade, med ett viktigt undantag, de som tog sig materiella uttryck. Emellertid utgör det materiella en central komponent i det levande samhällets yttringar av stratifiering och ojämlikhet.⁴⁹ Min uppfattning är, i likhet med den gängse antropologiska synen, att det materiella inte endast speglar kulturen och samhället, utan också utgör en viktig del av den.

I en arkeologisk modell – *prestige goods economy* – är kontrollen över handeln med prestige- och lyxvaror, i synnerhet importerade och exotiska föremål, av fundamental betydelse.⁵⁰ Dessa importerade föremål kunde inte endast användas som statussymboler, utan även som maktredskap. Mary Douglas och Baron Isherwood använder begreppet "*weapons of exclusion*". Detta är statusföremål och seder vilka endast den samhälleliga eliten har tillgång till, och som därigenom använts som ett redskap, eller om man så vill ett *vapen*, varigenom man kan särskilja sig från den övriga befolkningen.⁵¹

En utvidgning av dessa idéer har lagts fram av Mary Helms, som menar att föremål av exotiskt ursprung inte endast får sin status genom sin kvalitet och sitt material, utan även genom de symboliska associationer och band det har med sin ursprungskälla. Likaså, och kanske viktigare, är att kunskap om och från fjärran områden har fungerat som ett maktinstrument för eliten i många samhällen.⁵²

Det är i ljuset av dessa idéer vi måste betrakta importen av romerska varor till områden bortom den romerska gränsen, i synnerhet de som var förknippade med vindrickande i romersk kontext; och som kan vara en form av intellektuell handel. Prestigevaror av detta slag fick troligen ökad status genom att de kom att förknippas med romersk livsföring, och det väldiga romerska rikets makt. Detta vare sig om man faktiskt drack vin, eller om man ersatte det med billigare fruktöl. Smaken på dessa båda drycker skiljer sig visserligen åt, men för en utomstående betraktare bör de ha tett sig lika. Sålunda kunde man uppnå samma resultat, det vill säga att skapa en barriär mellan sig själva och de lägre befolkningslagren.

En annan aspekt av detta maktspel är något som jag inte kommit att beröra i denna artikel, nämligen de bakomliggande varuutbytesmekanismerna. Mycket av handeln i det gränsnära området i norra England och Skottland har med stor sannolikhet varit kontrollerad av den romerska armén. Genom att romarna kunde styra inflödet av prestigevaror, hade de i viss mån också möjlighet att kontrollera de interna maktförhållandena i vissa områden.

Sammanfattning och slutsatser

Vindrickande förekom med all säkerhet i området norr om Hadrianus mur, det vill säga i Skottland och norra Northumberland, vilket omvittnas av ett mindre antal fynd av vinamforor samt även ett inte ringa antal glasflaskor. Huruvida det förekom vin i Skandinavien är svårare att fastställa, då inga fynd av amforor gjorts, och endast en flaska påträffats. Möjligen kan det ha funnits en export av vin till dessa områden i tunnor, ett vanligt transportkärl, vilket sällan lämnar några spår. Det föreslås också att fruktöl, vars färg och alkoholhalt påminner om rödvin, fungerat som ett substitut för det avsevärt mycket dyrare vinet.

Det som tycks peka på att man var bekant med romerska dryckesseder är de många gravfynd som gjorts i Skandinavien, med hela eller delar av dryckesuppsättningar – glaskärl, vinskopor och vinsilar, bronskärl med mera – föremål vilka i romersk kontext användes i samband med vin-

drickande. Motsvarande material har påträffats i bosättningar och försvarsanläggningar av skilda slag i Skottland och norra Northumberland.

Huruvida man endast importerat föremålen eller även infört de romerska dryckessederna, kan ej fastställas. Så kallad *intellektuell handel*, det vill säga inlånet av nya traditioner och kunskaper tillsammans med föremål, tycks ha förekommit i flera fall i järnålderns Skandinavien, också vad gäller vin-drickande. Denna kulturpåverkan har med all sannolikhet varit begränsad till ett begränsat fåtal, till eliten, medan det stora flertalet har hållit fast vid de traditionella dryckerna öl och mjöd. Mycket talar för att seden att dricka vin på romerskt maner, också tagits upp av eliten i järnålderns Skottland. (I såväl Skandinavien som Skottland tycks det dock ske en återgång till de äldre dryckessederna bland eliten från omkring 300 e.Kr.)

Med utgångspunkt från olika antropologiska modeller, framläggs idén att införandet av romerska dryckesserviser och romerska dryckesseder bland eliten i dessa båda områden, var ett sätt att uttrycka, understryka och – viktigast – utöva sin makt. Genom att bruka dessa dyrbara och exotiska föremål, och genom sin kunskap om dessa föremåls funktion kunde man utesluta dem som befann sig lägre på samhällsstegen. Det finns anledning att föreslå att dessa föremål var djupt symbolladdade, kanhända associerade man den romerska makten med sin egen genom att använda dessa föremål på romerskt vis.

* Ingrid Ingemark, Lund och Henrik Gerding samt doc. Örjan Wikander, klassiska inst., Lund har läst och kommenterat texten, och därigenom bidragit till att förbättra den.

Noter

- 1 G.M., Recension av Curles artikel, infra n. 2: *Journal of Roman Studies* 23 (1933), 106.
- 2 J. Curle, "An inventory of objects of Roman and Provincial Roman origin found on sites not definitively associated with Roman construction": *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 66 (1931–32, 277–397), 313, 346.
- 3 G. Ekholm, *Romerska vinskopor och kärl av Hemmoortyp i Skandinaviska fynd* (Upplands Fornminnesförenings Tidskrift XLV: Bil. 2), Uppsala 1934, 28–29.
- 4 O. Brogan, "Trade between the Roman Empire and the Free Germany": *Journal of Roman Studies* 26 (1936, 195–222), 218.
- 5 O. Klindt-Jensen, "Foreign influences in Denmark's early Iron Age": *Acta Archaeologica* 20 (1949, 1–198), 28–29.
- 6 R. Nierhaus, "Kaiserzeitliche Südweinexport nach dem Freien Germanien?": *Acta Archaeologica* 25 (1954), 252–260.
- 7 Se: C. Seltman, *Wine in the Ancient World*, London 1957.
- 8 E.M. Ruprechtsberger, "Wirtin, füll die Flasche mit Bier! – Bier in griechischer-römischer Zeit: Ein Überblick": E.M. Ruprechtsberger (red), *Bier im Altertum* (Linzer Archäologischer Forschungen Sonderheft 8), Linz 1992, 15–24.

- 9 Caesar *De Bello Gallico* 4, 2, övers. Å. Fridh, Stockholm 1963.
- 10 Tacitus *Germania* 23, övers. A. Önnerfors, Stockholm 1960.
- 11 Tacitus *Annales* 11, 16, övers. B. Cavallin, Uddevalla 1968.
- 12 Tacitus *Germania* 23, supra n. 10.
- 13 F. Hunter, "Iron Age Hoarding in Scotland and northern England": A. Gwilt & C. Haselgrove (red), *Reconstructing Iron Age Societies – New approaches to the British Iron Age*, Oxford 1997, 108–133, se fig. 12.3.
- 14 D. Ingemark, "Roman glass from non-Roman Contexts in Scotland & North Northumberland – Some Preliminary Thoughts": *Annales du 14e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, under tryckning.
- 15 Det finns ett mycket stort antal publikationer inom detta forskningsfält, se exempelvis: a) H.-J. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien* (Atlas der Urgeschichte I), Glückstadt 1951; b) J.R. Hunter, "Glasses from Scandinavian burials in the First Millennium A.D.": *World Archaeology* 7:1 (1975), 79–86; c) S.M.E. van Lith & K. Randsborg "Roman Glass in the West: A Social Study": *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 35 (1985), 413–532; d) U. Lund Hansen, *Römische Import in Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas* (Nordiske Fortidsminder Ser. B 10), Köpenhamn 1987; e) U. Lund Hansen "Römischer Glaselexport in das freie Germanien": *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 22 (1989), 177–185.
- 16 U. Näsman, *Glas och handel i senromersk tid och i folkvandringstid – En studie kring glas från Eketorp II, Öland, Sverige* (AUN 5), Uppsala 1984, 96.
- 17 H. Norling-Christensen, "Romerske glaskar i Danmark": *Nationalmuseets arbejdsmark*, Köpenhamn 1953, 87.
- 18 G. Jobey, "Traprain Law: A summary": D.W. Harding (red), *Hillforts: later prehistoric earthworks in Britain and Ireland*, London 1976, 192–204.
- 19 Ingemark under tryckning, supra n. 14.
- 20 F. Neumann-Steckner, "Depictions of Glass in Roman Wall Paintings": M. Newby & K. Painter (red), *Roman Glass: Two Centuries of Art and Invention*, London 1991, 86–98.
- 21 Columella *De re rustica*, 12. 4, 4–5.
- 22 "Uasa", *Oxford Latin Dictionary*, Oxford 1976.
- 23 *Corpus Inscriptionum Latinarum* XIII, Pars III, Fasc. II, 10036, nr. 45.
- 24 A. Kisa, *Das Glas im Altertume*, Leipzig 1908, 824; E. Krüger, "Ein graviertes Glasbecher mit Darstellung eines Wagenkämpfers aus Trier": *Bonner Jahrbücher* 118 (1909, 353–369), 361.
- 25 van Lith & Randsborg 1985, supra n. 15c, 424.
- 26 K. Andersson, "Intellektuell import eller romersk *doma*?": *Tor* 20 (1983–85), 107–154; Se även: M. Axboe & A. Kromann, "DN ODINN P F AUC? Germanic "imperial portraits" on Scandinavian gold bracteates": T. Fischer-Hansen (red), *Ancient portraiture image and message* (Acta Hyperborea 4), Köpenhamn 1992.
- 27 G. Rausing, "On the origin of the runes": *Fornvännen* 88 (1992), 200–205.
- 28 A.S. Gräslund, "Charonsmynt i vikingatida gravar": *Tor* 11 (1965–1966), 168–196.
- 29 Brogan 1936, supra n. 4.
- 30 Brogan 1936, 218, supra n. 4.
- 31 H. Cüppers *et al*, *Die Römer an Mosel und Saar*, Mainz 1983, 113, 226.
- 32 I.A. Richmond, *Roman Britain*, Harmondsworth 1971 (1955), 171–172.
- 33 M. Millett, *The Romanization of Britain*, Cambridge 1990, 158.
- 34 G.C. Boon, "A Roman stave of larch-wood and other unpublished finds mainly of organic materials, together with a note on late barracks": *Archaeologia Cambrensis* 124 (1975, 52–67), 54–56.

- 35 J.P. Wild, "Loanwords and Roman expansion in north-west Europe": *World Archaeology* 8:1 (1976, 57–64), 60.
- 36 A. Tchernia, *Le Vin de l'Italie Romaine*, Rom 1986, fig. 2.4 & 2.5.
- 37 Strabon *Geografi* V. 1, 7–8; Herodianus *Historier* VIII. 4, 4.
- 38 J.P. Wild, "Borrowed Names for Borrowed Things?": *Antiquity* 44 (1970), 125–130; Wild 1976, supra n. 35.
- 39 "Vin" och "köpa": *Svenskt Etymologiskt lexikon*, Malmö 1948.
- 40 T. Kleberg, *På värdsbus och vinstugor i antikens Rom*, Stockholm 1942, 23–24.
- 41 Wild 1976, 60, supra n. 35.
- 42 Det är av samma anledning man kan hitta rester av textilier bakom klädesnålar och fibulor av brons i gravar, de giftiga ämnen som lakas ur metallföremålet konserverar helt enkelt tygbiten.
- 43 J. Größ, "Zwei altgermanische Trinkhörner mit Bier- und Metresten": *Prähistorische Zeitschrift* 12 (1931), 180–191.
- 44 B. Gram, "Mikroskopiske undersøgelser": S. Müller, *Juellingefundet og den romerske Periode* (Nordiske Fortidsminder II), Köpenhamn 1911. 40–46.
- 45 T. Thomsen, *Egekistefundet fra Egtved fra den ældre Bronzealder* (Nordiske Fortidsminder II), Köpenhamn 1923, 184.
- 46 I. Ingemark, muntlig uppgift.
- 47 Nierhaus 1954, supra n. 6.
- 48 Se: G.D. Berreman, *Social inequality: Comparative and developmental approaches*, London 1981; P.K. Wason, *The archaeology of rank*, Cambridge 1994.
- 49 M.H. Fried, *The evolution of political society: An essay in political anthropology*, New York 1967, 186.
- 50 S. Frankenstein & M.J. Rowlands, "The internal structure and regional context of Early Iron Age society in South-western Germany": *Bulletin of the Institute of Archaeology of the University of London* 15 (1978, 73–112), 78.
- 51 M. Douglas & B. Isherwood, *The World of Goods – Towards an Anthropology of Consumption*, Bungay 1980 (1978), 131.
- 52 M.W. Helms, *Ulysses' sail: An ethnographic odyssey of power, knowledge, and geographical distance*, Princeton 1988.

Bengt Löfstedt

Zu Felix Fabris Latein

Felix Fabri (eigentlich Schmidt) war ein Mönch des Dominikanerordens in Ulm; er lebte zwischen 1441/2 und 1502.¹ Die folgenden lateinischen Schriften liegen gedruckt vor: 1. *Historiae Suevorum libri duo*, hrsg. v. M. H. Goldast in seinen *Suevicarum rerum scriptores aliquot* (Frankfurt 1605) S. 46–317; im Jahre 1727 erschien ein neuer Abdruck dieses Werkes von D. Bartholomaeus in Ulm, und zwar als Anhang des *Thesaurus antiquitatum Theutonicarum* von Schilter; das erste Buch wurde von H. Escher im 6. Bande der *Quellen für die Schweizergeschichte* 1884 in Auswahl und mit wertvollen Erläuterungen und Nachwort wieder ediert; das zweite Buch, mit dem Titel *Tractatus de civitate Ulmensi*, wurde in einer erweiterten kritischen Ausgabe auf Grund von 12 Handschriften von G. Veesenmeyer (Tübingen 1889) herausgegeben.² – 2. *Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, auf Grund einer in Ulm befindlichen eigenhändigen Handschrift des Autors von C. D. Hassler in drei Bänden (Stuttgart 1843–1849) herausgegeben;³ der Autor hat eine abgekürzte deutsche Fassung dieses grossen Werkes geliefert, die unter dem Titel *Eigentliche Beschreibung der Hin unnd Wider Farth zu dem Heyligen Landt* 1556 gedruckt wurde, und neue Übersetzungen des ganzen Werkes oder einiger Abschnitte davon in verschiedene Sprachen sind bis in unsere Zeit erschienen, z.B. *Wanderings of Brother Felix Fabri to the Holy Land*, translated by Aubrey Stewart (London 1893–97); *Venezia nel MCDLXXXVIII; descrizione di Felice Fabri da Ulm* (Venedig 1881); *Aus dem Pilgerbüchlein des Bruders Felix Faber* von Magdalena Kuhn (Konstanz 1955).⁴

Zwei Herausgeber der Schriften des Felix Fabri, Goldast und Hassler, haben sich über die Qualität seines Lateins beklagt. Goldast schreibt S. 14, dass er in seiner Edition die *falsam Latinitatem* nicht korrigieren wollte, und Hassler im Vorwort des ersten Bandes: "Latino quidem sermone scripsit auctor, sed fere isto, qui epistolis obscurorum virorum ludibrio fuit, nec usui vocabulorum nec linguae legibus rectaeque scribendi rationi satis congruo".

Der Vergleich mit dem Latein der Dunkelmänner hält in der Tat Stich: *Historia* 1 (ich zitiere nach Goldasts Ausgabe) S. 52 *mansit stare* 'er blieb stehen': zu dieser Konstruktion in den *Epistulae obscurorum virorum* s. Verf., *Mlat. Jb.* 18 (1983), 287; – *Historia* 2 (ich zitiere nach Veesenmeyers Edition) S. 18 *sic erat cum antiqua Ulma* 'so war es mit dem alten Ulm'; vgl. Verf. a.O. 286 zum Ausdruck *sic etiam est cum illis* bei den Dunkelmännern. – Wie ich a.O. 284 bemerke, sind die Latinisierungen *zecha* und *zechare* von *Zeche* und *zechen* in parodistischer Literatur wie den Dunkelmännerbriefen häufig; Felix Fabri hat *zecha* im Sinne von 'Wirtshaus' in der *Historia* 2 S. 26; dieser Beleg wird übrigens in *Grimms Wörterbuch* Bd. 31 S. 426 unter Nr. 6 notiert; im Sinne von 'Trinkgelage' begegnet es im *Evagatorium* 3 S. 151.

Man findet leicht viele andere mehr oder weniger krasse Germanismen im Latein unseres Felix: *Historia* 1 S. 102 ... *sicut etiam modo cum civitate Ratisponensi contigit* 'so wie es neulich mit der Stadt Regensburg geschah'; *Historia* 1 S. 194 *cum bombardis contra eum iecit* 'er warf mit Bomben gegen ihn'; *Evagatorium* 2 S. 427 *grave est homini sano, taceo de infirmis*: zu dieser Verwendung von *taceo* 'geschweige' vgl. *Grimms Wb.* Bd. 5 S. 3988 f., Verf., Vetenskaps societeten i Lund, *Årsbok* 1983 S. 23 und 1985 S. 36 (zu Luthers Latein).

Einigemal werden deutsche Sprichwörter und Redensarten ins Latein übersetzt: *Historia* 1 S. 64 *nova scoba bene scobat* 'neue Besen kehren gut'; S. 197 *sine scito et consensu, ut dicitur, sui genitoris* 'ohne Wissen und Willen'; *Historia* 2 S. 112 *qui tarde venit, male sedet*: vgl. bei K.F.W. Wander, *Deutsches Sprichwörter-Lexikon* unter 'spät' Nr. 55 'wer spät kommt, wohnt schwer'; *Evagatorium* 2 S. 303 *qui nimis emungit, elicit sanguinem*: Wander unter 'schneuzen' Nr. 5 'wer sich zu sehr schneuzt, dem blutet die Nase zuletzt'.

Auch für die äusserliche Latinisierung deutscher Wörter durch Hinzufügung lateinischer Endungen gibt es Belege: *Historia* 2 S. 23 *ungeltum* 'Ungeld' (Art Steuer; vgl. *Grimms Wb.* Bd. 24 S. 735 unter Nr. 6) und *stüra* 'Steuer'; vgl. *stura* im *Evagatorium* 3 S. 157; *Historia* 2 S. 54 *zunfta* 'Zunft'; S. 208 *reisa* 'Reise'; *Evagatorium* 1 S. 184 und 187 *schalmia* 'Schalmei'.

Während seiner Pilgerfahrten hat unser Felix oft italienisch gehört und bisweilen gesprochen. Auch findet man einige Italianismen im Wortschatz seiner Schriften, z.B. *Evagatorium* 1 S. 116 *in bonazibus*; Bd. 3 S. 244 *tranquillitas, quam bonazam vocant*; S. 345 *in taediosa bonaza*: it. *bonaccia* 'Meeresstille'. Bd. 1 S. 126 *lavant in navi camisias et facileta*;

auch *Historia* 2 S. 14: it. *fazzoletto* 'Taschentuch'. *Evagatorium* 1 S. 119 werden verschiedene Segel aufgezählt: *dalum, quod vulgariter trinketum nominant*; das Wort *trinketus* auch Bd. 3 S. 208: it. *trinchetto*; 1 S. 119 *proprium velum... quod nominant mezavala* (für -*vela*): it. *mezzavela*. 1 S. 45 *vitris et boccalibus*; S. 148 *...ut de boccali boni vini provisionem faceret*: it. *boccale* 'Trinkgefäß'. S. 161 *cowertam, hoc est oportorium navis, acceperunt*: it. *coverta*. 2 S. 11 *his frascis omnibus et sordidis laudibus caret nostra Hierosolymitana militia*: it. *frasche* 'dummes Zeug'. *Historia* 1 S. 216 *riga vel linea*: it. *riga* 'Zeile'. *Evagatorium* 1 S. 306 *ita altana est aedificata, quod supra locum stat*: it. *altana* (das dt. Lehnwort *Altane* seit dem Ende des 15. Jhs.: F. Kluge, *Etymologisches Wb.*). In einer Aufzählung der verschiedenen Völker, die in Jerusalem wohnen, heisst es (*Evagatorium* 2 S. 327) *Assasini. Sunt ibi Assasini, Mahometistae, obedientissimi suo capitaneo; aestimant enim, quod sola obedientia felicitatem promoveant. Capitaneus eorum instrui juvenes facit variis linguis et eos mittit in regna ad serviendum regibus, ut oportuno tempore regem serviens toxico vel alias perimat*: it. *assassino* 'Mörder', seit Dante, s. v. Wartburg, *Frz. etym. Wb.* Bd. 19 S. 69 f. – 1 S. 218 werden u.a. die folgenden Früchte aufgezählt: *pomerancias, angurias, lemunas*. *Angurias* entspricht it. *anguria* 'Wassermelone', *lemunas* dem it. *limone* 'Zitrone'; *pomerancias* dagegen entspricht eher dem dt. *Pomeranz* als dem it. *pomerancio*; das Wort *pomerancia* in verschiedenen Formen begegnet übrigens mehrfach im Mlat., s. z.B. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* und J. W. Fuchs & O. Weijers, *Lexicon Latinitatis Nederlandicae medii aevi* (Leiden 1977 ff.).

Ich werde jetzt einige allgemein mittel- und neulateinische Charakteristika der Sprache behandeln.

Was die Orthographie betrifft, ist nur die Schreibung *probleuma* statt *problema* *Evagatorium* 1 S. 135 zu erwähnen; weitere neulateinische Belege verzeichne ich im *Mlat. Jb.* 18, 272 f.

Zur Morphologie vgl. *trinies* für *ter* im *Evagatorium* 3 S. 87. Einen Beleg für diese barbarische Form finden wir im *Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae* (ed. M. Kostrenčić u.a.). – Im *Evagatorium* 3 S. 53 finden wir den Gen. *Gerundium essendi*. Zur Form *fienda* im *Evagatorium* 1 S. 284 *in illa jam fienda processione* s. *TbLL* 6:1, 85, 8 ff. und Verf., *ALMA* 50 (1991), 108 und in der Edition des Ambrosianischen Donatkommentars S. IX. – Das Perfekt *figuit* statt *fixit* begegnet im *Evagatorium* 3 S. 223. – Die Form *deget* statt *degit* steht *Historia* 2 S.

107; vgl. das Perf. *degit* statt *degit* ebda. S. 192 und *Historia* 1 S. 98 und 151; die Flexion von *degeo* nach der 2. statt *dego* nach der 3. Konjug. ist im Mlat. häufig, vgl. Verf., *Glotta* 54 (1976), 131 und Anm. 30, *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 1986–87 S. 124 u.a.

In der Syntax sind die unklassischen Züge häufiger. M.W. bisher unbelegt ist die Konstruktion von *assuescere* mit dem Gen., die bei Felix zweimal begegnet: *Historia* 2 S. 200 *assueti secularium morum; Evagatorium* 1 S. 84 *Nec etiam illorum Italicorum, qui in vicinis domibus habitant, assuescit.* – *Impatiens* mit dem Abl.: *Evagatorium* 1 S. 62 *judicantes me instabilem et monastica quiete impatientem;* vgl. *TbLL* 7:1, 525, 28 ff. – *Peritus* mit dem Abl.: *Historia* 1 S. 114 *satis peritus literis secularibus,* auch *Evagatorium* 3 S. 238; vgl. J.B. Hofmann & A. Szantyr, *Lateinische Syntax* (München 1965) S. 78. – Merkwürdig ist die Verbindung von *iuvare* mit dem Gen.: *Evagatorium* 1 S. 370 *...quatenus sic omnium magis iuaret* (vielleicht ist etwas ausgefallen). – *Ignarus* mit dem Abl.: *Evagatorium* 2 S. 15 *...cum Latino sermone ignari fuerint;* vgl. *TbLL* 7:1, 274, 18 ff. und 275, 79 f. – *Evagatorium* 1 S. 285 *mulieribus in partu laborantibus accensos (cereos) tenere faciebant;* zum Dat. vgl. D. Norberg, *Faire faire quelque chose à quelqu'un* (Uppsala 1943). – S. 323 *prohibetur peregrinis descendere;* die Konstruktion von *prohibere* mit dem Dat. bespreche ich u.a. in meinen Aufsätzen über Luthers Latein (s. oben S. 32) 1983 S. 28 und 1985 S. 28.

Oftmals verwendet Felix Fabri *venire* statt *esse* mit einem Gerundium, z.B. *Historia* 1 S. 57 *dicendum veniet;* 2 S. 1 *describenda mihi venit Ulma civitas;* S. 77 *inchoandum venit;* S. 89 *dicendum venit;* *Evagatorium* 1 S. 6 *veniat corrigendum.* Vgl. zum schwedischen Neulatein Helander, *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala Årsbok* 1989 s. 74 f. Ein paarmal tritt das Verb *stare* ein: *Historia* 2 S. 92 *per omnes solvenda stabit;* S. 209 *specialis libellus stabit conficiendus.* Zu diesen Konkurrenten von *esse* in Umschreibungen s. Hofmann & Szantyr a.O. 395; zu *venire* mit dem Part. Perf. auch Verf., *Arctos* 19 (1985), 77 und in der Ausgabe des Ambrosianischen Donatkommentars (CCcm 133 C) S. XII.

Evagatorium 1 S. 30 *Debuissemus...montem ascendisse;* S. 175 *potuissem hoc curiosius investigasse.* An diesen Stellen hätte man den Inf. Präs. statt des Inf. Perf. erwartet; unsere Konstruktionen erklären sich durch Tempusattraktion: die Inf. Perf. sind durch die vorhergehenden *debuissemus* bzw. *potuissem* attrahiert; weitere derartige Belege verzeichne ich in meinen Aufsätzen über Luthers Latein in *Vetenskapssocieteten i*

Lund *Årsbok* 1983 S. 29 und 1985 S. 30; s. auch (zum neulateinischen Historiker A. Krantz) Verf. in der Festschrift F. Brunhölzl *Tradition und Wertung* (1989) S. 300 mit Lit.

Historia 1 S. 216 *honestius quo potuit*; 2 S. 161 *vinculo anathematis durius quo valet stringit*; ib. *districtius prohibuit quo potuit*; *Evagatorium* 1 S. 188 *citius quo posset*.⁵ Zu diesen Konstruktionen (statt *quam honestissime potuit* usw.) s. Verf. zu Johannes Magnus, *Maia* 50 (1998) S. 524.

Evagatorium 3 S. 274 steht *nisi* statt *non nisi*: *mandavit summum sacrum pontificem nisi de Italiae deliciarum horto eligi*; zu diesem Sprachgebrauch s. Hofmann & Szantyr a.O. 668.

Historia 2 S. 69 druckt Veesenmeyer: *dissolveretur regiminis harmonia, quia quando statim aliquis videret se proficere, in ordinem primatum ascenderet*; einige Handschriften haben aber *quam* statt *quando*, und das mag sehr wohl richtig sein, denn *quam statim* im Sinne von 'so bald als' begegnet mehrfach in unseren Texten: *Evagatorium* 1 S. 146 *quam statim vultum avertit, evanescit*; S. 195 *Quam statim ergo nomen peregrini...inscriptum fuit, fuerunt ibi Sarraceni deputati*; in derselben Bedeutung findet sich *quam cito*: *Evagatorium* 1 S. 154 *Quam cito ...extra portum venimus, ...fuimus ad mare projecti*. Vgl. über *quam primum* statt *ut primum* die Festschrift Brunhölzl 301, die Aufsätze über Luthers Latein S. 30 bzw. S. 29, *Svenska Linnésällskapets årskrift* 1986–87 S. 125 und 1990–91 S. 58.

Evagatorium 1 S. 261 *Credo, quod, quando ibi erat ecclesia, quod crypta fuerit caverna*; 2 S. 393 *Hoc insuper periculum accidit, quod, dum vallis aliqua de novo est arena impleta, ...quod bestiae ...merguntur*; S. 489 *potest etiam sustineri, quod, quando Moyses tabulae petrae allisit, quod mox in pulverem inutilem redactae fuerunt*. Zur pleonastischen Wiederholung von *quod* vgl. Verf., *Eranos* 73 (1975), 75; *Glotta* 54 (1976), 148; *Gnomon* 49 (1977), 519; *Latin Vulgaire – Latin Tardif* (ed. J. Herman, Tübingen 1987) 150; *Luthers Latein* 1983 S. 30; auch Hofmann & Szantyr a.O. 808.

Evagatorium 1 S. 84 *ad nos saltabat, sicut canes solent facere ad sibi notos*. Zur Konstruktion von *facere ad* nach *saltare ad* s. Verf., *Maia* 49 (1997), 309.

Nach Hofmann & Szantyr a.O. 679 ist die Konstruktion von *quin* mit dem Inf. "ganz selten und spät". Falls kein Druckfehler vorliegt, bietet unser Felix einen Beleg: *Evagatorium* 1 S. 374 *Nulli etiam dubium, quin in hora assumptionis beatissimae Virginis omnem coelestem Jerusalem exultasse ineffabili laetitia*.

Ein paarmal verbindet Felix passivische verba dicendi mit dem A.

c. I.: *Evagatorium* 3 S. 72 f. ...*cum in nostris nemoribus nusquam Satyros fuisse legantur*; S. 93 *creduntur Cairi esse ultra XXX millia Mamalucos*.

An einer Stelle wie der folgenden möchte man sich gern auf Druckfehler berufen, aber ich fürchte, es geht nicht an: *Evagatorium* 2 S. 296 *Hoc auditis duobus regibus* 'nachdem die zwei Könige dies gehört hatten'.

Was den Wortschatz betrifft, kümmert sich Felix Fabri wie die meisten Neulateiner weniger darum, klassisch zu schreiben. Ich gebe nur eine Auswahl unklassischer Wörter, und zwar verzeichne ich nur diejenigen, die in anderen mittel- und neulateinischen Texten nur selten oder gar nicht vorkommen.

Evagatorium 1 S. 351 *abhorribilis*. Ein Beleg bei Fuchs (s. oben S. 33) (1314), ein anderer bei M. Plezia, *Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum* (Warszawa 1953 ff.) (1499).

Evagatorium 1 S. 206 *Barcalerus sive barcarius*. Während das letzte Wort u.a. im *Mittellateinischen Wörterbuch* im Sinne von 'Schiffer' (einmal) belegt ist, kenne ich keine anderen Belege für *barcalerus*.

Evagatorium 1 S. 120 *bombardanus*. Dasselbe wie *bombardarius* 'einer, der Bomben schießt'.

Historia 2 S. 136 *calcarifex* 'Schuhmacher'. Auch im böhmischen mlat. Wb. (*Latinitatis medii aevi lexicon Bobemorum*, Prag 1980 ff.) sowie je einmal bei Plezia und bei A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae* (Hildesheim 1970) belegt.

Historia 2 S. 62 *civilegium* 'Stadtrecht'. Nach *privilegium*; auch bei Du Cange.

Evagatorium 2 S. 109 *compactare* 'übereinkommen'. Mehrere Beispiele bei Fuchs und Plezia sowie im böhmischen und im jugoslawischen mlat. Wb.

Historia 2 S. 124 *concomitativus*. Auch im böhmischen mlat. Wb. und bei Plezia belegt; das Adverb *concomitative* im Mlat. Wb. und bei Fuchs.

Evagatorium 3 S. 229 *consumtivus* 'verzehend'.

Evagatorium 3 S. 374 *conversativus* 'gesellschaftlich'. Auch im böhmischen mlat. Wb. sowie bei Fuchs und Plezia.

Historia 1 S. 100 *cordare* 'einig sein'; aus *concordare*.

Evagatorium 1 S. 418 *cruorosus* 'blutig'. Plezia belegt im selben Sinne *cruosus*.

Historia 2 S. 136 *cultellifex* 'Messermacher'. Auch bei Bartal, Fuchs, Plezia und im böhmischen mlat. Wb.

Evagatorium 1 S. 314 *cupitositas* 'cupido'.

Evagatorium 2 S. 447 *delicabilis* 'lecker'. Ein Beleg im böhmischen Mlat. Wb.

Historia 1 S. 177 *devotaria* 'Nonne'. Im böhmischen mlat. Wb., bei Fuchs und Plezia.

Evagatorium 2 S. 12 *disciplinativus* 'disziplinierend'.

Historia 2 S. 144 *divinificare* 'vergöttlichen'. Bei R.E. Latham, *Dictionary of Medieval Latin from British Sources* (Oxford 1975 ff.).

Interessant sind die Definitionen von *dominus* und *domicellus* *Historia* 2 S. 79: *quia miles, dominus est nuncupatus; nobiles autem sine militia domicelli dicuntur, cum militia domini, ut habet usus communis.*

Evagatorium 3 S. 226 *ducare* 'ducem esse'. Auch bei Du Cange und Fuchs sowie im jugoslawischen mlat. Wb.

Historia 1 S. 59 und 2 S. 15 *etymologisatio* 'Etymologie'. Auch bei Plezia, im böhmischen mlat. Wb. und im *Revised Medieval Latin Word-List* (ed. R.E. Latham 1965;= RMLW).

Evagatorium 1 S. 51 *evomitatio* 'Erbrechen'.

Historia 2 S. 183 *exemptare* 'eximere'; frz. *exempter*. Auch bei Du Cange und im jugoslawischen mlat. Wb.

Evagatorium 3 S. 4 *fidulista* 'Violinist'; S. 3 *fiella* 'Geige'; auch bei Bartal; *figella* im böhmischen mlat. Wb.

Evagatorium 3 S. 285 *fluitivus* 'fliessend'.

Evagatorium 2 S. 463 *ignile* 'Feuerstahl'. Auch bei Fuchs und Plezia sowie im böhmischen mlat. Wb.

Historia 1 S. 48 und *Evagatorium* 3 S. 249 *indevirginatus* 'jungfräulich'.

Evagatorium 1 S. 152; S. 153; S. 168 und 2 S. 469 *insilla* 'kleine Insel'.

Evagatorium 3 S. 279 *inturpare* 'turpem reddere'. Auch bei Plezia.

Evagatorium 1 S. 223 *irrenatus* 'nicht wiedergeboren'; auch bei R. Hoven, *Lexique de la prose latine de la Renaissance* (Leiden 1994).

Historia 2 S. 34 *itae sive transitus lignei; per itas sive trabes et ligna posita; S. 77 de Ita, vulgariter vom Steg; S. 78 fuitque ita, per quam transitus erat de castro in villam, et idcirco rustica gens ab illa ita etiam ipsum castrum Steg nominabat et per consequens nobiles castri possessores dici coeperunt die vom Steg.* Dieses *ita* 'Steg' ist wohl mit dem bei Fuchs verzeichneten *ita* 'via' identisch.

Evagatorium 2 S. 431 *laesivus* 'schadend'; auch 3 S. 38. Auch bei

Fuchs, Latham und Plezia.

Historia 1 S. 131 *lazurinus* 'blau'. Auch bei Plezia; Bartal hat *lazulinus*.

Evagatorium 3 S. 153 *litigativus* 'streitsüchtig'.

Evagatorium 3 S. 3 *lutana* 'Laute' und S. 4 *lutanista* 'Lautenspieler'.

Fuchs belegt *lutina* und *lutinista*.

Evagatorium 3 S. 323 *metrista* 'Poet'. Dieses Wort habe ich im *ALMA* 50 (1991), 114 aus H. Korners *Chronica novella* belegt; dort werden auch andere Belegstellen angeführt; vgl. ebda. S. 168 und Hoven.

Historia 2 S. 42 *negotiativus* 'Geschäfte treibend'. Ein Beleg bei Fuchs.

Historia 2 S. 52 *obaudire* 'nicht hören': ... *ut qui primam obaudivit signaturam, secundam consideret*. Andere Belege bei Fuchs und Plezia sowie im jugoslavischen mlat. Wb.; s. Verf., *Maia* 32 (1980), 63 und 40 (1988), 290.

Historia 2 S. 205 und *Evagatorium* 1 S. 70 *observantialis* 'gehorsam'. Auch bei Bartal, Fuchs, Plezia und im jugoslavischen mlat. Wb.

Evagatorium 1 S. 113 *paludalis* 'sumpfig'; zu *palus* 'Sumpf'.

Historia 2 S. 141 und 144 *parvificus* 'klein machend'. Auch bei Fuchs und Hoven.

Evagatorium 1 S. 94 *patriiloquium* 'Rosenkranz': *quae dicuntur vulgariter paternoster, Latine dicuntur patriiloquia*. Auch bei Fuchs und Du Cange.

Evagatorium 3 S. 290 *paulatinus* 'allmählich'; vielleicht nach *repentinus*; Du Cange und Fuchs haben *paulativus*.

Evagatorium 1 S. 414 *peditarius* 'pedester'.

Evagatorium 3 S. 77 *poeticalis* 'poetisch'. Auch bei Plezia.

Historia 1 S. 174 und 176 *principicida* 'Fürstentöter'.

Evagatorium 1 S. 95 *promotorialis* 'empfehlend'; auch bei Hoven.

Evagatorium 2 S. 445 *protectivus* 'schützend'.

Evagatorium 3 S. 58 *pullificator* 'Eigentümer einer Brütanstalt'.

Evagatorium 1 S. 161 und 3 S. 385 *pup(p)alis* 'von hinten'; zu *puppis*.

Historia 1 S. 103 *reabsolutus* 'wieder freigesprochen'.

Evagatorium 3 S. 380 *reemergere* 'wieder zum Vorschein kommen'.

Evagatorium 1 S. 308 *reexire* 'wieder hinausgehen'.

Evagatorium 2 S. 69 *refrigerativus* 'erfrischend'. Auch bei Du Cange.

Evagatorium 1 S. 280 *revelabilitas* 'Offenbarung'.

Historia 1 S. 175 *rusticosus* 'rusticus'.

Evagatorium 1 S. 127 *scribanus* 'scriptor'; it. *scrivano*, frz. *écrivain*. Zum Suffix vgl. W. Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft* (3. Aufl., Heidelberg 1920) S. 188. Auch bei Du Cange und im jugoslavischen mlat. Wb.

- Historia* 2 S. 15 *sillabalis* 'ad syllabam pertinens'. Auch bei Bartal.
Evagatorium 3 S. 16 *smaragdinus* 'smaragden'. Auch bei Bartal.
Evagatorium 1 S. 256 *sortisare* 'das Los werfen'.
Evagatorium 1 S. 60 *spatiamentum* 'Spaziergang'. Auch bei Du Cange.
Evagatorium 1 S. 92 *stantia* 'Kabine'; auch 3 S. 207.
Historia 2 S. 52 *stercorizare* 'scheissen'.
Historia 2 S. 94 *strepidosus* 'lärmend'. Auch bei Bartal: *strepitosus*; it. *strepitoso*.
Historia 1 S. 209 *superiorista* 'Prinz'.
Evagatorium 2 S. 144 und S. 370 *theologicalis* 'theologisch'. Auch bei Bartal.
Historia 2 S. 66. 71. 72. 73 *tibizare* 'duzen'. Auch bei Du Cange.
Evagatorium 3 S. 234 *tumulator* 'Begräbnisbesorger'. Auch bei Du Cange.
Evagatorium 3 S. 260 und 302 *turbativus* 'unruhig'.
Evagatorium 3 S. 106 *valete* 'Trinkgeld beim Abschied'.
Evagatorium 2 S. 344 *victricia vitia* 'sieghafte Laster'. Die Verbindung von *victrix* mit einem Neutr. Plur. ist dichterisch (seit Verg. *Aen.* 3, 54; s. Neue & Wagener, *Formenlehre der lateinischen Sprache* 2 S. 40 f.). Zur Erklärung s. Fr. Skutsch, *Kleine Schriften* (Leipzig 1914) 314 ff.
Historia 2 S. 28 *vitalicium* 'Leibrente'. Auch bei Du Cange und Bartal.
Historia 2 S. 190 f. 194. 197. 199 *vomes* 'vomitus'.

Ich habe mich bisher nur mit Abweichungen vom klassischen Sprachgebrauch beschäftigt, mit syntaktischen "Fehlern" und unklassischen Wörtern. Um dem Felix gerecht zu werden, muss man aber seinen Stil würdigen. Er hat durchaus rhetorische Ambitionen; man vergleiche etwa die Verwendung verschiedener *-ivus*-Ableitungen *Evagatorium* 1 S. 114: *Est namque (mare) timoris incussivum, doloris capitis gravativum, vomitus et nauseae provocativum, appetitus cibi et potus ablativum, corporis humani alternativum, passionum excitativum, et multarum peregrinarum qualitatum allativum, mortalium et extremorum periculorum causativum, et saepe amarissimae mortis inductivum*. Oder man beachte die folgende schöne Periode im *Evagatorium* 1 S. 310: *Salvator noster Jesus post fletus et tristitias, post illusiones et verbera, post aceti et fellis pocula, post supplicia crucis et vulnera, post ipsam terribilem mortem, post lamentabilem sepulturam, post infernorum et aeternalium tenebrarum penetrationem, post ferreorum vectium*

effractionem, post principis tenebrarum ligationem et omnium electorum patrum absolutionem: ex hoc quem cernimus tumulo gloriosus triumphator surrexit, ex hac caverna tenebrosa tantum lumen emicuit, tantus splendor illuxit, tantus candor resplenduit, tanta serenitas radiavit, tanta jocunditas prodiit, tanta salus spiravit, ut exultent simul terra, pontus et aether.

Bisweilen unterbricht er die Erzählung seiner Pilgerfahrten, um scherzhaft hervorzuheben, dass die zahlreichen Exkurse durch den Titel des Werkes entschuldigt sind: *Evagatorium* 3 S. 395 *Ecce quomodo evagatorium ordinatissime conficiatur; nisi enim sine ordine processus texeretur, nequaquam evagatorium diceretur!*

Vor allem aber sind die Neugier und der Enthusiasmus, die Lebensfreude und das Vergnügen am Erzählen des Felix Fabri anregend und fesselnd. Ein Beispiel: Er erzählt (*Evagatorium* 3 S. 343 f.), wie er und seine Kameraden einen Berg namens Sapiaentia in Griechenland bestiegen hatten. Nachdem sie die Aussicht bewundert hatten, begannen sie hinunterzugehen, aber dann hat sich Felix von den anderen getrennt: *In ipso enim descensu venit mihi in mentem de dicendis vesperis, quia hora vespertina aderat et cum inspexissem calendarium et 'o Sapiaentiam' vidissem, dixi mihi: has vespertas, aeternae Sapiaentiae laudes, non nisi in monte Sapiaentiae dicere convenit. Sicque reascendi et totas vespertas per me cantavi sine adiutore; ipsam vero antiphoniam 'o Sapiaentia' altiori voce quam valui⁶ cantavi in júbilo. Adeo tamen altus mons est, quod nemo poterat me audire clamantem nec videri poteram ab his qui in littore ludebant.* Es ist ein entzückendes Bild, wie der Mönch auf dem Gipfel des Berges am Abend ganz allein aus voller Kehle seinem Gott zu Ehren singt.

Noter

- 1 Vgl. J. Quetif & S. Echard, *Scriptores ordinis praedicatorum recensiti*, tom. 1:2 (Paris 1719–23) S. 871 f.
- 2 Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart 186.
- 3 Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart 2–4.
- 4 Das *Evagatorium* ist natürlich in moderner Zeit mehrfach als historische Quelle verwertet worden, vgl. z.B.M.L. Favreau-Lilie, 'The German Empire and Palestine: German Pilgrimages to Jerusalem between the 12th and the 16th Century', in *Journal of Medieval History* 21 (1995), 321–341. – Bibl. – Oberamtsrat Bernhard Appenzeller, Ulm, macht mich freundlicherweise auch u.a. auf die folgende Literatur aufmerksam: Helmut Binder, 'Descriptio Sueviae. Die ältesten Landesbeschreibungen Schwabens' in *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte* 45 (1986), 179 ff. (bes. 187 f.); Max Ernst, 'Frater Fabri, der Geschichtsschreiber der Stadt Ulm' in *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte* 6 (1942), 323 ff.; Herbert Feilke, *Felix Fabris*

Evagatorium über seine Reise in das Heilige Land (Europäische Hochschulschriften, Reihe 1: Deutsche Literatur und Germanistik, Bd. 155; Frankfurt 1976); Ursula Ganz-Blaettler, *Andacht und Abenteuer. Berichte europäischer Jerusalem- und Santiago-Pilger* (Tübingen 1990); Kurt Hannemann, *Verfasserlexikon* Bd. 2 (1980), 682 ff.; Max Häussler, *Felix Fabri aus Ulm und seine Stellung zum geistigen Leben seiner Zeit* (Leipzig 1914); Manfred Hellmann, 'Eine Pilgerreise ins Heilige Land' in *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Mittelalters* (Köln 1976) 261 ff.; Dietrich Huschenbett, 'Die Literatur der deutschen Pilgerreisen nach Jerusalem im späten Mittelalter' in *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 59 (1985), 29 ff.; Heike Edeltraud Schwab, 'Das andere anders sein lassen? Zur Darstellung des Fremden in den parallelen deutschen Pilgerberichten von Felix Fabri und Bernhard von Breydenbach' in *Ulm und Oberschwaben* 50 (1996), 139 ff.; Herbert Wiegand, 'Felix Fabri. Dominikaner, Reiseschriftsteller, Geschichtsschreiber' in *Lebensbilder aus Schwaben und Franken* 15 (1983), 1 ff.

5 Vgl. auch unten s. 10.

6 Zur Konstruktion vgl. oben S. 35.

Jöran Mjöberg

Amerikas ”Southwest” i tre diktares ögon

Inledning

Den del av USA som brukar kallas ”The Southwest” kan sägas ha något flytande gränser. Det består först och främst av New Mexico och Arizona, varjämte man också kan räkna partier av Kalifornien, Nevada, Utah och Colorado. New Mexico och Arizona är den geografiska bakgrunden för några litterära verk som skildrar staterna på flera olika plan. Både New Mexico och Arizona betecknas som bergsstater, präglade av högslätter och av djupa canyons, i New Mexico Rio Grandes dalgång och i Arizona särskilt Grand Canyon, en av världens främsta geografiska sevärdheter. Både New Mexico och Arizona blev provinser inom det gamla spanskkoloniala Mexico när det blev självständigt, år 1821. Men genom det amerikanska kriget mot Mexico kom de att införlivas i USA; New Mexico 1848 och Arizona 1848 samt genom köp av en återstod 1854. Arizona och New Mexico förklarades då för territorier men blev självständiga delstater 1912.

Vad befolkningstalet beträffar, har det under senare decennier varit i ständig tillväxt genom inflyttning och genom grundandet av nya industrier på olika håll. I New Mexico bor i dag drygt en och en halv miljon människor, i Arizona bortåt fyra miljoner. I New Mexico är huvudstaden Albuquerque, där University of New Mexico är beläget. Santa Fe var huvudorten på den spanska tiden och har alltjämt rang av statens kulturella centrum. I Arizona heter de största städerna Phoenix (huvudstad), Flagstaff och Tucson, dit University of Arizona är förlagt.

Fyrtio procent av befolkningen i New Mexico räknas som spansk och spankstalande, medan indianerna i båda staterna utgör en mindre del. I New Mexico är de koncentrerade till ett antal ”pueblos”, indianbyar med fast befolkning som ägnar sig åt åkerbruk och boskapsskötsel samt turistrycket. I Arizona bor hopifolket i pueblos, medan apacher och navajos för en mera nomadisk tillvaro och lever av boskapsskötsel och hemslöjd.

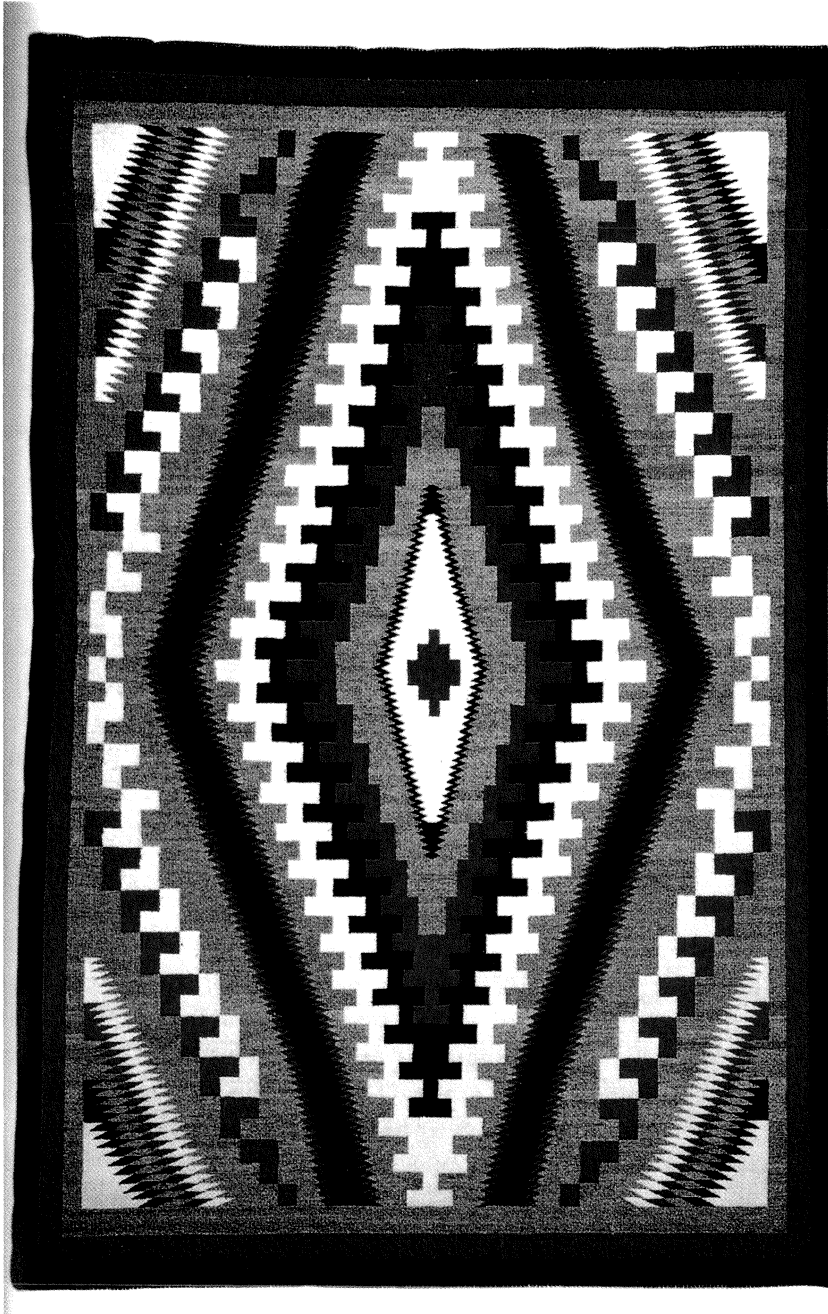
Genom det tilltagande universella intresset för främmande och exotiska kulturer har också intresset för den indianska kulturen i hög grad ökat. En föregångare var folklivsforskaren Adolf Bandelier, som levde från 1840 till 1914 och efter utförliga arkeologiska undersökningar publicerade en roman om puebloindianer i den litterära naturalismens efterföljd, som hade namnet *The Delight Makers*. Man skulle kunna nämna också andra litterära namn, men den följande skildringen kommer att koncentrera sig på tre framstående författare, som företer både stora likheter och väsentliga olikheter när det gäller synen på "The Southwest" och indiankulturen. Det är amerikanskan Willa Cather och de båda samtida engelsmännen D.H. Lawrence och Aldous Huxley, som är kända för sin personliga vänskap och den betydelse som de hade för varandras författarskap.

Willa Cather i *The Song of the Lark*

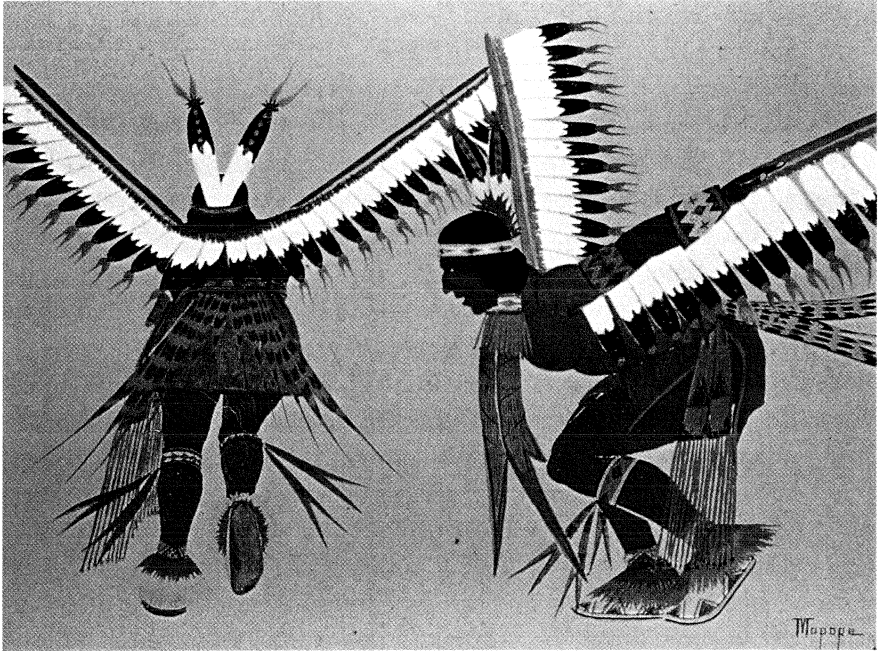
Willa Cather, som är en av USA:s finaste författare under 1900-talet, var född 1879 och verksam från sekelskiftet och in på 1940-talet. Född i Virginia kom hon att under sin uppväxt vara bosatt med sin familj i präriestaten Nebraska, inom en befolkning som till avsevärd del bestod av tyska, norska, svenska och tjeckiska immigranter. Representeranter för denna befolkning är huvudpersoner i tidiga romaner som *O Pioneers!* och *My Antonia*. Och i romanen *The Song of the Lark* (1915) är huvudpersonen en konstnärsgestalt, en kvinna som kommer ur en svensk familj: Thea Kronborg.

Thea Kronborg har i ett antal år arbetat på en karriär som sångerska, och hennes relationer till familjemedlemmar, vänner och flera olika musiklejare intar en avsevärd plats i texten. Detta framgår också av titlarna på de olika avdelningarna inom romanen. Den första heter "Friends of Childhood", den andra "Song of the Lark", den tredje "Stupid Faces"; den senare redovisar hennes växande motvilja mot den provinsiella småaktigheten i hennes barndomsmiljö. De tre följande har titlarna "Ancient People", "Dr. Archie's Venture" (om en äldre beundrare och hans betydelse för Theas utveckling), slutligen bara "Kronborg", där hennes karriär och konstnärframgångar sammanfattas.

Den intressantaste avdelningen i hela *The Song of the Lark* torde vara den som heter "Ancient People". Den utgör en inspirerad redogörelse för Thea Kronborgs mögnande som konstnär. Hennes utveckling är här relaterad till hennes upplevelser av en övergiven indiansk grott-

Navajomatta, Arizona, ca 1910–1920.

Stephen Mopope, (Kiowa indian), Eagle Dancers, ca 1945 (vattenfärg på papper).

boning i staten Arizona. Av en trofast beundrare, Fred Ottenburg, har hon blivit inbjuden att tillbringa en del av sommaren på hans fars ranch, som är belägen strax intill en canyon, där okända indianer har haft sina bostäder för hundratals år sedan.

När Thea svarar ja på inbjudan till ranchen i Arizona, befinner hon sig i ett bottenläge i sin personliga utveckling. Under två år, då hon arbetat med att ta sånglektioner i Chicago, tycker hon sig inte ha lärt något riktigt väsentligt, samtidigt som hon finner att hennes röst inte har utvecklats. Hon känner sig befriad från det förslavande begäret att hon skall göra framsteg i sin värld.

Thea Kronborg är fäst vid Fred Ottenburg, men deras relation som man och kvinna tycks inte vara särskilt utbildad. De trivs tillsammans, de leker lekar i sin canyon, retas med varandra och växlar enstaka kyssar, men tanken på att bilda familj och skaffa våning i någon storstad är motbjudande för Thea. Hon är en ytterst stark kvinna, och hon vill inte ge upp sitt livsmål.

Panther Canyon är Cathers namn på den djupa klippdal som i romanen blir en sorts vagga för Theas konstnärliga mognande. Den är i texten ganska detaljerat beskriven, med dess olika plan av grottboningar

och med ett vaktorn högst uppe, som tydligen en gång tillkommit i försvarssyfte. Längst nere i klyftan forsar strömmen fram, som en gång har skänkt vatten och liv åt det okända folket.

Thea tillbringar många dagar ensam i Panther Canyon. Hon har valt en av de små grotterna där till sitt speciella tillhåll och utrustat den med vackra och varma mattor, tillverkade av de boskapsskötande navajoindianerna, den största av USA:s indianstammar; en del av dem är bosatta i närheten. Dessa mattor, som Thea lånat från familjen på ranchen, tillhör en grupp föremål som är känd som ett av de främsta inslagen i det indianska hemslöjdsarbetet i USA.

Vid en rad tillfällen berättar författaren hur Thea i sin fantasi nästan hallucinatoriskt upplever klippdalens urinvånare och deras liv. För sitt inre kan hon se de kvinnor som trampat stigar där nere i djupet, som hämtat och burit vattnet upp till bostäderna och som målat mönstren på de krukor som hon ständigt finner skärvor av. En gång känner hon till och med tyngden av en indianbaby på sin egen rygg. Och en morgon upptas hon oavbrutet av förnimmelsen att mot himlen urskilja det kopparfärgade bröstet på en ung indian i färd med att söka fånga en örn i sitt nät.

Det är inte egentligen artefakterna, såsom krukskärvorna, som inspirerar Theas fantasier, snarare utgör de en sorts påtagliga bevis på det liv som en gång har levats här och som hennes drömmar centreras kring. En äldre tysk immigrant, Henry Billmer, som studerat indianbostäderna och läst mycket om de inföddas liv, demonstrerar för henne hur hon kan finna ännu fler arkeologiska objekt i ruinerna, som t.ex. slipstenar, borr samt nålar tillverkade av kalkkonben.

Billmer förklarar också för Thea vilken betydelse det rinnande vattnet haft för fornfolket och vilken plats det intagit i deras ceremonier. Hon grips av tanken på hur människor strävat och kämpat här en gång, och ibland upplever hon en känsla av melankoli inför tecknen på hur hårt deras liv varit, och hur stort deras mod. Ett tunt lager av kol i klipptaket i hennes grotta tänder hennes inbillning. Här i grotterna känner hon sig som en gäst, och krukskärvorna blir till en sorts band som binder henne till en lång kedja av mänskliga ambitioner.

En dag får Thea syn på en örn som seglar ner mellan väggarna i Panther Canyon. Hon hälsar den, heter det, från sin klyfta här i världens hjärta. Örnen hade funnits där en gång när människor levde i grottor, ett försvunnet släkte, vars sköra lerkärl ännu fanns kvar som spår, som fragment av deras längtan. Och örnen blir för henne till en

mäktig symbol för människans strävan, hennes dröm om att skapa konst genom seklen: "O eagle of eagles! Endeavour, achievement, desire, glorious striving of human art."

Vattnet, strömmen i klyftans djup, säger Cather, är det enda som återstår av det drama som en gång utspelat sig här, och när Thea badar i strömmen upplever hon en kontinuitet av liv som går tillbaka till grottfolkets tid, en ritualistisk känsla av ceremoniell högtid.

Och så gör Cather en deklARATION om konstskapandet och dess väsen, så som det framstått genom seklerna och i gestalt av olika arter inom konsten:

The stream and the pottery: What was any art but an effort to make a sheath, a mould in which to imprison for a moment the shining, elusive element which is life itself – life hurrying past us and running away, too strong to stop, too sweet to lose? The Indian women had held it in their jars. In the sculpture she had seen in the Art Institute, it had been caught in a flash of arrested motion. In singing one made a vessel of one's throat and nostrils and held it on one's breath, caught the stream in a scale of natural intervals.

Och för Cather är rösten, sången först och främst vitalitet, lätthet i kroppen, flödande liv i blodet.

Thea har en upplevelse av klippdalen som en stor livmoder, som kan tända hennes skaparvilja. Hon har tillägnat sig en glädje över att hennes liv, hennes styrka, hennes begåvning är helt och hållet hennes egna. Hon har nu definitivt lagt bakom sig sin provinsiella hembygd, sin uppväxt i småstaden Moonstone som hon i årtal hade klängt sig fast vid. Nu är allt detta akterseglat: "The cliff dwellers had lengthened her past. She had older and higher obligations."

Så hade alltså hennes vistelse i grottfolkets boningar skapat förpliktelser för henne, som var högre än de hon förut ägt, med rötter i ett längesen förflutet av mänsklig traktan.

I Cathers konstnärliga språk ingår ett antal bilder och liknelser som har till uppgift att förtydliga hennes upplevelser och ge dem en extra poetisk överton. De flesta av dem är i påfallande grad miljöanpassade, anknyter till klippdalen, dess natur och dess kultur. Så heter det t.ex. att känslor och ingivelser överfördes till henne från folket i klippdalen: de kommer till henne med en envishet och monotonitet som dunkandet från indianernas trummor. Hela denna canyon slingrar sig fram

som en orm. När viljan till handling kommer över henne känner hon en hårdnackad bekräftelse – liksom hackandet av en hackspett på en hög tall på andra sidan klyftan. Kraften i hennes upplevelse gör att hon kan känna sig förvandlas till en färg, som de lysande syrsorna som pilade runt på de varma stenarna utanför hennes grotta. Men hon kunde också förnimma att hon var en oavbruten upprepning av ljud, återigen i likhet med syrsorna.

Med svalorna i klyftan, till slut, känner hon även en släktskap, där de skygga och med stor försiktighet och skicklighet tar sig fram mellan de ekande klyftorna: Thea har ofta en förnimmelse av hur lätt det skulle vara att drömma fram sitt liv i någon klippdal i världen. Det är en tillvaro som Cather har djup förståelse för, och som hon förmår att göra levande och attraktiv.

D.H. Lawrence i indianessayerna

Det var i september 1922 som D.H. Lawrence och hans hustru Frieda kom till New Mexico, och de skulle vistas där omväxlande med i riktiga Mexico och Europa fram till september 1925. I den amerikanska delstaten fick de bo på författarinnan Mabel Dodge Luhans ställe Kiowa Ranch i Cristobal. Det ligger på tre mils avstånd från det lilla samhället Taos, som bevarar gammal spanskkolonial kultur och dessutom är känt för sin indianpueblo en dryg halvmil därutån. Där bodde många jordbrukande och boskapsskötande indianer, präglade av sin egenartade kulturform. Pueblon står i dag i samma skick som den gången. Den innehåller många mindre hus men också en byggnad som är uppförd i fem våningar och anses ha stått där redan när den förste spanske conquistadoren, Coronado, kom ridande hit upp på en expedition från Mexicos huvudstad, år 1540. Det är sannolikt att det stora pueblohuset den gången redan var flera hundra år gammalt, och den adobeteknik som är grund för byggandet av indianbyarna i öknen utmärker sig för sin stora gedigenhet och hart när eviga hållbarhet. Det är fullständigt naturligt att Taos pueblo i dag står på listan bland "World Heritage Sites" tillsammans med kulturella monument som den kinesiska muren, Egyptens pyramider, Vatikanen och Hansastaden Visby.

Vistelsen på Kiowa Ranch kom att innebära en fruktbar tid för D.H. Lawrence såsom författare, som är värd att inte bara vara känd för sin omdiskuterade och en gång förbjudna roman *Lady Chatterley's*

Lover utan också för sina många andra romaner, sina noveller och essayer. Han skrev där i huvudsak den stora romanen *The Plumed Serpent*, *Den beffädrade ormen*, som har sin handling förlagd till gamla Mexico men som i sin skildring av det indianska till avsevärd del anses bygga på hans upplevelser i New Mexico. Under denna tid skrev han också de utförliga berättelserna *The Woman Who Rode Away*, *St. Mawr* och *The Princess* samt de båda livfulla reportagen som kom att ingå i samlingen *Mornings in Mexico*: "Dance of the Sprouting Corn" samt "The Hopi Snake Dance". De båda senare kräver en ingående presentation, men det kan också vara av intresse att belysa de långa novellerna i deras gestaltning av indianernas väsen och psykiska särart. Av danserna äger den första rum i gamla Mexico, den andra i den riktiga "Southwest", Arizona.

De som fått tillfälle att vara åskådare till olika rituella danser tycks betrakta dem som en smula enformiga. Detta är ett drag som kommer fram även i den skildring som bär titeln "The Dance of the Sprouting Corn", den spirande majsens dans. Men ändå lyckas författaren med både stark intensitet och målande penna gestalta majsens dans i perioder vilkas delsatser och satsförkortningar liksom staplar sig på varandra. Inledningen gestaltar suggestivt den bleka, torra, solbrända jorden som blåser bort i moln av fin sand, en blek, ojämn, svedd värld.

I fortsättningen skildras detaljerat hur dansen går till, och särskilt vilken roll kvinnorna har i majsens dans: inte bara deras klädsel och rörelser utan också deras uppträdande, hela deras psykologiska framtoning:

Gradually come through to you the black, stable solidity of the dancing women, who poise like solid shadow, one woman behind each rippling, leaping male. The long, silky black hair of the women streaming down their backs, and the equally long, streaming, gleaming hair of the males, loose over broad, naked, orange-brown shoulders.

Then the faces, the impassive, rather fat, golden-brown faces of the women, with eyes cast down, crowned above with the green *tableta*, like a flat tiara. Something strange and noble about the impassive, barefoot women in the short black cassocks, as they subtly tread the dance, scarcely moving, and yet edging rhythmically along, swaying from each hand the green spray of pine-twig out-out-out, to the thud of the drum, immediately behind the leaping fox-skin of the men dancers.

Åskådarnas engagemang är så intensivt, säger författaren, att när man ser kvinnorna, glömmen man männen, och när man ser männen, glömmen man kvinnorna. I uppsatsen om majsdansen ger författaren nästan inga synpunkter på indianernas religion, som han däremot gör i reportaget om ormdansen i hopibyn, och det är först i slutmeningen som hans engagemang i indianens tankevärld kommer fram:

He partakes in the springing of the corn, in the rising and budding and earing of the corn. And when he eats his bread at last, he recovers all he once set forth, and partakes again of the energies he called to the corn, from out of the wide universe.

Lawrence ansåg själv att majsdansen var ett spektakel överlägset hopiindianernas ormdans. Likväl är skildringen av den senare väl så dramatisk och intensiv som den förra. Den omfattar inte mindre än tjugo sidor och börjar med en presentation av de tre mesas, klippkullar, som indianerna är bosatta på i Arizona. På Walpi, den första av dem, offrar man varje år en örn. Där kan man se näbbar och klor och ben av döda örnar. Förbi den första mesan kör tretusen människor i en karavan av bilar för att nå fram till Hoteville, en liten by som är belägen på den tredje mesan, där ormdansen skall äga rum.

It is a parched, gray country of snakes and eagles, pitched up against the sky. And a few dark-faced, short, thickly built Indians have their few peach trees among the sand, their beans and squashes on the naked sand under the sky, their springs of brackish water.

Snart kommer Lawrence in på indianernas religion, i ett avsnitt som omfattar omkring fyra sidor. Han anger dess egenart som animistisk och betonar hur den i sin tro på att allting har liv inte har någon allomfattande Gud, någon Fader, någon Moder. Det är solen, regnet, åskan som utgör manifestationerna av en levande verksam kraft. Allt detta levande måste vi närma oss med djup vördnad, men också med förtvivlat mod. Och makterna i naturen är inte som Gud, de är "dragons", drakar. Kosmos är som en väldig ugn, en drakes håla, eller som en vidsträckt och våldsamt livmoder, en matrix. Och människan måste segra, måste besegra krafterna i kosmos.

Här återgår Lawrence kortfattat till hopifolket. De har den hårdaste uppgiften, det mest envetna ödet. De var tvingade att besegra både

platsens hårda livsvillkor och den hemlighetsfulla livsande som härskade där, och de sökte sin seger med hjälp av sin inneboende mystiska livsvilja, ställd emot den levande viljan i draken-kosmos. Och i ett utbrott av rättmätig kulturkritisk inriktning hävdar han att vi västerlänningar har alla materiella tillgångar men att vi saknar den egendomliga inre livssolen. Vårt kosmos är bara en stor maskin. En skarp-sinnig drake stinger oss i vårt överflöd, och vi dör av uttråkning.

Så vidtar, en söndagskväll, en första, mindre dans i byn, kallad Antilopdansen. Den äger rum på den avlånga plazan, bytorget, hett och sandigt som det är, med en liten dörr som ett lock på marken, där skallerormarna anses vara gömda. Ja, ormarna är människans närmaste budbärare till regngudarna, de är närmare kraftkällan, den mörka intensiva solen i jordens mitt. Lawrence och hans sällskap står och väntar på ett hustak, och bakom dem sitter en örn fjättrad.

Ja, nu börjar dansen. En tung gammal man med vilt oredigt hår kommer fram i spetsen för åtta andra gråhåriga sminkade män: det är antilopprästerna. De dansar runt i en cirkel. Den gamle beger sig fram till locket på marken och strör mjöl över dess yta. Snart kommer en ny rad dansare, nakna och smorda i rött: det är ormprästerna, som också kastar ut mjöl och som spottar och trampar på locket. Antilopprästerna sjunger en sång, med ett egendomligt lågt ljud, som visar hur djupt under vår värld de har sjunkit ner – ner till ormarnas värld där små strömmar av okanaliserad livspassion rinner som blixtar till majsens rötter.

Antilopprästernas dans avlöses av ormprästernas. De dansar med regelbundna kroppsrörelser, i en grov rytm, under djup tystnad. Men åskådaren-reportern är tveksam i sin reaktion: "Culturally, there is nothing", säger han i kontrast till sin upplevelse av majsdansens – "if it was not for that mystic, dark-scared concentration".

På eftermiddagen nästa dag hade publiken samlats på byns plaza. Nu börjar ormdansen, som åskådarna så otåligt hade väntat på. Det är de tolv ormprästerna som dansar. Den gamle antilopprästen böjer sig ner och tar upp en orm från det underjordiska rummet. En ung präst dansar plötsligt fram med en orm mellan tänderna, och ormens kropp svänger som ett tjockt vackert rep. Snart dansar alla ormprästerna med ormar i munnen, och en ensam skallerorm börjar ringla bort mot åskådarna men blir snart upplöckad.

Nu ger sig två män i väg för att lägga ner sina ormar framför en stor sten som kallas "the snake-shrine". Lawrence lever sig totalt in i indianernas sätt att tänka:

Awa Tsireh (Hopi indian), Hopi Snake Dancer ca 1917–1925.

To carry the human spirit, the human breath, the human prayer, the human gratitude, the human command which had been breathed upon them in the mouths of the priests, transferred into them from these feather-prayersticks which the old wise men swept upon the shoulders of the young, snake-bearing men, to carry this back, into the vaster, dimmer, inchoate regions where the monsters of rain and wind alternated in beneficence and wrath.

I anslutning till sin skildring av dansen kan författaren också betrakta indianernas religion i ett mera objektiva perspektiv. De amerikanska urinvånarna är radikalt och medfött religiösa. Deras livsväv är religion, men deras källor är mörka och opersonliga, deras konflikt med gudarna långsam och utan slut.

Det finns en ömsesidig negation hos vita och indianer menar Lawrence. Vi tycker de ser vilda ut, och de kan inte acceptera oss. Navajoinianerna, som bevistat hela föreställningen, rider bort till sitt slutna reservat, "while the white Americans hurry back to their motor-cars, and soon the air buzzes with starting machines, like the biggest of rattlesnakes buzzing". Lawrences upplevelse, så inspirerad genom hans synintryck, kunskap, personliga reflexioner och fantasifula bildspråk är slut.

Lawrence i berättelserna från New Mexico

Så avspeglar sig alltså Lawrences intresse för indianernas värld och religion i de båda engagerade reportagen från indiandanserna i det amerikanska sydvästlandet. Men också i rena fiktionsverk gestaltar han indianskt kynne. Det är i de tre berättelserna *St. Mawr* och *The Princess*, tryckta 1925, samt *The Woman Who Rode Away*, som utkom först 1928. I dessa arbetar författaren oavbrutet på att fånga vad vi i dag brukar kalla "the spirit of place". Detta innebär såväl ett försök att uttrycka själen i landskapet som en skiss till avbildandet av indianernas väsen. Av de tre är *St. Mawr* en något fantastisk historia, vilken som huvudperson har en kvinna som kommer resande från Europa till USA tillsammans med sin man och en egensinnig häst, St. Mawr. Hästen förefaller på en gång vara en symbol för virilitet och för sexuella hämningar som svarar mot dem hos den känsliga huvudpersonen, kvinnan som lämnar både sin man och hästen, sedan hon skadats av det häftiga djuret. Hon har tröttnat på män och vill nu leva i det amerikanska landskap där hon upplever en kallelse som från någon ursinnig ande.

Det är naturligt att det särskilt blir i denna berättelse som Lawrence försöker måla och karakterisera New Mexicos landskap som gripit honom så djupt.

Om intrigen i *St. Mawr* kan verka något tillfälligt hopkommen och läsarnas intresse mera fokuseras på skildringen av landskapet, människorna och relationen mellan människan och naturen, så kan det samma sägas om *The Princess*. Där är det en kvinna från New England som kommer till en ranch i New Mexico och känner sig attraherad av en mexikan, Domingo Romero: med "mexikaner" tycks författaren avse personer präglade av ett gemensamt spanskt och indianskt arv och vilkas rastyp dominerar "Old Mexico" och är vanlig i New Mexico. "Prinsessan" låter Romero ta henne med sig på en ridtur upp i bergen, där de övernattar i en kall stuga och hon ger sig åt mannen, dock utan att vilja fortsätta förbindelsen. Men mexikanen blir desperat. Han vägrar ledsaga henne tillbaka till civilisationen, vill inte släppa henne utan erbjuder henne giftermål. När ett par skogvaktare kommer upp till stugan och hon väntar att de skall föra henne tillbaka, blir han rasande och börjar skjuta mot dem men råkar själv bli ihjälskjuten. "Prinsessan", som har sexuella hämningar besläktade med dem hos den kvinnliga huvudpersonen i *St. Mawr*, tar Romeros död närmast med en axelryckning och fortsätter en tillvaro som bortskämd överklasskvinna för att till slut ingå äktenskap med en man som är ett stycke upp i åren.

Om det vilar ett drag av tillfällighet och kanske veckotidningsnovell över själva intrigen i dessa båda berättelser, är *The Woman Who Rode Away* en desto mera helgjuten historia. Den handlar om en tredje kvinna, namnlös liksom huvudpersonerna i *St. Mawr* och *The Princess*. Hon är gift med en amerikansk gruvägare nere i gamla Mexico, och en dag när hennes man är bortrest, beger hon sig, driven av leda vid den västerländska kulturen men samtidigt av en djupnande dödsdrift, till häst upp i ett berglandskap för att söka upp indianerna i en avlägsen by och skänka sig åt deras gud. På en bergstig möter hon tre av dessa indianer, som frågar ut henne och för henne med sig till sin hemby och förbereder henne att bli offerad åt gudarna. I samband med en religiös högtidlighet leder man henne till en helig grotta i bergen, där hon placeras på en stenbrits och, vilande på den, ser bort mot en väldig istapp vid grottingången. I samma ögonblick som solen kommer fram bakom istappen och riktar sina strålar mot kvinnan, sänker offerprästen en flintkniv i hennes hjärta. Hennes väg till döden illustreras i en sorts mystisk klarhet genom ett par meningar i senare delen av berättelsen:

More and more her ordinary personal consciousness had left her. She had gone into that other state of passional cosmic consciousness, like one who is drugged. The Indians, with their heavily religious natures, had made her succumb to their vision.

Det är sant att *The Woman Who Rode Away* är en berättelse som har sin bakgrund geografiskt och kulturellt sett i "old Mexico". Men man betonar i Taos, att kanske det allra mesta i miljöteckningen går tillbaka på Taospueblon och landskapet däromkring. Bland annat har bergsgrottan, där kvinnan offras åt gudarna, en bestämd motsvarighet i den urgamla pueblon, på samma sätt som skildringen av den lilla byn där hon hålles fången ganska väl passar in på denna indianby, som ju Lawrence var så förtrogen med. Det kan tilläggas att hela historien med dess rituella egenart, som är så suggestivt skildrad och så sluten och intensiv, bland initierade betraktas som en fantasi kring just den kvinna som var paret Lawrences värdinna på Kiowa Ranch, Mabel Dodge Luhan.

Vid en överblick över innehållet i dessa berättelser och reportage konstaterar man att de redovisar en rad skiftande iakttagelser, dels mera objektiva, dels personligt värderande, om landskapet i New Mexico och dess innevånare, både indianer och mexikaner. Men därbredvid möter man också karakteristiker av de inföddas synsätt samt bilder och vissa nyckelord som har en framträdande roll i beskrivningen av New Mexico.

I *St. Mawr* ingår, till att börja med, ett entusiastiskt utbrott inför naturens skönhet: det är ökenlandskapet som griper författaren och får honom att skapa en av de jublande skildringar som han är en sådan mästare att forma. Här följer reflexioner tänkta ur den kvinnliga huvudpersonens synvinkel:

The desert swept its great fawn-coloured circle around, away beyond and below like a beach, with a long mountain-side of pure blue shadow closing in the near corner, and strange bluish hummocks of mountains rising like wet rock from a vast strand, away in the middle distance, and beyond, in the farthest distance, pale blue crests of mountains looking over the horizon, from the west, as if peering in from another world altogether.

Ah, that was beauty! – perhaps the most beautiful thing in the world. It was pure beauty, *absolute* beauty! There! That was it. To the little woman from New England, with her fierce soul and her

egoistic passion of service, this beauty was absolute, a *ne plus ultra*. From her door-way, from her porch, she could watch the vast, eagle-like wheeling of the daylight, that turned as the eagles which lived in the near rocks turned overhead in the blue, turning their luminous, dark-edged-patterned bellies and under-wings upon the pure air, like winged orbs. So the day-light made the vast turn upon the desert, brushing the furthest outwatching mountains. And sometimes the vast strand of the desert would float with curious undulations and exhalations amid the blue fragility of mountains, whose upper edges were harder than the floating bases.

Här redovisas en upplevelse av skönhet som är nästan extatisk. Men därbredvid kan samma kvinna kastas mellan känslan av någonting skrämmande i detta landskap och en förtrollande öppen vänlighet som liknar en vision:

And beyond everything, the mountains like icebergs showing up from an outer sea. Then later, the sun would go down blazing above the shallow cauldron of simmering darkness, and the round mountain of Colorado would lump up into uncanny significance, northwards. That was always rather frightening. But morning came again, with the sun peeping over the mountain slopes and lighting the desert away in the distance long, long before it lighted on her yard. And then she would see another valley, like magic and very lovely, with green fields and long tufts of cottonwood-trees, and a few long-cubical adobe houses, lying floating in shallow light below, like a vision.

En tredje gång kan hennes upplevelse av trakten kring ranchen bli frånstötande, i tecknet av spåren från råttor och minnena av djur som dött där:

And her love for the ranch turned sometimes into a certain repulsion. The underlying rat-dirt, the everlasting bristling tussle of the wild life, with the tangle and the bones strewing. Bones of horses struck by lightning, bones of dead cattle, skulls of goats with little horns, bleached, unburied bones. Then the cruel electricity of the mountains. And then, most mysterious but worst of all, the animosity of the spirit of place: the crude, half-created spirit of place, like

some serpent-bird for ever attacking man, in a hatred of man's onward struggle towards further creation.

Här är det D.H. Lawrences egen upplevelse av platsens ande, en ande av fientlighet som man fortfarande kan känna när man vallfärdar till detta ställe där författaren genomgick en period av så intensiv kreativitet. Hans upplevelse skulle också vid samma tid få ett motstycke i målningar av den framstående konstnären Georgia O'Keeffe, som hörde till Lawrences krets i New Mexico. Hon målade både sådana djurskallar som författaren talar om och en väldig fura som växte utanför hans enkla stuga: hon såg den som en diagonal kropp, där hon blickade genom dess barrverk upp mot en strålände stjärnhimmel. Kanske är det just detta träd som i berättelsen ikläder sig rollen av en upprorisk väktare, där det reser sig som i en främmande, känslolös likgiltighet och oföränderlighet som hör just furuträdet till. Trädet höjer sig som i skuggorna av en urtid, en värld som existerade före sexualiteten, säger Lawrence.

Återigen, med kvinnan i *St. Mawr* som språkrör, ger författaren nytt uttryck åt naturens väsen i en terminologi som har viss religiös karaktär: det talas om traktens gudar, bergens gudar som är bistra, obarmhärtiga, likgiltiga. Inför detta träd, inför denna natur blir det ett nonsens att tala om Jesus som en kärlekens gud: det är en Gud som är mera förnäm och mera skräckinjagande. Gud är, liksom furuträden, lurvig och fasansfull. Det fanns ingen kärlek på ranchen i skogen. Där fanns liv, intensivt, hårresande liv, fyllt av energi men också av vild orenhet.

I *The Woman Who Rode Away* är det indianbyn som är skådeplats för en stor del av handlingen, sådan den skildras när kvinnan kommer ridande dit med de tre indianerna och plötsligt, som en uppenbarelse av skönhet, får syn på dess hus nere i en grön dal, med en flod, träd och en klunga låga, platta, gnistrande hus:

Even the flat bridge over the stream, and the square with the houses around it, the bigger buildings piled up at opposite ends of the square, the tall cotton-weed trees, the pastures and stretches of yellow-sere maize, the patches of brown sheep or goats in the distance on the slopes, the railed enclosures.

I Taos har man den bestämda uppfattningen att Lawrence i denna skildring avbildade just pueblon utanför samhället, och varje detalj tycks

också stämma överens med verkligheten där, t.ex. strömmen, bron, getterna, träden, de stora husen och backen.

Men Lawrence berör oftare människorna än deras samhälle och boningar. En mycket typisk mexikan är den förut nämnde Domingo Romero i *The Princess*. Hans ansikte är tungt, mörkt, avlångt, och den tunga munnen antyder att han kan bli brutal. Han har ett uttryck i sina ögon som stundom är fientligt, stundom vänligt, och som ibland glimtar till med en "fatal" glans – men mitt i deras svarta hopplöshet ser "prinsessan" en gnista av stolthet, av självförtroende, något oförfärat. Till Romeros attraktionskraft hör dessutom att han, när han under en fisketur hjälper henne att sätta en fluga på kroken, visar gnistan i sitt öga. Då förstår hon att han är en gentleman, att hans "demon" är "en fin demon".

När "kvinnan som red bort" möter de tre indianerna i Mexicos klipp-landskap, uppfattar hon dem först som "bara infödingar". De är kraftigt byggda, har mörka ansikten, mörka "serapes" och halmhattar. Om den yngste bland de tre heter det att hans ögon var kvicka, mörka och grymma. Han lade inte ens märke till hennes motstånd eller hennes utmaning: han såg bortom dem båda.

Lawrence beskriver sedan hur i pueblon indianerna ser på den vita kvinnan med svarta ögon, som har en otroligt genomborrande styrka, där en stålblank, lusten och obegriplig avsikt glittrar till. Hon skulle ha kunnat bli förlamad av fruktan, om inte något redan hade dött inne i henne.

En speciellt inträngande karakteristik får en gammal indianhövding som ligger och sover i det rum som kvinnan skall bo i – den gamle hövdingen med tungt vitt hår och krusiga vita borst kring munnen. Han var avlägsen som en gengångare, och hans svarta, glasaktiga ögon såg på henne liksom från ett dött fjärran och skönjde något hos henne som aldrig borde få ses.

Åter och åter igen stannar Lawrence inför det kyliga, outgrundliga i indianernas blickar. Man kan inte veta vilka som skrevs först, de tre berättelserna som här refererats eller de båda uppsatserna om indiandanserna – men det är som om han gav en sammanfattning av alla sina försök att tolka uttrycket i indianernas blickar när han i slutet av "The Hopi Snake Dance" fastställer omöjligheten i varje kontakt mellan vitt och indianskt:

We say they look wild. But they have the remoteness of their reli-

gion, their animistic vision, in their eyes, they can't see as we can see. And they cannot accept us. They stare at us as the coyotes stare at us: the gulf of mutual negation between us.

Lawrence har ett ganska rikt bildspråk, och han använder ofta liknelser som naturligen börjar med ett "like". Hans liknelser är i hög grad miljöanpassade efter den nya kulturgeografiska miljö som han lärde känna och inmutade vid tjugotalets mitt. I de tre berättelserna och de två uppsatserna som här berörs förekommer i ett flertal fall indianer och vilda djur i bildledet. Så betraktar författaren den gulsvarta hackspetten i sin frihet från fruktan som en krigare i krigsmålning, där den knackar mot träet.

Det är i *St. Maur*, och i samma berättelse sitter en "pack-rat", en råtta, på ett tak liksom en indian som håller vakt på ett adobehus i en pueblo. Och författaren upprepar omedelbart bilden när han låter råttan knyta sina händer och lyfta sina stora öron, "for all the world like an old immobile Indian". I ett annat sammanhang blir husets svarta myror, råttorna och två sjuka getter en symbol för en underström av smuts i denna fientliga värld.

I *St. Maur* finns ytterligare en slagkraftig bild som har att göra med en speciell art bland de vilda djur som är karakteristiska för naturen i Amerika. Stora stjärnor som satt på bergskanten ovanför berättelsens ranch tycktes i frostnätter hålla utkik "like the eyes of a mountain lion", som ögonen på en puma som lockats dit av lukten från människans husdjur, medan coyoterna i dalgången där intill tjöt och suckade och gled som skuggor över snön. Det är inte minst det poetiska genomförandet av liknelsen som gör den så stark och målande. Enklare och mera rakt på sak är i skildringen av majsdansens jämförelsen mellan dansarna, klädda i svart och vitt, och naturens leoparder.

När Lawrence i ett tidigare anförnt avsnitt talar om "the animosity of the spirit of place", jämför han vidare denna anda, så "crude", med "some serpent-bird for ever attacking man, in a hatred of man's onward-struggle towards further creation". När denna platsens anda som en rovfågel oavbrutet angriper människan och hennes kamp för ännu mera skapande, kan det förefalla som en pessimistisk replik till uppfattningen i Willa Cathers roman *The Song of the Lark*, med dess varmt omfattade civilisatoriska perspektiv.

Något mera optimistisk verkar dock Lawrence en sida längre fram när han förklarar att "all savagery is half sordid. And man is only himself

when he is fighting on and on, to overcome the sordidness.”

Det finns till slut i *The Woman Who Rode Away* en jämförelse mellan blicken hos den gamle indianen och en basilisks, en ödla. Fånglande men något dunkel är en bild där en örn står för bildledet. Det talas om två olika "influences" som "the woman" upplever, ett som höjer sig mot solen, och ett som yttrar sig i mörka moln och regnskurar. Men där finns också en tredje "presence" som på vintern vill skaka av sig den tunga snön och samtidigt skaka av sig dräkten av tunga solstrålar, påminnande om en "scorched eagle", en svedd örn, eller en örn som ruggar.

På skiftande sätt söker Lawrence att med olika ord och epitet fånga stämningen och egenarten i den indianska världen. Ett av dessa ord är "magic" eller "magical", som upprepade gånger brukas om utsikten från bergen ner mot pueblon i *The Woman Who Rode Away*. Ett annat ord är "mystic", som författaren tar till för att beskriva dels en inre vilja hos indianerna, dels deras "life spirit" i skildringen av ormdansen. "Mysterious", alltså närmast hemlighetsfull, är en viktig beteckning för dansarnas intensiva röster. Medan dessa ord lätt kan få en banal och intetsägande egenart, blir uttrycksfullheten större när Lawrence utnyttjar ett så starkt ord som "horror": ormdansen har ett drag av "horror", liksom den glittrande renheten i indianernas blickar i *The Woman Who Rode Away* betecknas som "terrible".

Det skulle vara förvånande om inte författarens utpräglade världs-förbättrarvilja hade röjt sig också i hans bildspråk. I *St. Maur* finns ett ställe som har en snarast moraliserande karaktär och på detta sätt blir betecknande för författaren. I kulturfilosofisk anda moraliserar han där över urartandet av civilisationen.

And every civilization, when it loses its inward vision and its cleaner energy, falls into a new sort of sordidness, more vast and more stupendous than the old savage sort. An Augean stable of metallic filth.

Willa Cather i *The Professor's House* och *Death Comes for the Archbishop*

I den första av Cathers romaner som ger skildringar av "The Southwest", alltså *The Song of the Lark*, fann vi en detaljerad beskrivning av den övergivna grottbyn i New Mexico, som erfares genom huvudpersonens historiska fantasi men också till viss del genom arkeologiska

artefakter från den gamla indiankulturen. Där fanns en stark känsla av kontinuitet i skeendet samt en upplevelse av hur konsten fångar ögonblick av liv. Allt detta förlänades en extra belysning genom Willa Cathers bildspråk. Den utförliga episoden med Theas vistelse i indianernas klippdal kommer romantiskt sett in som en berättelse inom berättelsen.

I *The Professor's House* (1925), den andra av Cathers romaner som visar hennes djupa engagemang för "The Southwest", ingår en lång episod som på åtskilliga sätt motsvarar partiet om Theas vistelse i indianernas canyon men i ännu högre grad bryter sig ut ur den övriga skildringens ram genom att den utgör en jagberättelse, berättad av den unge Tom Outland. Romanen har tre avdelningar, "The Family", "Tom Outland's Story" och "The Professor". Professorn, som get namn åt den sista avdelningen liksom han har sin plats i romanens titel, är en äldre universitetslärare i östra USA som har hustru och två döttrar men är färdig att lämna sin familj för att leva en ungarls och forskares liv i åldrandets skugga och fullborda sitt flervolymsvverk om "The Spanish Adventurers". Till hans hus har kommit studenten Tom Outland, som stiftar vänskap både med professorn, sin lärare, och med döttrarna i huset, vilka aldrig tröttnar på att höra hans skildringar från "The Southwest". Till slut övertalas han att berätta sin långa historia i det parti som får titeln "Tom Outland's Story". Genom sin karaktär av jagberättelse bryter den sig totalt ut ur det övriga sammanhanget och hade väl kunnat tänkas som stoff till en egen roman. Ja, hela "Tom Outland's Story" är berättad på ett starkt personligt och målande sätt, med sinne för det hemlighetsfulla och med personliga dagar av överraskningar och besvikelser, av glädje och vemod.

Av de olika perspektiv som uppträder i detta romanparti är artefakterna starkare betonade än i *The Song of the Lark*, medan det civilisatoriska perspektivet och det miljöanpassade bildspråket i deras utsträckning här motsvarar dem i den tidigare romanen.

I New Mexicos landskap liksom i Arizonas finns en rad olika "mesas", branta bergskullar som höjer sig dramatiskt över sandöknen och är synliga på miltals avstånd. I skuggan av en av dessa, kallad "The Blue Mesa", har Tom Outland, som han själv berättar, tillbringat en längre tid som boskapskötare i ett läger tillsammans med kamraten Rodney Blake och en anställd kock, en lite avsigkommen engelsman som heter Henry. Denne Henry sköter sig bra så länge som han inte kommer över sprit eller blir lämnad ensam alltför länge med boskapen.

En dag har Tom gjort ett fynd av åldriga vattenledningar i närheten av lägret och drar slutsatsen att omgivningarna är plats för någon gammal indiankultur. Lägret är genom en flod skilt från den blå mesan, som får en mycket lyrisk beskrivning med sin framtoning i purpurrött och med asparnas gula höstfärg brytande sig mot det röda. Om morgnarna kunde mesans topp lysa röd av solens strålar, medan lägret ännu låg kvar i grått gryningsljus, ja, ibland kunde hela mesan hägra ovanför dem som en blänkande vulkan. Och på kvällarna kunde den stå fram som en bläcksvart klippa mot bakgrunden av en himmel av eld.

Länge har den höga mesan utövat en sorts lockelse på Tom, och när en dag ett par kor har simmat över den strida floden och försvunnit in i mesan, bestämmer han sig och beger sig, ridande på en häst, genom den starka strömmen över till det mystiska bergsmassivet. Där lägger han märke till en canyon som leder honom uppåt över steniga marker, leder honom högre och högre – och här, inne i mesans djup, upptäcker han vad han obestämt har drömt om: en sovande klippstad trehundra meter upp i fördelaktigt läge med skydd mot regn och sol och stilla som en stensulptur. Den består av små bleka hus, hopklämda intill varandra eller ovanpå varandra, med platta tak och smala fönstergluggar, och mitt ibland husen reser sig ett runt torn. Dalen är ungefär hundra meter lång och tjugo meter i höjd, och tornet däruppe har en höjd av femton meter. Framför husklungan ligger en liten öppen plats, ett torg, en plaza.

Tom Outlands tid på den blå mesan är i hans liv en tid av stor lycka. Tillvaron i denna pastoral värld står i skarp kontrast till livet i den lärda universitetsmiljön i östern; det ligger kanske något av en programförklaring från Cathers sida i detta. Men när Tom reser till Washington för att stimulera myndigheterna till att företa en grundlig arkeologisk undersökning av hans blå mesa möter han bara ointresse och oengagemang, och detta begränsade parti av romanen blir något av en satir över ämbetsmannavärlden och byråkratin i USA. När Tom kommer tillbaka till New Mexico efter sina fåfänga ansträngningar i huvudstaden, möter han den dystra nyheten att Rodney sålt alla artefakterna till en tysk uppköpare, vilket avslöjar att han saknar den djupa hängivenhet för föremålen och för deras symboliska innebörd som utmärker Tom. Det är då som Tom beslutar sig för att studera vid "professorns" universitet, och det är så han blir vän med sin lärare och hela hans familj. I slutkapitlet följer en tragisk fullbordan av Tom

Outlands öde, när han går ut som soldat i första världskriget och möter döden där.

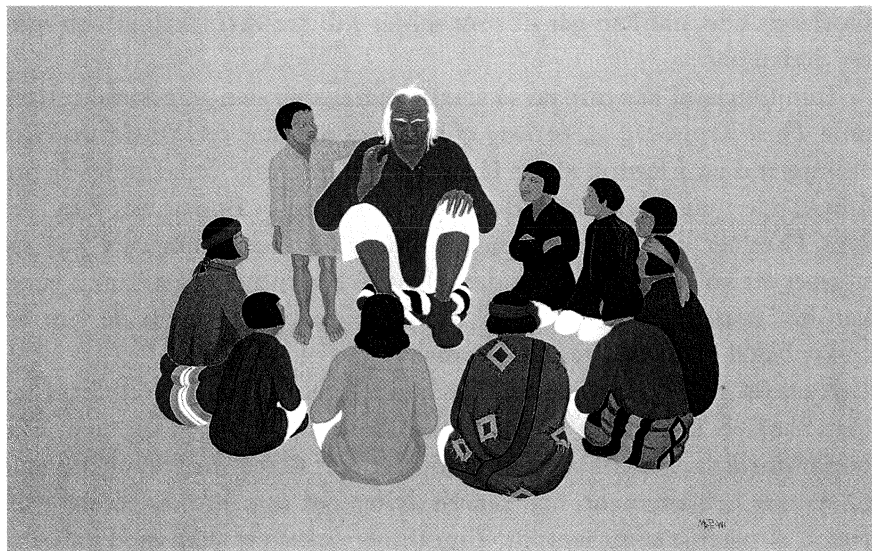
Tom Outland har inte en så stark fantasi som den som karakteriserade Thea Kronborg i *The Song of the Lark* när hon tyckte sig urskilja en ung indian i färd med att fånga en örn eller när hon upplevde att hon kände tyngden av ett indianbarn på sin rygg. Endast när han liksom Thea ser kolet som fastnat på innertaket i ett rum som kan ha utgjort ett kollektivt kök, funderar han på hur inbyggarna där en gång kan ha "roasted and baked and probably gossiped" – hur de kan ha stekt, bakat och skvallrat tillsammans.

Å andra sidan går Toms tankar gärna i rent arkeologisk riktning. Han har flera artefakter, arkeologiska lämningar, att röra sig med. Det börjar med vattenledningen i sten, det fortsätter med krukskärvor, pilspetsar och stenyxor, och senare dyker det upp krukor, mattor av yucca, slipstenar samt lampor. Tom finner också ett skåp med kalkonben som kan ha använts till olika syften, samt en väska av hjortskinn med kirurgiska instrument. En gång upptäcker han en förtorkad mumie av en ung kvinna, en annan gång tre torkade lik – det är direkta rester av klippstadens invånare.

I *The Song of the Lark* betonade Willa Cather intensivt människans strävan, det civilisatoriska perspektivet. I *The Professor's House* återkommer detta motiv med stor kraft, gestaltat genom Toms lärare Fader Duchesne som språkrör. Han ger ord åt en vördnad inför det okända indianfolkets livsgärning. Varhelst som mänskligheten har lyft sig upp ur blotta brutaliteten, där är en helig plats. Och Fader Duchesne ger en vision av detta folks insats som berör både deras sociala och religiösa liv.

I see them here, isolated, cut off from other tribes, working out their destiny, making their mesa more and more worthy to be a home for man, purifying life by religious ceremonies and observances, caring respectfully for their dead, protecting the children, doubtless entertaining some feelings of affection and sentiment for the stronghold where they were at once so safe and so comfortable, where they had practically overcome the worst hardships that primitive man had to fear. They were, perhaps, too far advanced for their time and environment.

Slutligen gör Cather i denna roman liksom i *The Song of the Lark* bruk

Veline Shije Herrera, (Hopi indian), Story Teller, ca 1925–1935 (Gouache och blyerts).

av liknelser och bilder för att förstärka sin uttrycksfullhet. Somliga av dem kan vara mera banala, som när vattnet sägs kasta från sig solskenet som en diamant, eller när taket över klippbyn ligger på sitt underlag som skivan på ett gammaldags marmorbord. Men stundom arbetar författaren med miljöanpassade bilder som är särskilt expressiva. Om mesan sägs det att dess "skyline was like the profile of a big beast lying down". Om åskvädren heter det att de "used to... pounce on us like a panther without warning". Och efter det att det himmelska utbrottet var förbi, fortsätter dånet: "the mesa went on sounding like a drum." Eller den dubbla liknelsen i följande mening: "The notion struck me like a rifle ball that this mesa had once been like a beehive." På ett tankeväckande sätt ställer verkligen *The Professor's House* den etiska och kulturella innebörden i olika civilisationer mot varandra.

Jämförd med *The Song of the Lark* och *The Professor's House* har romanen *Death Comes for the Archbishop* ett annorlunda perspektiv på landskapet såväl som på indiankulturen. Medan dessa i de båda tidigare romanerna utgör en sorts öar inom verkens struktur, har i den tredje både landskap och indiankultur integrerats i hela det litterära verkets väv. Detta kan bero på att Willa Cather successivt vunnit en rikare kunskap om denna för henne exotiska miljö.

Romanen, som lika väl kan kallas en krönika, eller som Cather själv

betecknade den, en "relation", alltså en berättelse, har två huvudpersoner. Det är två katolska präster, fader Latour och fader Vaillant, som vid 1800-talets mitt kommit från Frankrike och tagit över ledningen av det kyrkliga livet i det område som USA vid den tiden hade erövrat från Mexico. De motsvarar två prästmän i 1800-talets verklighet, biskop Lamy och biskop Macheboeuf. Fader Lamy var på en gång kyrkoherde i den gamla spanska staden Santa Fe och titulärbiskop, senare biskop över ett stort nytt stift samt slutligen ärkebiskop – dessa fakta har sin motsvarighet i skildringen av fader Latour. I en lång rad episoder, spännande, rörande och drastiska, tecknas de båda prästmännens stundom övermänskliga ansträngningar att under långa resor, ridande på sina mulor, upprätta den katolska kyrkan inom gamla spanska byar och indianmissioner; en gång måste de till och med under livsfara besöka en mördares hem. Dessa ansträngningar kulminerar i biskop Latours plan att bygga en katolsk katedral i Santa Fe – en katedral som i den historiska verkligheten uppfördes på 1880-talet och framför vilken fader Lamy i dag står staty.

Både i beskrivningen av landskapet och av indiankulturen går Cather här djupare än förut. Dessutom ger hon i *Death Comes for the Archbishop* utförliga porträtt av två indianska gestalter: Jacinto, som är pueblo-indian, med andra ord bofast i en pueblo, och Eusabio, som är en framstående personlighet bland de nomadiska navajoindianerna.

Det framhävs relativt tidigt i berättelsen att biskop Latour aldrig hade sett ett sådant landskap som i södra delen av New Mexico, kring indianbyar som Laguna och Acoma (i kapitlet "The Mass at Acoma"):

From the flat red sea of sand rose great rock mesas, generally Gothic in outline, resembling vast cathedrals. They were not crowded together in disorder, but placed in white spaces, long vistas between. This plain might once have been an enormous city, all the smaller quarters destroyed by time, only the public buildings left, – piles of architecture that were like mountains. The sandy soil of the plain had a light sprinkling of junipers, and was splotched with masses of blooming rabbit brush, that olive-coloured plant that grows in high waves like a tossing sea, at this season covered with a thatch of bloom, yellow as gorse, or orange like marigolds.

Mesabergets slätt, heter det också, var liksom ofullbordad, som om Skaparen just hade avstått från att fortsätta sin gärning och lämnat

allt på ett stadium då det precis verkade bli färdigt, att ordnas som berg, slätt, platå. Landet väntade alltjämt på att bli format till ett landskap. En träffande iakttagelse om New Mexicos landskap är att varje mesa var fördubblad genom en "cloud mesa", en mesa bland molnen, liksom en spegling som låg orörlig ovanför mesan och alltid dröjde kvar där. Och öknerna, bergen, liksom dessa mesas, omskapades och omfärgades oavbrutet av molnskuggorna, så att hela landet tycktes flytande under denna ständiga accentförändring. En gång när biskopen färdas genom öknerna, ser han avlägsna berg lysande i solen:

Again he thought that the first Creation morning might have looked like this, when the dry land was first drawn up out of the deep, and all was confusion.

Fängslande är också författarens formulering om himmel och jord i kapitlet "The Great Diocese":

The weather alternated between blinding sand-storms and brilliant sunlight. The sky was as full of motion and change as the desert between it was monotonous and still, – and there was so much sky, more than at sea, than anywhere else in the world. The plain was there, under one's feet, but what one saw when one looked about was that brilliant blue world of stinging air and moving cloud. Even the mountains were mere ant-hills under it. Elsewhere the sky is the roof of the world; but here the earth was the floor of the sky. The landscape one longed for when one was far away, the thing all about one, the world one actually lived in, was the sky, the sky!

Genom biskop Latours synvinkel uttrycker Willa Cather sitt intresse och sin beundran för indianerna och deras sätt att leva. Det gäller först deras miljömedvetande: det var indianernas egenart, uttrycker sig författaren, att passera genom ett landskap utan att störa någonting, att passera och inte lämna några spår, som fisken i vattnet, som fågeln genom luften. De försvinner in i landskapet i stället för att som européerna arrangera och återskapa naturen. De hyser en nedärvd försiktighet och respekt inför landskapet, och det är som om hela deras land hade fallit i sömn och de önskade leva sitt liv utan att väcka det. Dessa indianer, heter det,

had all of them the same quiet way of moving, whether their pace was swift or slow, seated upon his mule or walking beside it, moving through the pale new-budding sage-brush, winding among the sand waves, as if it were his business to pass unseen and unheard through a country awakening with spring.

Det gick bland vita människor många historier om indianernas religiösa skick, som de själva omgav med stor hemlighetsfullhet. Bland annat sades det att de hade en väldig skallerorm som de dyrkade och även offrade barn åt, en tradition som Latour inte finner något belägg för. Vid ett tillfälle råkar biskopen och hans tjänare Jacinto under en långresa ut för ett fruktansvärt oväder, en väldig snöstorm som de sannolikt inte hade kunnat överleva om inte Jacinto hade lett dem till en hemlig grotta, där de kan tillbringa natten i skydd för ovädet. Det är med uppenbart dåligt samvete som indianen visar en vit man denna hemliga plats som tillhör hans folk, en grotta som är formad som ett gotiskt kapell och är fylld av en egendomlig, otäck lukt. Och långt under dem förnimmer biskopen ett surrande, väsende ljud, och Jacinto visar honom en spricka i stenen, genom vilken man kan skymta ett stort underjordiskt vatten. Latour måste lova Jacinto att han aldrig någonsin skall nämna att han sett denna indianernas hemlighet, och i fortsättningen kommer han alltid att tänka tillbaka på den med en känsla av fasa: ett mysterium som är "tremendum et fascinosum".

Den bland vita människor som tycks veta mest om indianernas religiösa värld i romanen är innehavaren av en "trading post" nära Pecos pueblo, vid namn Zeb Orchard. Fader Latour talar länge med honom och får veta att traditionen om en eld som aldrig slocknar troligen är sann, men vad ormar och ormdyrkan beträffar, vet han ingenting, bara att indianerna har något slags odjur uppe i bergen. En gång har han träffat en ung indian kvinna som var övertygad om att hövdingarna avsåg att offra hennes baby till den stora ormen, och det är möjligt att någonting verkligen låg bakom. Zeb sammanfattar sina intryck i orden att ingen faktiskt vet något om indianernas religion. De är öppna och mottagliga för den kristna tron, men det är tydligt att de aldrig överger sina egna trosskick, och ingen vet riktigt någonting om vad de tänker. Det är ett omdöme som stämmer bra överens med vad D.H. Lawrence vid samma tid konstaterar.

Willa Cather låter, i kapitlet "Pedro Martinez", fader Latour uppleva den största och märkligaste av alla pueblos i New Mexico, den i

Taos, som också Lawrence var förtrogen med. I några meningar målar författaren egenarten i denna pueblo, med dess två femvåningshus som tycks ha varit bebodda sedan de byggdes, någon gång på medeltiden:

two large communal houses, shaped like pyramids, gold-coloured in the afternoon light, with the purple mountain lying just behind them. Gold-coloured men in white burnouses came out on the star-like flights of roofs, and stood still as statues, apparently watching the changing light on the mountain. There was a religious silence over the place; no sound at all but the bleating of goats coming home through clouds of golden dust.

Den första av de spanska conquistadorerna som kom hit, Coronado, såg dessa byggnader på 1540-talet och beskrev dess bebyggare som en överlägsen typ av indianer, vackra och värdiga i hållningen, klädda i hjortskinnsjackor och byxor liknande de europeiska. Det är en stam som aldrig riktigt har accepterat de vitas överhöghet, och det var här i Taos pueblo som ett stort indianuppror började på 1860-talet.

Det är alltså två indianer som är porträtterade i boken, puebloindianen Jacinto, som mot sin vilja hade fört fader Latour till indianernas mystiska grotta i bergen, och Eusabio, navajohövdingen som blir biskopens personliga vän. Jacinto kommer från pecosindianernas pueblo, och i sitt beteende i den hemliga grottan, liksom när han motvilligt uppger det indianska namnet på ett heligt berg samt under de långa ritterna med Latour, visar han de grundläggande dragen i sin personlighet: sin finkänslighet, sin diskretion och sin hemlighetsfullhet.

Eusabio är högre och påminner biskopen om en general på romarnas tid, en verklig förebild för en hövding, djupt respekterad för sin intelligens och auktoritet. Eusabio bär halsband av musselskal, turkosser, pärlor och korall. Latour och han har alltifrån sitt första möte känt en djup aktning för varandra. När Eusabio fått en son, rider han med sin nyfödde från sin "hogan" i öknen till Santa Fe för att biskopen skall döpa honom. När Latour tillsammans med Jacinto kommer ridande på sin mula Angelica till Eusabios läger på Colorado Chiquiro för att besöka hövdingen, kommer han själv ut och tar hand om biskopens mula. Skildringen av hans reaktion inför besöket har mycket att rapportera om hövdingens personlighet:

The Navajo came out of his house and took possession of Angelica by her bridle-bit. At first he did not open his lips, merely stood holding Father Latour's very fine hand in his very fine dark one, and looked into his face with a message of sorrow and resignation in his deep-set, eagle-like eyes. A wave of feeling passed over his bronze features as he said slowly: "My friend has come."

I sin gästvänskap iakttar Eusabio en utsökt finkänslighet. Navajofolkets gästfrihet, konstaterar författaren, är aldrig påträngande: Eusabio låter biskopen förstå att han känner glädje över besöket men låter honom annars vara ensam i sin hogan, vila och tänka. I det särskilda avsnitt inom kapitlet "The Great Diocese" som bär rubriken "Eusabio" skildras hövdingen där han sitter och sjunger och ackompanjerar sig själv med sin trumma, medan hans små systemsöner med halvslutna ögon och djupt allvar dansar omkring honom. Det är en scen som kan kallas arketypiskt indiansk:

Eusabio himself wore an expression of religious gravity. He sat with the drum between his knees, his broad shoulders bent forward; a crimson *banda* covered his forehead to hold his black hair. The silver on his dark wrists glittered as he stroked the drum-head with a stick or merely tapped it with his fingers. When he finished the song he was singing, he rose and introduced the little boys, his nephews, by their Indian names, Eagle Feather and Medicine Mountain, after which he nodded to them in dismissal. They vanished into the house. Eusabio handed the drum to his wife and walked away with his guest.

Att färdas tillsammans med Eusabio, tycker fader Latour, var som att färdas genom ett landskap som förmänskligats. Eusabio accepterade mörkrets förändringar på samma sätt som landskapet, han talade lite, åt lite, sov var som helst och bevarade en varm öppen min. Liksom andra indianer passerar han osedd och ohörd genom landskapet utan att lämna några spår. När de jagade var det med samma hänsyn mot naturen: aldrig några masslakter av djur. Indianerna sökte aldrig som européerna behärska och förändra sitt landskap. En gång möter Eusabio och Latour två zuniindianer ute i terrängen. De hälsar med öppen hand. "They coursed over the sand with the fleetness of young antelope, their bodies disappearing and reappearing among the sand dunes, like the shadows that eagles cast in their strong, unhurried flight."

Som antiloper, som örnar – dessa jämförelser med vilda djur i attityden till naturen sammanfattar mycket av indianernas väsen.

Latour kommer att känna en djup tillgivenhet för navajofolket och lider intensivt med dem när USA:s regering beslutar att förflytta dem från deras heliga trakter och till nya, som är okända för dem och saknar allt det som de lärt sig hålla av i sina ursprungliga marker.

Det är regeringens soldater som driver bort dem, på en marsch där hundratals indianer, inte minst kvinnor och barn, mister livet av hunger och köld. En enda man stannar kvar: hövdingen Manuelito, som svär att han aldrig skall bli tagen levande. Manuelito kommer också till Latour för att be om hjälp, men denne söker förklara för hövdingen att en präst som tillhör den katolska kyrkan inte kan gå till landets protestantiska regering med en sådan anhållan. Men Latours glädje är oerhörd när regeringen slutligen, fem år senare, beslutar att återge navajo-indianerna deras gamla heliga jord.

Det är betecknande att när i slutkapitlet biskop Latour är döende efter en lång tids sjukdom, ådragen efter en färd i öppen vagn i ett oväder hem till Santa Fe, ser vi honom sitta i en länstol, liksom symboliskt insvept i gamla fina navajofiltar, och se upp mot sin nybyggda katedral. En av de sista som kommer för att besöka honom på hans yttersta är hans vän Eusabio, navajohövdingen.

Aldous Huxley i *Brave New World*

I Aldous Huxleys rika författarskap, med essayer, reseskildringar, romaner och noveller, intar den utopiska skildringen *Brave New World* en framstående plats, liksom den gör bland århundradets utopiska romaner. Som A.C. Ward konstaterar i sin översikt *20th Century English Literature 1901–1960*, utmålade den på ett fruktansvärt sätt

a possible future in which laboratory-produced creatures would be mechanically conditioned to serve the will of their masters in a world where everyone performs the motions of life without, in any acceptable sense, living.

I kapitel 7 och kapitel 8 i Huxleys roman skildras en utflykt som två av huvudpersonerna, Lenina och Bernard, företar till en kulturellt retarderad värld: de kommer från "civilisationen" till "barbariet", när de besöker Malpais indianpueblo i New Mexico, USA. Kapitel 7 be-

skriver deras rundvandring i pueblon och deras beivrande av en ormdans, slutligen deras första möte med John, "vilden" som han kallas, och hans mor Linda. Linda kommer ursprungligen från "civilisationen" men har genom en slump hamnat i pueblon, där hon kommit att alldeles förfalla och blivit en kvinna som är tillgänglig för alla män i byn.

The mesa was like a ship becalmed in a strait of lion-coloured dust. The channel wound between precipitous banks, and slanting from one wall to the other across the valley ran a streak of green – the river and the fields. On the prow of that stone ship in the centre of the strait, and seemingly a part of it, a shaped and geometrical outcrop of the naked rock, stood the pueblo of Malpais. Block above block, each storey smaller than the one below, the tall houses rose like stepped and amputated pyramids into the blue sky. At their feet lay a straggle of loose buildings, a criss-cross of walls; and on three sides the precipices fell sheer into the plain. A few columns of smoke mounted perpendicularly into the windless air and were lost.

I åttonde kapitlet, där mesan som på en målning av Georgia O'Keeffe liknas vid "bleached bones in the moonlight", är det som Bernard och Lenina går på vandring genom pueblon och med avsmak möter dess bristfälliga hygieniska standard. När de nått halvvägs upp på det övre planet i byn ligger en död hund på en sophög, och en hög ben skräpar i en klippskreva. Indianen som följer dem som vägvisare luktar illa, och Lenina ogillar honom – själva mannens rygg gjorde ett fientligt intryck på henne. En gammal kvinna med struma söker löss i håret på en liten flicka. En örn flyger tätt förbi dem, och det kalla luftdraget från hans vingar sveper dem i ansiktet.

Nu kommer två indianer springande i hjortskinnsmockasiner, med håret flätat med rävsinn och röda flanellramsor. De har mantlar av kalkonfjädrar, silverarmband och halsband av benstycken och turkosser. En av indianerna håller en fjäderbuske, den andre har i händerna något som ser ut som tjocka rep men visar sig vara ormar. De får syn på en gammal indian, nästan naken, med ansiktet som en lavamask, tandlös infallen mun och långa borst kring hakan, lysande vita mot hans röda skinn. Den gamle väcker Leninas obehag: i hennes civiliserade värld är åldrandet maskerat och utsuddat genom att människornas interna sekretion på konstgjord väg hålls vid ungdomlig jämvikt. Anblicken av ålderdomens skröpligheter väcker Leninas avsky, lika mycket som när

hon ser indiankvinnorna som ammar sina barn eller plockar löss i deras hår.

Lenina skulle helst vilja fly platsen, men nu börjar ormdansen. Först upplever hon och Bernard indiansången och trummornas dunkande – allt gör på henne ett underligt intryck. Plötsligt kommer maskerade gestalter upp från underjordiska rum, och dansens ledare springer fram till en stor träkista, lyfter upp locket och tar fatt i ett par ormar. Medan folkmassornas sång går över i höga tjut, kastar han ut ormar till alla dansare: "Round and round they went with their snakes, snakily, with a soft undulating movement at the knees and hips. Round and round." En gammal man kommer ut ur de underjordiska rummen och strör majsmjöl på ormarna. Bilder av en örn och en naken man höjs upp underifrån, och som en grym kulmen på dansen framträder en högväxt man med koyotmask och läderpiska och börjar misshandla en ung pojke som stapplar runt en ringlande hög med ormar. Man hör ett jubel, dansarna lyfter bort ormarna, men pojken ligger framstupa kvar till dess några gamla kvinnor bär ut honom. Så slutar den blodiga scenen, som får Lenina att gömma ansiktet i händerna och börja snyfta. Händelsen avslöses av Bernards och Leninas möte med "vilden" John, vars introduktion i mandomsriterna i den djupa "kivan", det heliga underjordiska rummet, får en initierad beskrivning.

Medan sjunde kapitlet till större delen består av denna dramatiska skildring av pueblon och ormdansen, är det åttonde en ytterst suggestiv berättelse om vilden John och hans uppväxt, då han ständigt blir mobbad av sina kamrater därför att hans mor i byn blivit alla mäns kvinna. Hela kapitlet är berättat ur Johns synvinkel. Huxleys skildring av pueblon och indiandansen innehåller många enskilda drag som vi känner igen från de båda andra författarnas bild av motsvarande situationer. Troligen tänker han på samma pueblo som Lawrence skildrar i sina essayer om majsdansen och ormdansen, hopiindianernas pueblo på någon av de tre mesas som ligger nära varandra i Arizona. Men när John lyssnar på de gamla männen i byn och deras myter nämner de också pueblon Laguna – "the Black Stone at Laguna" – och Acoma, en annan mesapueblo – "Our Lady of Acoma". I Willa Cathers roman *The Song of the Lark* hade Thea Kronborg i den övergivna grottbyn imponerats av mötet med en närgående örn. Sådana detaljer som rävskinden som är inflätade i indianernas hår, den övriga klädseln och rummen där ormarna förvaras känner vi igen från D.H. Lawrences berättelse om ormdansen hos hopiindianerna. Likaså påminner de maskerade dan-

sarna, majsmjölet som sprids över ormarna och ormarnas likhet med rep påfallande om Lawrences skildring av hopiindianernas ormdans. Och den naturalistiskt utmanande bilden av den gamle mannen har en motsvarighet i den bild som Lawrence ger av gamlingen som ligger på en säng när den namnlösa kvinnan förs in i sin fängelsecell i *The Woman Who Rode Away*.

Allt detta innebär inte att Huxleys bild av ormdansarna i pueblon skulle vara osjälvständig konstnärligt sett. Den är präglad av en stark närvarokänsla, med skildringarna av de enskilda indianernas framträdande i pueblon och i danserna. Och den har en högst förtätd toppunkt i den rituellt präglade piskningen av indianpojken. Men det är kuriöst att konstatera att Huxley säkert inte hade varit i någon pueblo eller själv bevistat någon indiandans när han år 1932 publicerade sin *Brave New World*. Den utförliga "Chronology" som ingår i Sybille Bedfords biografi *Aldous Huxley* (1973–1974) visar faktiskt att Huxley visserligen kom till USA första gången på en jordenruntresa år 1926 tillsammans med sin hustru Maria, men att de båda då fortsatte direkt med tåg från San Francisco till Chicago och vidare österut. Först 1937 kom han att tillsammans med sin hustru besöka New Mexico, då de under ett par månader var gäster hos Frieda Lawrence på Kiowa Ranch i Cristobal, sju år efter hennes makes död. Den gången skrev han ett brev till sin bror Julian, där han framhävde dels landskapets skönhet, dels dess otillgänglighet och fientlighet:

The country is most astonishing and beautiful – but I don't know if one could stand it very long. I've never been in any place, excepting parts of Mexico, which gave such an impression of being alien, even hostile, to man.

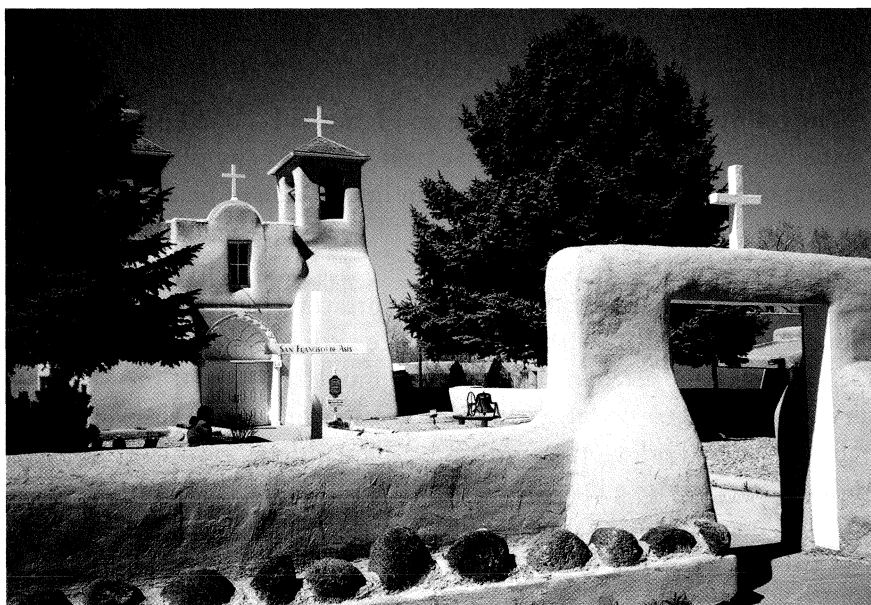
Här kommer Huxley nära sin engelske författarvän i beskrivningen av New Mexicos landskap, så som Lawrence skildrar det t.ex. i *St. Mawr*. Det är sannolikt att han stöder sig på muntliga samtal med sin författarvän, troligen under deras vistelse tillsammans i Frankrike 1929 och 1930. Det är dessutom tydligt att han alldeles avsiktligt koncentrerar sin berättelse till några enstaka sidor, kanske därför att han saknar en riktig förstahandskunskap om landskapet och indianbyn. I motsats till Lawrence avstår han från religionspsykologiska reflexioner, för att i stället lägga an på att framhäva de visuella intrycken.

Det finns slutligen en annan faktor som är grundläggande i Hux-

leys fall. Han använder detta avsnitt om en mera primitiv tillvaro som en häftig kontrast till det omänskliga draget i framtidsvärldens ansikte. Romanen slutar i djup tragik när "vilden" tar sitt liv efter dödsgrubbel i den gamla fyr i England dit han kommit i sällskap med Bernard och Lenina. Det är i bokens artonde kapitel, men dessförinnan har han på ett tydligt sätt gjort sig till talesman för sin författare själv, i ett samtal med "kontrollören" som representerar alla den moderna statens stelbenta synsätt.

Kontrollören försvarar de så kallade häftigpassionssurrogaten, där hela den mänskliga organismen blir indränkt med adrenalin, men vilden vill inte foga sig i alla försiktighetsåtgärder som den moderna staten önskar genomföra. Han vill inte som dess representanter ha bekvämlighet, han försvarar rätten att vara olycklig, att bli gammal och ful och vanmäktig, rätten att få ha syfilis och kräfta, rätten att vara lusig, rätten att bli plågad av alla slags utsägliga smärtor. Han kräver allt detta, och kontrollören svarar ironiskt: "You are welcome".

Så hävdar vilden på ett gripande sätt rätten att försvara det mänskliga, att inte böja sig under den sköna nya världens lagar. Och han har också rätten att ta sitt liv.

Sankt Franciskuskyrkan (1700-talet), i Ranchos de Taos, New Mexico. Foto: J.M.

Georgia O'Keeffe, from the *Faraway Nearby*, 1937 (Se s. 16).

*

Likheterna är alltså stora mellan Lawrences och Huxleys syn på landskapet i New Mexico–Arizona och på indianernas väsen. Båda framhåller det fientliga draget i naturen och betraktar indianerna som exotiska, otillgängliga. Lawrence har den starkaste motviljan mot dem, han hyser känslor som nästan har drag av misstänksamhet och bitterhet och där återspeglar synsätt som säkert var ganska utbredda vid århundradets början. Huxley ådagalägger en viss njutning i att på ett måleriskt sätt demonstrera indianernas intresse för rituella detaljer. Willa Cather är å sin sida väsensskild från de båda engelsmännen. Medan de ivrigt hänger sig åt ett utmålande av riterna, skiljer sig Cather från dem först och främst genom sin beundran inför de okända stammarnas ambition att skapa och utveckla kultur men också genom det fina drag av hemlighetsfullhet som hon fångar i bilden av de undan-

gömnda klippdalar som kommer att få en betydelse i Thea Kronborgs och Tom Outlands liv. Hemlighetsfullheten är också ett inslag i bilden av de båda indiangelalter som hon tecknar i *Death Comes for the Archbishop*, Jacinto och Eusabio. Men dessa teckningar står på gränsen till en romantisk beundran och kan samtidigt betraktas som ett slags symboliska monument över hennes djupa känsla för ökenlandet och kontinentens urbefolkning. Hon är positivare och varmare i synen på indianerna än Lawrence och Huxley.

Och till slut: på ett iögonfallande sätt förekommer hos alla tre författarna ett par ledmotiv som hör till naturens liv i "The Southwest": ö r n a r n a och o r m a r n a, som både i den realistiska landskapskildringen och i rituell gestalt ger en extra suggestiv accent åt skildringen. Det är fängslande att veta att när det aztekiska folket enligt traditionen kom vandrande från norr för att slå sig ner på en plats som skulle bli Mexicos huvudstad hade de fått höra att de skulle stanna när de såg en örn med en orm i sin näbb. Det gjorde de alltså på det blivande Mexico Citys mark, och örnen med ormen kom att bli ett centralt emblem i Mexicos mytvärld. Det tycks finnas ett inre sammanhang mellan indianernas religion och tankevärld över hela Nordamerika.

Taos, New Mexico, april 1997, och Lund, augusti 1997.

Ivan Svalenius

En svensk nationsfest i Wittenberg 1544

Sommarterminen 1516 inskrevs Olaus Petri Phase, den blivande svenske reformatorn, vid universitetet i Leipzig. I matrikeln står visserligen "Paulus", men att det är felskrivning för "Olaus" är med rätta allmänt antaget. Namnet "Phase" var tydligen svårförståeligt ty när Olaus yngre bror Laurentius, den blivande ärkebiskopen, 1527 inskrevs i Wittenberg heter det "Laurentius Susze Suecus", tydligen även det en felskrivning; Olaus son Ragvald använder ordet "Phase". Av detta drar Hilding Pleijel den slutsatsen att "Phase" blivit ett familjenamn för den ryktbara smedsläkten från Örebro. Det bör emellertid erinras om att namnet "Phase" användes endast i speciella sammanhang, främst i lärda situationer, t.ex. vid skolor och universitet.¹ Liksom jur. studeranden "Georgius Petri" är mest känd som Jöran Persson.

Olaus Petri lämnade lärosätet i Leipzig redan efter kort tid och flyttade över till det unga Wittenberg, inskriven där samma sommartermin 1516. Här upplevde han Luthers officiella framträdande och blev 1518 vid 25 års ålder magister. Men det för oss och vår lilla uppsats anmärkningsvärda är att det skulle dröja 29 år innan han fick någon svensk efterföljare i Leipzig, så helt gick från 1517 svenska studentströmmen till Luthers Wittenberg. Först 1545 kom hans unge son Ragvald, ("Reinoldus Olavi Phase"), tillika med inte mindre än fem landsmän till Leipzigs akademi. Därefter dröjde det tio år innan någon svensk student fann vägen dit.

Det måste således ha varit en särskild händelse som föranlett så många svenskar (sex stycken) att på en gång flytta över. Ty en överflyttning måste det ha varit. Nog brukade man besöka flera universitet för att skaffa sig större vidsyn, allmänbildning och erfarenhet och särskilt praktiserades detta av adelsynglingarna – ofta flera i sällskap. De hade ju bäst råd till vad man kallade "peregrinatio" (pilgrimsresan), "the grand tour", och de önskade knyta förbindelser med sina ståndsbroder utomlands. Präst- och borgarsonen sökte vanligen snabb utbildning och examen. Därför finner vi bland århundradets omkring 90 stycken

svenskar som promoverats till magistrar endast några få adelsmän. Här i Leipzig 1545 måste orsaken till överflyttningen varit en annan än den vanliga kringresan. Alla sex kom nämligen från en och samma stad, Wittenberg, och dess unga populära universitet. I Luthers och Melanchthons lärosäte bör vi alltså söka anledningen till denna utvandring.

Låt oss därför se vad vi vet om de svenska Wittenbergstudenterna 1544 utöver studentmatriklarnas torra namnanteckningar, se vilka de var och – för den sammanhållande enhetens skull – vilka deras framtida öden blev i hemlandet. Tack vare Christian Callmers utmärkta förteckning över svenska studenter i Wittenberg, med en del kompletteringar, kan vi få en relativt god bild av dem.²

Den svenska nationen därnere räknade just då, 1544, 16 studerande.

Dominerande bland dessa var nog *Andreas Olai*, *Anders Olsson*, inskriven redan 1537. Han tillhörde en ansedd borgarsläkt i Örebro i det hedervärda grytgjutarskrået. I början hade han liksom alla övriga ont om pengar. Han klagar hos brodern Lars, kamrerare och välbeställd borgare, över den dyra maten och veden och de höga läkararvodena som vid sjukdom gjorde studenten svårt skuldsatt. Men Andreas var i ekonomiska ting en klok och förtänksam man som senare hos borgare i den rika staden Leipzig på fördelaktiga villkor placerade en avsevärd summa – förmodligen ett arv – med vars ränteavkastning han själv och efter honom brodern Bengt (se nedan) delvis finansierade sina omfattande studier.³

Andreas blev juris utriusque doctor (jjDD = doktor i både romersk och kanonisk rätt). Efter sin hemkomst blev han genast anställd som sekreterare i Gustav Vasas kansli. Som sådan fick han deltaga i beskickningar bl.a. till Polen, Kejsaren och England; hans språkkunighet och siffersinne utnyttjades flitigt. På 1550-talet trädde han i hertig Johans tjänst men han vann aldrig den vaksamme Gustav Vasas gillande. "Den gode doktoren Anders" varnade den gamle, borde Johan se upp med och ej lita alltför mycket på. Han var visserligen en lärd och begåvad karl men en hetsig gåpåare med valspråket "Man muss geschwindt sein". Att han var närig och skodde sig på kronans bekostnad – liksom brodern Bengt – uttryckte Gustav Vasa på sitt vanliga målande sätt: "hans räv har ofta bitit våra gäss så vi känne honom väl."

Helt stilenligt fick han en våldsam död vid ett nattligt slagsmål i december 1560 på slottsbacken i huvudstaden under förberedelserna

för den döde kungens högtidliga liktåg till gravsättningen i Uppsala. Orsaken till grälet var hans vrede över för dålig placering i processionen.⁴

Framträdande var också doktor Andreas yngre bror *Benedictus Olai, Bengt Olsson*, inskriven i Wittenberg 1543, magister där 1549 och efter 18 års studier, även i Italien vid Salernos berömda medicinska fakultet, Sveriges förste medicine doctor. Han blev livläkare hos Erik XIV och "matematicus", dvs. stjärntydare "astrolog", även kungens favoriserade umgängesvän, också Göran Perssons trogne kumpan och flitige festbroder. Med prokuratorns medverkan uppbar han långt högre lön än han enligt sin "beställning" var berättigad till och företräda-rens hus med stor medicinsk kryddgård gick till honom i kunglig gåva men kryddgården ändrades till en blommande lustgård. Brevet dem emellan visar en raljerande ton liksom källarföreståndaren Sven Jons-sons vinräkenskaper att de förstod att på renässansvis njuta livet.

Erik XIV:s fall 1568 medförde för doktor Bengt tre års fängelse i Åbo, delvis samtidigt med hans avsatte kung. Upprättelse fick han då Johan III efter mycken tvekan gjorde honom till hovmedicus åter och han kunde tillägna drottning Katarina Jagellonica sin bok "En nyttigh Läkare Book (Sthlm 1578). Han dog barnlös 1582.⁵

Magnus Botvidi, Måns Botvidsson, den äldste i nationen, inskriven 1532, magister 1542, var borgarson från Norrköping. Hans vidare öden känner jag ej.

Övriga svenskar – utom en – hade 1544 endast varit något eller några år vid akademien. Vi har *Stockholmaren "Ragvaldus Wolfgangi Schwecus" Ragvald* (eller Reinold) *Olsson*, son till reformatorn Olaus Petri. (I Rostock kallas han 1542 "Ragvaldus Olai Phase"; Wolfgang och Olof var samma namn; på engelsk mark blev det Oliver.)

Inskriften i W. 43, Leipzig 45, magister i W. 49, hem 49, återvände samma år till Tyskland, inskriven i Frankfurt a.d.O. 51, Erfurt 51. Troligen lärare i Stockholm ("Mäster Reinhold" nämnes där 53).

Norrlänningen "Wolfgangus Petri Nordman Medelpadius", Olof Persson, inskriven i W. 42, Leipzig 45, magister i W. 46. Kyrkoherde i Stockholm 67, slutligen domprost i Uppsala 76, kandidat vid ärkebiskops-valet 1574. Han var en lärd och inflytelserik kyrkoman, tillhörande den hårdföra Gävleortodoxien, energisk motståndare till Johan III:s katoliserande Röda bok, avsattes av kungen och förvisades till sin egen- dom i Stockholms skärgård. Levde de sista åren i fattigdom i huvud- staden. Död 1598.⁶

Ivan Svalenius

Västmanlänningen "Petrus Johannis Arosiensis", Peter Johansson, apotekareson från Västerås, inskriven juni 44, kyrkoherde i sin hemstad, död 76.

Västgöten "Wolfgangus Haquini Scarensis", Olof Håkansson från Skara, inskriven i W. oktober 44, kanik (=präst i domkapitlet) i sin hemstad.

Östgöten "Nicolaus Caroli Suecus", Nils Karlsson, inskriven i W. november 44, magister 49, kyrkoherde i Söderköping.

Vidare fyra studenter från Finland.

"Simon Viburgensis Henrici", Simon Henriksson från Viborg, inskriven 32, magister 41, lärare vid filosofiska fakulteten 43, studerat i Italien, slutade som kanik i Åbo.

"Jacobus Gisonis Suecus", Jakob Gisselsson, inskriven 43, Leipzig 45, kyrkoherde i Veckholm, Uppsala l. Stamfar för den finska ätten Svanfelt.

"Laurentius Johannis Frisius ex Finlandia", Lars Johansson Frese, inskriven 43. Var från Åbo.

"Paulus Justus ex Finlandia, Paul Juusten, inskriven 43. Borgarson från Viborg, ordinarius (biskop) där 54, i Åbo 63, adlad, död 76. Se vidare artikel Justen i SBL.

Slutligen fanns i Wittenberg vid denna tid inskrivna fyra adelsynglingar, samtliga riksrådssöner. Vi har den senare lärde historikern Jöran Bengtsson Gylta och 1500-talets mest anlitade svenske diplomat Nils Jöransson Gyllenstierna (av Lundholm), död 1601. De två andra var Nils Gyllenstiernas bror Erik, som stupade i kriget 1565 och Jöran Holgersson Gera. Om dessa fyra se vidare SBL.

Som synes av denna översikt var den svenska studentkolonien i Wittenberg vid denna tid en god bild av hela dåvarande Sverige. Nationsmedlemmarna kom från Stockholm, Medelpad, Örebro (2 stycken), Västerås, Norrköping, Söderköping, Skara, Åbo, Viborg (2 stycken) och ännu en från Finland. De fyra adelsynglingarna kom från sätesgårdar i Närke (2 stycken), Östergötland och Småland. Det var kyrkan och städernas borgerskap som levererade de flesta eleverna till den utländska utbildningen. Kolonien gör verkligen skäl för namnet nation.

Av dessa 16 nationsmedlemmar var medicinaren Benedictus Olai tillfälligt borta från staden – på hastigt besök i hemlandet – när följande intermezzo inträffade.

Det var fredag eftermiddag den 31 oktober 1544 dagen före alla helgons dag. Ragvaldus Olai, den svenska reformatorns son, var på väg till

magister Stigelius' föreläsning i gamla kollegiesalen då han mötte några Rigaköpmän som omtalade att några svenska studenter nyss anlät från Sverige. Då han antog att de hade underrättelser hemifrån, varför inte också lite pengar, struntade han i föreläsningen och skyndade att uppsöka de nyanlända. Mycket riktigt: Lars Frese, finländaren, hade via Lybeck fått kassaförstärkning och hade redan besökt bierstugan tillsammans med doktor Andreas som hade näsa för sådana tillfällen. Lars var redan så glad och varm inombords att han bjöd hem till sig hela nationen. Fram emot kvällningen samlades alltså alla i Lars och Medelpadius' gemensamma studentlocus. Snart var de vanliga dagsransonerna konsumerade och man gick ut efter öl, mera öl, och vin, på särskild vigilians medelst de s.k. karvstickorna som var ett sätt att få på kredit. Stämningen blev efter en stund alltför hög för de fyra adelsmännen som stilla lämnade det bråkiga sällskapet. Nu hade doktor Andreas och värden Lars Frese råkat i stort gräl, främst om vem som utspritt ett rykte att den fromme och stillsamme Medelpadius, Lars rumskamrat, dragit på sig franzosesjukan under ett besök i Lybeck. Lars hävdade också högljutt att Andreas alltid skulle mästra alla och ställa till bråk. Signalen till allmänt handgemäng kom då doktor Andreas krossade sitt ölkrus i huvudet på Lars och flera stycken omedelbart skred till försvar "för sin landsman (suum conterraneum)" med den väldige blivande finske biskopen Paul Juusten i spetsen. Andreas fick in en värjstöt på Lars och Ragvald högg Paulus i ryggen med sin dolk.

Det blev slutet på festen. De sårade fördes till "kirurgen". De övriga gick hem.

Dagen efter, "dies omnium sanctorum", lördagen den 1 november, var hela svenska nationen genom "cursor" (löparen, universitetets bud) beordrad inför konsistoriet under ordförandeskap av Philip Melancthon. Vapnen konfiskerades. Andreas och Ragvald förklarades vara orostiftarna och dömdes till sex dagars arrest i det kalla och mörka "carcer" (studentfängelset). Andreas protesterade och hotade att överklaga domen hos den sachsiske kurfursten, akademiens höge beskyddare. Då skärptes straffet för dem båda. Melancthon och rektor anslog relegationen på universitetets tavla.

Här har vi orsaken till den ovan omtalade samlade utflyttningen till Leipzig. Andreas och Ragvald, vilka tidigare hade anknytning dit, den förre genom familjefonden där, den senare genom sin fars tidigare besök vid universitetet, åtföljdes av sina medkampar, medan de övriga tills-

vidare stannade kvar i Wittenberg. Nationen klövs alltså i två delar.

För den svenska regeringen var det ingalunda ointressant vad som tilldrog sig i studentkretsarna därnere. De svenska studenterna utgjorde en viktig kanal för nyhetsförmedlingen till Sverige; deras brev hem innehöll – vid sidan av enträgna böner om fortsatt penningunderstöd – ofta en rad uppgifter om politiska och kyrkliga händelser i utlandet. Doktor Bengt var flitig meddelare till Stockholms hövitsman Botvid Larsson Anckar och kan bl.a. omtala att kejsaren har för avsikt att införa ett enhetligt mynt för hela Tyskland och avlysa alla de många andra sorterna. Flera studenter tog sig ner till Venedig, Europas stora nyhetscentrum, en mycket berest student hemsände en utförlig skildring av religionsstridigheterna i Schweiz – den första kända rapporten till Sverige om kalvinismen⁷ – en tredje hade med sig ut malmprover för probering nere i Prag. Även ryktesspridningen i Europa förmedlades till Sverige genom studentbrev hem. Det mest uppseendeväckande var det osanna förtalet om kungens stålhammare varmed han skulle ha slagit ihjäl sin första drottning, kung Eriks mor. Genom August Strindbergs suggestiva skildring främst i dramat *Gustav Vasa* har uppgifter spritts i nutida Sverige och användes ofta för att skapa eggande spänning.

Tyvärr har mycket av brevskörden gått förlorad, ej minst genom danska kapares Östersjöverksamhet. Men samtidigt har därigenom en tacknämlig rest bevarats och finns i Rigsarkivet i Köpenhamn under titeln "Opsnappede svenske Breve".

Vår kännedom om den lilla episoden i Wittenberg 1544 härrör från de referat Ragvald Olsson och doktor Andreas gjort av domstolsprotokollen och som hamnat i svenska riksarkivet (strödda historiska handlingar nr 2). Allt på latin.

Den lilla kuriosabilden från Wittenberg drunknade naturligtvis snart i de omvälvande händelser som stundade för universitetet. Men innan vi berör dessa måste vi notera ett efterspel till relegationen 1544. Andreas Olai sökte våren 1546 försoning och återvände till Wittenberg. Men bilden var nu en helt annan än förut. Och det var ej underligt ty herr Kristoffer Andersson hade anlät till staden.

Kristoffer Andersson av Hedåker hade med kungligt stipendium efter studier i Greifswald och Jena blivit magister i Wittenberg 1529 och varit en av kungen uppskattad rapportör av kyrkopolitiska förhållanden i Tyskland. Efter hemkomsten 1532 var han en tid tillförordnad chef för det svenska rikskansliet och påtänkt att efterträda Olaus

Petri som kansler. Men hans diplomatiska insatser uppskattades ej och efter tyskarna Conrad von Pyhys och Georg Normans ankomst, den förre som kansler, den senare som kanslichef och kyrkominister, ansåg sig herr Kristoffer förbigången. Under en beskickning till Danmark och Nordtyskland 1543 – för att uppbringa utländsk hjälp mot Dacke – ”hoppade han av” och vägrade att återvända hem. Han reagerade häftigt på kungens nya envåldstendenser med en godtycklig kungamakt och förnekade Örebroedens ovillkorliga giltighet – även kungen var enligt hans mening bunden av förpliktelser mot folk och riksråd.

Brytningen mellan honom och Gustav Vasa blev fullständig 1544, då hans förläningar indrogs. Herr Kristoffer vädjade då till den danske kungen om en internordisk skiljedom och sällade sig som ledare till den stora skaran flyktade svenskar som var en så tung belastning för den svenske kungen.⁸

Med två sådana stridslystna herrar som doktor Andreas och herr Kristoffer samtidigt i Wittenberg måste diskussionerna ha gått höga i den svenska nationen där.

Herr Kristoffer vann första rondan. Den 10 juni 1546 utfärdade Wittenbergs rektorat ett intyg att Kristoffer Anderssons politiska samtal varit helt oskyldiga och att han ej bedrivit någon antisvensk propaganda vid lärosätet. Doktor Andreas Olais handlingar och tal inom akademien kunde däremot ej godtas och därför förvisades han åter från universitetet och staden. Det betonas att detta skriftliga uttalande skall delges den svenska regeringen.

Förhållandena inom den svenska studentkolonien i Wittenberg har alltså nu politiserats. Herr Kristoffer är persona grata medan doktor Andreas behandlas som spion. Att Gustav Vasa betraktade sitt avvikna riksråd på liknande sätt, på det har vi hans egna ord: ”twiler oss inthet, allt hwad han weet thet dölj han intet för them (=danskarna) och the framdelis för Churförsten och Landtgraffwen (=schmalkaldiska förbundets ledare), szå weet man ock well huru the och kongen i Danmark stå tilsammans, att thet är szå gott som ett egh och en kake”. Nu gäller striden mer än ett studentbråk. Nu är motsättningarna en spegelbild – i smått – av det politiska förhållandet mellan Gustav Vasa och hans tyska trosfränder; samlade i det schmalkaldiska förbundet.

Genom sitt första giftermål hade den svenske kungen fått flera släktingar i Tyskland, ingalunda alla Luthers anhängare. Det gäller hans svärmor hertiginnan av Sachsen-Lauenburg, prins Eriks mormor, och i än högre grad en av hennes bröder, hertig Henrik av Braunschweig-

Wolfenbüttel, ärkekatolik och kejsarhängiven. Protestanternas hat gav honom titeln "Satans egen son". 1542 hade schmalkalderna fördrivit honom från hans hertigdöme och i stället insatt som ståthållare den tyske man Gustav Vasa hatade mer än alla andra, Berend von Melen, en gång hans närmaste man, nu "bov, skurk och förrädare". Luther däremot kallade honom "en enastående prydnad för riddarståndet". Vedernamnen visar tydligt motsättningen.

Hösten 1544 kom hertig Henrik i djupaste hemlighet till Sverige för att hos sin släkting Gustav Vasa be om pekuniär hjälp att återta sitt hertigdöme och – något ovanligt för den svenske kungen – han lånade honom en stor summa, 500 lödige mark silver. I gengäld skulle hertig Henrik utnyttja sitt inflytande hos kejsaren och stödja den beskickning som man planerade för att konfirmera den nyss mellan Österrike och Frankrike slutna freden även för Sveriges räkning.

Det var högt spel av den svenske kungen. Kunde hemligheten bevaras? Resultatet kom hösten 1545. Henrik misslyckades totalt med försöket att återvinna sitt land; tvärtom föll han i de protestantiska furstarnas händer. Och Gustav Vasas beskickningsmän blev – trots kejsarlig lejd – tillfångatagna på öppen gata i Worms och internerade i en borg i Elsass.

Det var ej underligt att kungen, som utan att rodna förnekade alla beskyllningar, även inför sina egna, gav slottsbefälhavarna order att skärpa bevakningen mot överrumplingsförsök och hans oro framgår tydligt av hans ord till den trogne Gustav Olsson Stenbock att om någon uppgörelse "mellan kejsaren och de evangeliske skedde, då hava de visseliga i sinnet att försöka sig här in uppå oss och riket".

Räddningen för den svenske kungen kom – tillspetsat uttryckt – från kejsaren och de katolska. Kort efter Luthers död i februari 1546 utbröt det länge fruktade kriget och 1547 blev den protestantiska förbundshären i grund besegrad; ledarna föll i kejsarens händer. Den svenske monarken måste ha mottagit budskapet om sina tyska trosfränders nederlag med en känsla av lättnad och befrielse. Med tystnad och bitande ironi hade han mött deras rop om hjälp när hotet från kejsaren tätnade: "nu vele de gärna have oss i dansen med sig".

Vi har alltså mött en realpolitiker, en för reformatörerna visserligen tillgång men en osäker sådan, en de varierande omständigheternas lärjunge som rättade sin kyrkopolitik efter de utrikespolitiska konstellationerna. Gustav Vasas tre stora kyrkliga reformperioder sammanföll med den tid då han stod det evangeliska Tyskland nära.

Västeråsbeslutens tid 1526–27, såg honom i intim kontakt med det nya evangeliska Preussen. Uppsala- och Strängnämötenas kultiskt viktiga avgörande 1536–37 åtföljdes av hans hoppfulla förhandlingar om inträde i det Schmalkaldiska förbundets försvarsgemenskap. Under perioden 1541–44, inramad av den svenska bibeln och reformationens slutgiltiga proklamerande, syntes en anknytning till Tysklands evangeliska furstevärld nära sitt förverkligande.

Omvänt sammanföll den kyrkliga krisen 1539–40 och dödsdomen över de svenska reformatörerna med hotande brytning med de tyska trosfränderna och mitten av 1540-talet, då han envist vägrade att fastställa en svensk kyrkoordning, karakteriserades, som vi sett, av intriger, växande misstro och fruktan för väpnad konflikt.

Denna synkronisering visar hur viktig växelverkan var mellan yttre och inre politik och hur vaksamt realistiskt Gustav Vasa såg på landets kyrkliga fråga.

Det blev sonsonen Gustav II Adolf som med framgång fullföljde farfaderns misslyckade försök att anknyta till den tyska furstevärlden som krigsledare för de evangeliska trosfränderna.⁹

Men våra funderingar har lockat oss långt bort från vår utgångspunkt, den svenska nationsfesten 1544. Dock må de vara en bakgrundsbild till vad de svenska studenterna upplevde av 1540-talets utrikespolitiska kris. Vad de förstod av händelserna kan vi inte ens gissa oss till men kriget berörde naturligtvis i hög grad Wittenbergsuniversitetet. Det stängdes och professorerna med Melanchthon i spetsen lämnade staden.

Under de två krigsåren 1546–47 finns vid den tynande akademien (formellt återuppstod den först 1548) endast två svenska studenter antecknade, sonen till en tysk borgare i Stockholm och Kristoffer Anderssons son.

Efter kriget återvände doktor Andreas och nästan samtliga av hans kamrater snart till hemlandet. Herr Kristoffer, sjuk och desillusionerad, avled 1548 i Lybeck, hans son begav sig till Frankrike där han omkom.

Med Luthers död hade Wittenberg förlorat mycket av sin forna dragningskraft. Den svenska studentströmmen stannade ofta definitivt i det närbelägnare och därmed billigare Rostock. Där fanns från 1551 den uppburne historikern och teologen David Chytraeus som en attraherande magnet. Han hade goda förbindelser med de svenska studenterna och landets ledande skikt. Melanchthon med sin mer kompromissvänliga hållning till Kalvin stötte bort de allt mer renläriga svenskarna.¹⁰

Noter

- 1 Carlsson G., "Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergsstudier" (*KÅ* 1915).
Pleijel H., "Våra reformatorers familjenamn" (*Arkiv för nordisk filologi* 15).
Olsson B., *Svenskt lärt namnskick* (Meddelanden från kyrkohistoriska arkivet i Lund 6).
- 2 Callmer Ch., *Svenska studenter i Wittenberg*. (Skrifter utg. av Personhistoriska samfundet 1976).
Samme, *Svenska studenter i Rostock 1419–1828* (Ibd 1988). Ragvaldus felaktigt förd som två personer, nr 315 och 318. I matrikeln för Wittenberg riktigt nr 65.
- 3 Under det nordiska sjuårskriget hade visserligen kurfursten av Sachsen lagt kvarstad på pengarna men genom hertig Karls ingripande hade beslaget hävts. Efter doktor Bengt anlitate flera släktmedlemmar denna familjefond, såsom hertig Karls sekreterare Olof Claesson och den kunglige hovkanslern Nils Chesnecopherus m. fl. Se Svalenius I., sekreteraren Olof Claesson och hans handlingar (*PHT* 1943).
- 4 Svalenius I., *Rikskansliet i Sverige 1560–92* (Skrifter utg. av Svenska Riksarkivet 7, 1991).
- 5 Hult O., *Vilhelmus Lemnius och Benedictus Olai* (1918).
- 6 Brunius J., "Olaus Petri Medelpadius" (*Svenskt Biografiskt Lexikon*, SBL).
- 7 Kjällerström S., *Striden kring kalvinismen i Sverige under Erik XIV* (1935).
- 8 Svalenius I., "Kristoffer Andersson" (SBL).
- 9 Densamme, *Gustav Vasa* (1950).
Carlsson G., *Engelbrekt, Sturarna, Gustav Vasa* (1962).
- 10 1500–99 besöktes Rostock av långt fler svenska studenter än Wittenberg (345 resp. omkr. 200, för andra halvseket 245 resp. 118). Dock bör man tillägga att Rostock vissa tider var en genomgångsstation vid färden till det övriga Europa.

Ingrid Söderhamn

Som Apoteos betraktad...

Scenografin till Gustav III:s likfärd
tolkad ur källperspektiv

Inledning

Om man tillämpar teaterns begreppsapparat på det propagandamaskineri som Gustav III byggde upp kring sin person, finner man att pjäsernas innehåll motsvarade hans inre ambitioner medan själva iscensättningen svarade mot den yttre gestaltning som gavs åt de budskap som skulle föras ut. Som hjälp och redskap för detta värv hade han akademierna, vars medlemmar i ord och bild gav form åt kungens intentioner. Genom att tilldela sig själv uppgifterna både som författare, regissör och huvudrollsinnehavare, kunde han behändigt kontrollera verksamheten helt enligt egna önskemål. Det råder ett liknande intimt förhållande mellan det rigorösa ceremonielet i sin helhet med sina komplicerade etikettsregler, som för den utomstående måste teta sig som riter, och dess inramning. Målsättningen gick ut på att varje pjäs skulle spelas upp på så många scener som möjligt för att man på så sätt skulle uppnå maximal effekt. Det var vad man i dag kallar "pluggning".

I min doktorsavhandling som behandlar ett antal av de miljöer vilkas tillkomst och utformning Gustav III i hög grad medverkat till, hade jag tänkt att även innesluta dekorationen vid begravningen i Riddarholmskyrkan 1792. Bland källorna fann jag dock inga som helst belägg för att kungen själv skulle ha iscensatt denna, vilket ej heller är förvånansvärt. Eftersom han i andra sammanhang med förkärlek antagit regissörsrollen där han kunde betrakta sitt eget verk, förefaller det helt rimligt att han inte ens brydde sig om att försöka påverka ett skede som han med säkerhet ändå inte till fullo kunde styra.

Men det återstod fortfarande möjlighet att söka svar på om någon annan ägnat sig åt liknande programverksamhet och i vilket syfte. Avsikten med uppgiften blev därför att i en mindre studie pröva en modell bestående av ett arkivbaserat fundament tolkat mot bakgrund av en teoretisk fond av ovan nämnt slag, där hypotesen om uppdragsgivarens skapande roll framhävdes. I första kapitlet presenteras de rådande förutsättningarna. Kapitel två och tre omfattar beskrivningar över hur iscensättningen utformades och en tolkning av dess budskap samt, i den mån det i efterhand låter sig göras, ett försök till förmedling av det intryck som åskådaren vid likfärden kan ha erfarit.

Det framkom relativt snart att utsmyckningen av kyrkointeriören isolerad inte kunde tolkas tillfredsställande. Kungliga begravningar återgivna som händelseförlopp är sällsynta och har därför varit svåra att relatera till. Forskarens ständiga dilemma är ju att vara utlämnad åt de handlingar som finns bevarade och att tystnaden kring vissa episoder och företeelser, av skäl som i dag kan tyckas vara oförståeliga, ibland kan te sig kompakt, vilket medför att somt aldrig går att leda i bevis. Men de närmaste förebilderna har av allt att döma varit Gustav Vasas likfärd såsom den till sin helhet blivit beskriven samt den bildsvit som i samband med Adolf Fredriks sorgeshögtid graverades av Pehr Floding.

Det hittills publicerade materialet kring Gustav III:s död har koncentrerats till punktvisa insatser såsom "skottet på operan", "banesåret", "dödsmasken" och "begravningsdekoren". Genom att systematiskt studera ett omfattande och heterogent källmaterial, jämföra och bearbeta tidigare outnyttjade källor samt att framför allt under arbetets gång ständigt pendla fram och tillbaka i tiden så att hela förloppet blivit belyst, har förutsättningar för nya slutsatser öppnat sig. Min uppgift har följaktligen inneburit ifrågasättande av tidigare forskning. Osaklighet eller tveksamma tolkningar har som i exempelvis Beth

Hennings arbeten lett till missförstånd. Med anledning av den angivna hypotesen, att beställaren själv agerat upphovsman, har det funnits skäl att återuppta frågan om de i sammanhanget verksamma konstnärernas roll, vilkas genialitet och originalitet ofta förfäktats bland äldre tiders konsthistoriker.

Som ett resultat av detta tillvägagångssätt har huvudtextavsnitt och notapparat kommit att få lika stor betydelse vid redovisningen.

Paradsängkammaren

Efter skottet på Operan natten till den 17 mars 1792 transporterades Gustav III upp till slottet och lades i den stora sängen i Paradsängkammaren, tillika det gemak där han kom att förbli till sin död.¹ Sedan man åderlätit honom, skiftat förband och givit erforderliga medicamenter, infann sig enligt den tillkallade expertisen en relativt god sömn, varför inga vidare åtgärder vidtogs förrän dagen därpå.²

Att valet föll på stora sängkammaren två trappor upp som skådeplats för det fortsatta dramat, berodde egentligen inte alls på att man förknippade densamma med vila eller sömn, eller död. Gustav III nyttjade rummet, vilket ingick i representationssviten som en ram i strikt ceremoniella sammanhang, så som *cour, levée*, offentliga audienser, dubbingar med mera, då sängen i samverkan med övrig inredning var upphöjd till *symbol*, medan den exempelvis inför kondoleansmottagningar i stället monterades ned och fraktades bort.³ Orsaken var med största sannolikhet just rummets dignitet, storlek och läge. Både läkarlag och uppvaktning skulle få plats. Dessutom kände ingen på förhand till utgången. Allra minst kungen, som sent blev medveten om hur allvarlig situationen var. Han ansåg sig här kunna ta emot besökare och möjligen med assistans sköta en viss pappersexercis under sjukdomsperioden.⁴ Under rådande omständigheter förstärkte och bevarade miljön skenet av bibehållen ordning och en solid samlande kungamakt. Angränsande rum var i detta fall lämpliga att antichambra i.⁵

Efter undersökning av skadan hystes emellertid inte något större hopp om en lycklig utgång. Man konstaterade att skottet hade gått in en knapp tum till vänster om ryggraden, näst över höften vid den tredje ländkotan, sargat och genomborrat huden och fetthinnan samt att det sedan träffat ganska nära under vänstra njuren. Eventuell operation diskuterades, men bedömdes som alltför vådlig med tanke på ”Skåttets grannskap med de för Lifvet högst angelägna delar” och då pistol-

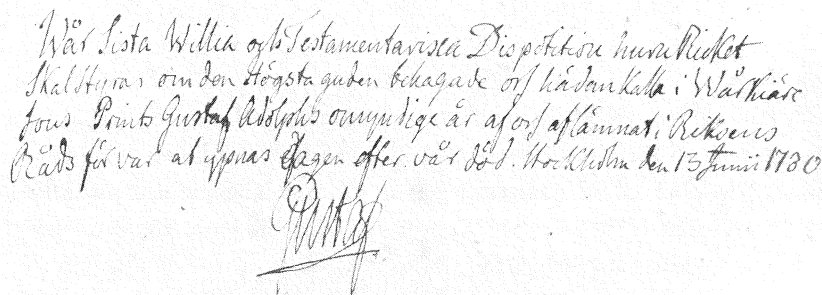
laddningen samtidigt befanns vara så splittrad i kroppen, fjärmades endast de ytligast liggande järnubben.⁶ Trots detta förblev tillståndet någorlunda stabilt fram till den 25 mars, då läget försämrades och "52 minuter till elva" på förmiddagen den 29 mars avled han av lunginflammation med tillstötande blodförgiftning.⁷

Vad som hände de närmaste timmarna före och efter kungens frånfälle har noga noterats och varje rörelse har givetvis gett anledning till spekulation. Men när det gäller samtida författare är det snarlika drag som kommenteras, vilket gör en benägen att misstänka tradering.

Sedan döden timat posterades drabanter omedelbart ut. Familjen förenades och nyheten blev offentligen kungjord. Samtidigt hämtades, av riksdrotset, det i Svea Hovrätt deponerade testamentet för att i regeringens närvaro högtidligen uppläsas.⁸ Ett testamente hade avfattats 1780, där Gustav III utsett brodern att, med i det närmaste konungslig rätt, utöva förmyndarskap i händelse av tronföljarens minderårighet. Brevledes försäkrade han 1782 att aldrig ändra detta. Ett tillägg gjordes emellertid 1789 genom vilket hertig Karls maktbefogenheter åtskilligt beskars, så till vida att han inte längre fick göra någon till riksråd eller samla ständerna. Kungens myndighetsålder sänktes till aderton år och inga förändringar fick vidtagas, varken vid hans hov eller gällande befälet över hans trupper.⁹ I överensstämmelse med den sista viljan, trycktes och distribuerades dokumentet till de ställen där periodica fanns till avsalu.¹⁰ Ännu ett aktstycke uppsattes när döden var mycket nära förestående. Beträffande det förseglade brevet existens, giltighet och vidare öde går uppgifterna något isär, men enligt vittnesmål rörde sig likaledes dess innehåll kring politiska spörsmål, vilka i praktiken innebar ytterligare inskränkningar för förmyndarregentens vidkommande.¹¹

Formellt gavs således inga instruktioner om hur det enskilda efterspelet skulle gestaltas, även om man kanske hade kunnat förmoda att en person som Gustav III skulle gett klarare regi för sin egen sorti. Då återstår det om han muntligen förmedlat något som skulle kunna spegla hans förhoppningar och inre övertygelse. I sin livstid hade han upprepade gånger förbjudit balsamering av kroppen så som stridande mot Skaparens förvandlingslagar. Till en följd därav, beslöt man efter överläggningar att med "vördsam lydnad" hörsamma hans begäran.¹² Frågan ställer sig principiellt intressant i den mån den både skulle belysa hans tankar om kroppens respektive själens odödlighet samt skulle kunna visa på individens försök att bryta mot en av konventionen fast-

ställd norm, nämligen den att kungar balsameras. Åsikterna huruvida konseljens föresats i realiteten i detta fundamentala avseende efterkoms, går också isär. Säkert var han starkt medveten om att han med ett sådant ställningstagande tog till mönster den som han själv betraktade som sin store företrädare, Gustav II Adolf.¹³

Wår lista Willia och Testamentariska Dispositioner hwar Riket
Skall Hwar om den Högsta guden behagade och kändan kalla i Wår käre
förs Prins Gustaf Adolfs omynlige år af oss aflämnat, Rikens
Råds för war at uppnas Gægen offer. wår D. D. H. W. K. W. den 13 Junii 1780

Bild 1. Gustav III, Konvolut till 1780 års testamente, Statsrättsliga urkunder nr 59, Riksarkivet. Foto: Kurt Eriksson.

1767 hade man i närvaro av kungahuset öppnat Finstagraven i Uppsala Domkyrka. Här vilade Gustav Vasas anhöriga och i den påföljande skriftliga rapporten fanns noggranna iakttagelser antecknade angående de dödas utseende och vilka jordiska ägodelar som medfördes.¹⁴ Samma år öppnades, efter den blivande Gustav III:s befallning, Erik XIV:s grav i Västerås, vars balsamerade innanmäte han själv sedermera vid flera tillfällen visade upp som en märkvärdighet för tillresta utlänningar.¹⁵ I hans boksamling ingick dessutom en beskrivning över öppningen av Karl XII:s kista 1746 samt en hel del speciallitteratur som behandlade själen och odödligheten, vilket inte bara visar på ett andligt uppbyggelseideal där framgångsrika förfäder blev till ledstjärnor, utan även den fascination för varats obeständighet som han bör ha känt.¹⁶

Statssekreterare Elis Schröderheim, som oftast var i närheten den sista tiden, har nedtecknat att Gustav III alltjämt gärna åhörde *lektyren* och att han någon gång i slutskedet befallde att ett stycke ur Voltaires *La Pucelle d'Orleans* skulle läsas högt. Boken skulle då genast ha hämtats in utifrån Haga. Men att sätta den mot Jeanne d'Arc-kulten riktade spirituella och lasciva smädesdikten i samband med, eller av betydelse för, hans syn på tillvaron är måhända en förhastad slutsats, då litteraturvalet likafullt kan ha skett mera av en slump. I efterhand kunde ej heller kammarlakej Hjort, som skickats på uppdraget till

Haga, precisera boktitlarna och därmed vidimera sanningshalten i påståendet.¹⁷ Det har också hävdats att han på sitt yttersta begärt att få bibringas "O rena Guds lamm". Bönen, i något förändrat skick, var inlemmad bland ordensväsendets koraler och mångfaldigades senare som tryckalster.

Händelserna har tolkats som belägg för kungens tänkbara dragning mot mysticism, något Schröderheim dock å det bestämdaste avvisar. "Vidskeplig utan gudsfuktan", låter ett av de kanske mindre positiva omdömena om honom. "Jag har fullt förtroende för Gud och hans nåd i detta och det tillkommande livet", skulle han med tillförsikt ha svarat, om man låtit honom få replik.¹⁸ Hans förhållande till prästerskapet hade inte alltid varit det bästa. Sarkastiskt uttalat av belackarna att hans aktning för ärkebiskopen var ungefär som för en av prästerna i något av hans teaterupptåg. Men icke desto mindre såg han det som en politisk gest att hålla sig väl med kyrkans män och man bör inte med anledning härav förledas tro att hans inställning till religionen var lika skeptisk.¹⁹

Friherre Gustaf Mauritz Armfelt, som stod honom nära, har i sin dagbok avslöjat att Gustav III bett att få dö ensam, eller åtminstone så pass avskilt som situationen tillät, eftersom han med obehag dragit sig till minnes hur rik tillströmningen av människor varit kring Fredrik I:s dödsbädd samt att de påföljande sorgeceremonierna skulle utformas utan för mycket pompa och ståt.²⁰ De summariska kommentarerna uttrycker möjligen en viss rädsla för den annalkande döden, men samtidigt ett hopp om att genom fokusering på den väl inövade doktrinen om själarnas vägning och evighetsdomen, vari sentensen "enkelheten som dygd" var en av de signifikativa komponenterna, skapa förutsättningen för ett mildare omdöme från eftervärlden. Med statens prekära finansiella läge i åtanke och mån om det gustavianska husets fortbestånd, förefaller det rimligt att han ville tona ner alltför storvulna begravningsarrangemang. Utöver dessa små noteringar har Armfelt återgivit en tidigare intim konversation de båda haft, i vilken Gustav III i förtroende delgivit honom något om sin trosuppfattning:

plus j'examine ses mystères, plus je les trouve audessus de mon intelligence; mais la Religion ou dumoins le respect pour un culte quelconque est indispensable au maintien de la société et de l'ordre public. En outre s'il y a un Dieu tel qu'on nous le dépeint, et comme je le crois, l'homme juste et bon ne sauroit manquer de lui être

agréable; si au contraire il n'y en a pas, ses bonnes actions ne sauroient lui nuire.

et ne nous mêlons pas d'examiner avec trop de curiosité des choses qu'il nous convient de respecter.²¹

Nu som då har funderingar kretsat kring balsameringsmomentet och huruvida eftervärlden respekterat det av kungen uttalade önskemålet eller om man, likt Gustav II Adolf vars lekamen trots allt konserverades, drevs av andra inte omedelbart uttalade principer.

Yngve Löwegren, som ägnade en del av sin forskning åt döda kroppars bevarande, utkom 1962 med sitt verk om balsameringsbruk genom tiderna. I ett kort avsnitt om Gustav III har han skrivit att kungen förbjudit balsamering, men att på grund av omständigheterna gjordes en omfattande obduktion. ”Då så skett, blev på befallning av hertigen av Södermanland därefter alla vidare undersökningar inställda, för att kungen skulle ligga på *lit de parade*.”²² Som källa är angiven en tysk skrift av Lehndorf-Bandels från 1793.²³ Skildringen är väl inte helt tillfyllest och för övrigt fanns kanske alla skäl i världen för någon form av vidare omhändertagande av kroppen, när man så gärna ville visa upp den döde.

Obduktionen ägde rum klockan fyra på eftermiddagen den 30 mars i närvaro av ”fler Rikets Herrar”, ledamöter av Collegium Medicum och Chirurgiska Societeten samt av de läkare som under sjukdomen vårdat honom. Besiktningen utfördes av överdirektör D. H. Theel med biträde av professor Anders Johan Hagström, efter det att liket hade flyttats från sängen till ett bord under det främre fönstret vid dörrarna till galleriet, där livdrabanter höll vakt. Undersökningen omfattade hela bålen, varvid både skottets skadeverkningar och de större organens tillstånd examinerades.²⁴ Sedan ytterligare nubb, hagel och kulor avlägsnats, har sannolikt hjärtat tagits ur för att, enligt tradition, bevaras separat från kroppen, eftersom en blylåda med lock beställts i samband med händelsen.²⁵ Slutligen har bröst och bukhåla desinficerats, hålligheten fyllts ut och såret bör därefter ha sytts ihop.²⁶

I *Fyra Gustavianska studier* från 1967 behandlar Beth Hennings som tidigare nämnts i ett kapitel Gustav III:s dödsmask och dess tillkomst.²⁷ I sammanhanget tar även hon upp balsameringsproblematiken. Ett protokoll skulle meddela att obduktion och *lit de parade* ägt rum. Utan konservering förefaller det sistnämnda orimligt.²⁸ Hennings anför som bevis för genomförd balsamering en ytterst knapphändig uppgift från

en volym med beteckningen "Begravnigar 1741–1792". En hovapotekare Georgii skulle ha erhållit 2870 Riksdaler för levererade medicamenter, vilket Hennings betraktar som en överraskande stor summa. Det är en stor summa. Det är i själva verket en nolla för mycket. Uppgiften finns tillika noterad i Riksmarskalksämhetets arkiv samt i hovstatsräkenskapernas huvudbok: "Håfapotequaren G. E. Georgii för till Högst Salige Konungens Conservation levererat medicamenter. 287 RD."²⁹

Om man tar tillfället i akt att studera hovstatens bokföring parallellt, finner man en fyrsidig specificerad och attesterad räkning över de droger som använts. Där man inte bara får veta att prepareringen av liket igångsattes genast efter obduktionen för att fortgå intill placeringen på *lit de parade*, utan också presenteras uppgifter om de preparat som man för ändamålet främst begagnat sig av; såsom sprit, gummi aurax, balsam och oljor samt diverse örter exempelvis bergamott, timjan, aloe, lavendel och kanel.³⁰ Det kan vara nog så svårt att uttyda varje preparats betydelse och verkan, men en del av örterna har sannolikt använts i kroppen, vilken dagligen baddades med *Campbert Spiritus*, medan andra ströts i kistan. På den tionde dagen har man så intensifierat beredningen för att under den tid liket var till beskådande endast tillföra aromatiska dofter. Av den på apotekarens räkning givna rabatten om drygt 16 RD, och genom jämförelse med liknande specifikationer, märks att mängden droger är ganska betydande. Detta skulle i sin tur kunna indikera ett, punktvis eller i helhet, mer ingående förfaringssätt.³¹

Tidsomfånget ger tyvärr dock alltför vagt besked, eftersom verkställandet av en fullödig balsamering kan ta från tjugofyra timmar upp till fjorton dagar. Det primära syftet med en dylik åtgärd var generellt att förekomma röta och lukt under den tid det tog att förbereda en värdig begravning samt att bereda allmänheten tillfälle att se den döde ligga på *lit de parade* och som en mer långsiktig effekt gavs de efterkommande möjlighet att vid vissa tillfällen se forna kungars skapnad och kroppsställning som fallet varit vid tidigare kistöppningar.³² Emedan förruttnelsen av kroppen tar sin början tämligen omgående, kan det synas märkligt att så lång tid här fick passera innan man ens började att obducera. I mellantiden har Johan Tobias Sergel säkerligen fått lägga dödsmasken, men beror dröjsmålet också på någon kontrovers gällande konserveringsmetoden eller dess omfattning? Det följande resonemanget kommer att försöka klarlägga vem som höll i rodret och vilka konsekvenser det fick.

Bild 2. Sergel, Johan Tobias, Gustav III:s dödsmask 1792. Konstakademien.
Foto: Göran Petersson.

Lit de parade

Serafimersalen, även benämnd Riddaresalen såsom representerande samtliga svenska ordnar, hade tidigare nyttjats av ordenskapitlet, medan de tre intilliggande salarna disponerats av riksrådet. Vid dess avskaffande 1789 stängdes sviten, men öppnades nu åter inför Gustav III:s *lit de parade*.¹

Salen, som var störst av rådsrummen, var med sina tre fönster också ljusast. Den började inredas i mitten av 1750-talet av Carl Fredrik Adelcrantz i, vad man tror, blått och vitt, pärlgrått och guld. Den fasta inredningen utgjordes av enhetliga boiserier med dekor av serafimermotiv i högre relief som dörröverstycke och som pilastrar över låga bröstpaneler, vilka anpassats till de fyra på väggarna spända Karl XI:s bataljtapeter, varav två framställde *Slaget vid Lund* och de övriga *Slaget vid Landskrona* och *Belägringen av Malmö*.²

Under de följande decennierna företogs smärre reparationer samt en och annan komplettering. Bland annat installerades en blåvit kakelugn så sent som 1781.³

Rummets belägenhet och representativa karaktär lämpade det utmärkt för ett så pass viktigt evenemang som detta. Taket var, exempelvis, bestrött med stjärnornament vilket utnyttjades i sorgesammanhang så att man omkring dem draperade svart flor. Det var den sista salen i en fil, vilket underlättade då man lät folket gå upp för den stora trappan, inslussas genom de andra rådsrummen och passera liket, för att sedan försvinna via motstående dörr och nedför den mindre hovkanslitrappan.⁴

Måndagen den 9 april klockan tio på förmiddagen sveptes Gustav III:s kropp och lades i kistan. Som en sista detalj i denna procedur, överhöljdes hans ansikte med vitt flor. På samma gång fästes den mindre av kungakronorna på locket till kistan.

Serafimeriddare ägde frihet att föranstalta sin egen begravning, men sedan 1787 hade det även varit sed att ordensmedlemmarna skulle delta i ceremonierna för att hedra en avliden broder. Det torde dock höra till ovanligheten att de närvarade redan i samband med obduktion och svepning. Nämnda herrar ombads vidare, att åter på kvällen infinna sig för att klockan sju i procession bära den öppna kistan, medan sex generaladjutanter transporterade locket, från de övre rummen, genom ytterligare tre, samtliga svepta i svart och med vaxljus i försilvrade ljusarmar upplysta, nedför stora trappan till Serafimersalen, för att där

ställa upp den på *lit de parade*. Den döde eskorterades tillika av pager och höga hovfunktionärer, av ämbetsmän samt av ett stort antal drabanter.⁵

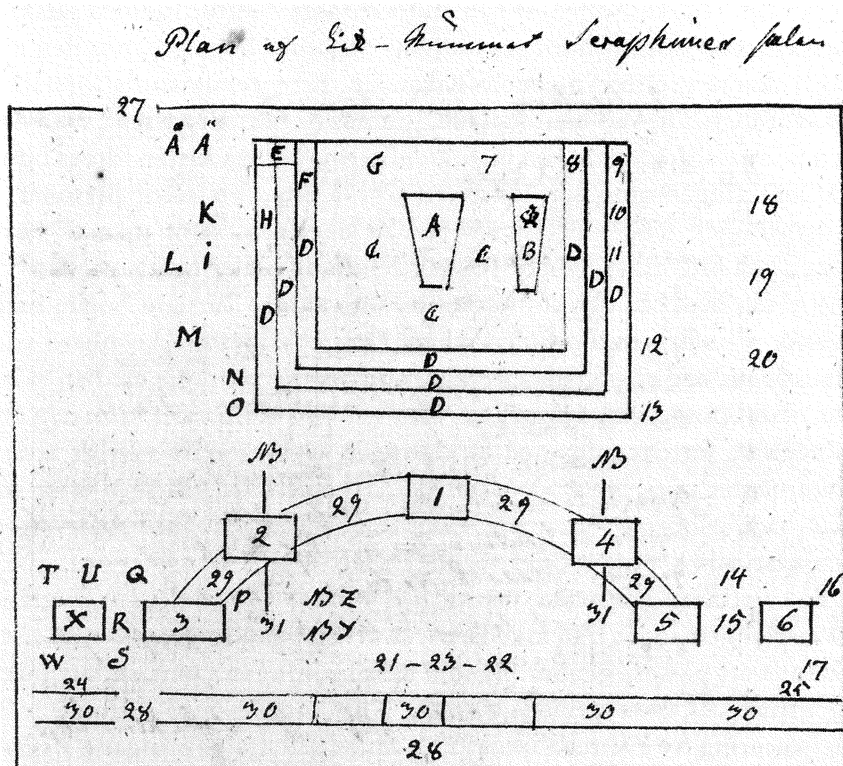
Den 10 april visades kvarlevorna första gången upp för allmänheten. Tilldragelsen pågick även den elfte och tolfte, samtliga dagar mellan elva och ett på förmiddagar och mellan fem och sju på eftermiddagar. Utrikesministrar och andra förnäma herrar inbjöds särskilt med entrébiljetter och för att undvika en större hop, släpptes den utvalda skaran i stället in genom Rikssalen. En specialvisning förefaller ha anordnats för, vad man kallade, "damer ur bättre klassen" sista dagen, som avslutades med en militärdefilerings, innan kistan fördes bort. Vakthållningen ombesörjdes av en styrka om trettiofem personer, i vilken ingick officerare, som byttes ut dagligen, samt män ur hovstaten och ordenshäolder, vilka var desamma under hela perioden.⁶

Vad såg man då i den stora trängsel som rådde? Tursamt nog är man ganska välinformerad om den saken. Ceremonimästare Leonhard von Hausswolff har bland sina efterlämnade papper bidragit med en skiss hur utställningen var uppbyggd. Han har dessutom varit klok nog att bilägga en förteckning med förklaringar. Och särskilt viktigt är att dokumentet uppges vara avfattat den 10 april, det vill säga efter att man hade påbörjat visningen, vilket innebär att det inte bara var en förslagsritning, utan att det verkligen såg så ut.⁷

En svartklädd balustrad, märkt med nummer 30 på skissen, avgränsade arrangemanget från åskådarna, så att en gång återstod för de sistnämnda att passera genom. Bakom avskärmningen fanns en lätt buktad estrad, 29, med speciella avsatser, vilka angivits med siffrorna 1–5, för placering av riksregalierna. Här fanns således anbringade i svart krusflor, på var sitt hyende, äpplet och spiran; symbolerna för den världsliga makten och centralt en krona, som var tecknet på den konungsliga äran och värdigheten. Vid sidan av den följde de återstående två, det vill säga svärdet och nyckeln, vilkas symbolik avsåg kungens makt att utestänga det onda och att beskydda det goda. Regalierna och de båda kronorna, Erik XIV:s och Maria Eleonoras, "den större över den andre i sitt foder", hade nyligen återlämnats till Skattkammaren efter Gävle riksdag, men fick nu som hastigast kvitteras ut igen. Halvcirkeln flankerades av tvenne bord, varav det vänstra, X, var avsett för de fyra svenska ordnarna på en dyna, medan det på det högra bordet låg utländska ordnar på tre särskilda dynor, markerade med nummer 6 på ritningen. I mitten hade man byggt upp en tribun i tre

nivåer, D, vars trappsteg var täckta med svart kläde och dess plattform, C, med hermelinskin. I vänstra hörnet återfanns riksbaneret, E. På två svartdraperade taburetter vilade locket till kistan, B, och på det var, allttjämt fästad, den mindre av kungakronorna.⁸

Och i centrum: Gustav III.

Seraphines salen.

*N:o 31. Gåls den salen, som end anställt i detta stadt
 borttagis då bifattning Ceremonien börjades, sedan Kungas
 sverus m. m. taget gjorden med Regalies ad Gubbos orden
 för att kunna den till dröas ceremonies ut. Dattis brand
 was med gungjan, för att det lätt kunde slås klockan utan
 att Gorden passager för de som bera disten ad ofrige.*

Bild 3. "Plan af Lik-Rummet". Överceremonimästarämbetets arkiv, journaler v. 5 1790–1792. Riksarkivet. Foto: Kurt Eriksson.

Kistan, på planen utmärkt med bokstaven A, tillskriven Carl Fredrik Sundvall, var av ek och bars upp av åtta förgyllda lejonassas skulpterade av Jean Baptiste Masreliez. Den var överdragen med karmosinfärgad sammet, rikt beströdd av broderade kronor och försedd med guldgaloner, vidhängande fransar och crepintofsar i guld. Beträffande textiliet visar rapporten att purpursammet beklagligt nog inte gick att uppbringa i hela staden, varför man i stället fick begagna sig av den röda. Inuti var kistan fodrad med mangellärft, vilket jämte kuddar och madrasser var överdraget med vitt sidensarge. Ovanför kistan hängde fritt en svart sammetshimmel på vars ryggstycke var broderat riksvapnet.⁹

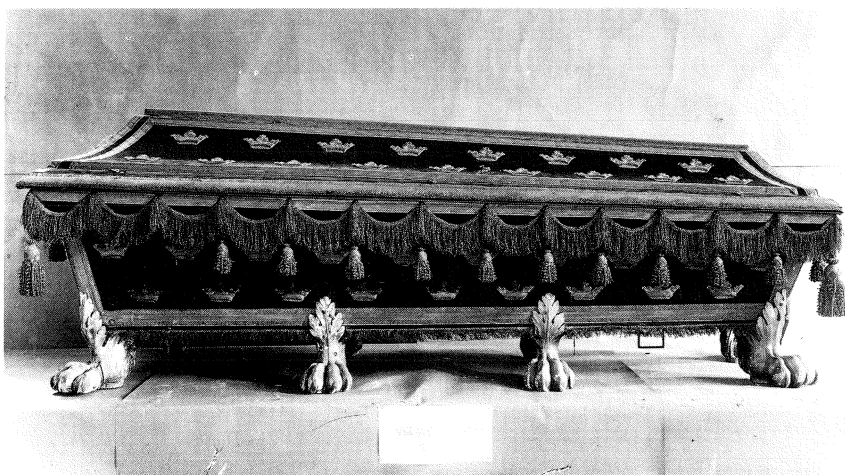

Bild 4. Gustav III:s likkista, R 664. Antikvarisk-Topografiska Arkivet.

Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta påstår i sin dagbok att kungen efter sin död ikläddes Serafimerdräkten.¹⁰ Ordensdräkten, som var skapad av Carl Hårleman och som till utseende påminde om den gamla spanska, bestod av ett livplagg med skört i vitt atlassiden med svarta uppslag och knappar och garnerat med svarta spetsar, samt av vita knäbyxor i samma material med svarta spetsar som revärer. Jämte den bars en vitfodrad svart mantel i atlassiden, kantad med svarta spetsar och prydd med en kappkraschan i silverbroderi samt en rund svart hatt försedd med vitt band och fyra vita och en svart plym. Till den hörde också vita handskar, vita silkesstrumpor samt svartklackade och tåförsedda vita skor med svarta silkesrosetter.¹¹

Valet av likbeklädnad vore, om hertiginnans uppgift är riktig, på intet sätt anmärkningsvärt. Tvärtom kan man i stället uppfatta det som ett uttryck för kontinuitet. Både Fredrik I, instiftare av Serafimerorden 1748, och Adolf Fredrik blev skrudade på samma sätt. Den förstnämnde begravdes, enligt arkiatern, med peruk. För Adolf Fredrik känner man till att en ny Serafimerperuk beställdes för hans räkning 1771, vilken med stor sannolikhet följt honom i graven. Huvudbonaden var i båda exemplen en förutsättning om man ville visa upp liken. Eftersom kropparnas samtliga vitala organ obducerats, krävdes det att man i efterhand dolde ingreppen.¹²

Kungens svägerska tillstår dock, att hon aldrig såg honom själv:

le 10 le 11. et 12 de ce mois il etoit exposée pour tout ceux qui voulait voir le Catafalque, je n'avoit pas le Courage d'y aller, car j'avoue qu'il m'en coutoit trop, toute sa garde étoit rangée autour du Cercueil qui étoit ouvert et le Roi habillée dans L'habit de L'ordre des Seraphim.¹³

Uttalandet ter sig egendomligt, med tanke på att flera kvinnor fanns med exempelvis vid öppningen av Lovisa Ulrikas lik och att man på den tiden ofta levde med döden väldigt tätt inpå, även i den dagliga tillvaron.¹⁴ Till följd därav skulle således ett vittne behövas och tack vare ceremonimästarens redogörelse ges utförligare besked:

Det kungl. liket war svept uti Seraphimerdrägten av Drap d'Argent med svarta spetsar.¹⁵

Utänpå klädseln bar Gustav III, enligt ovannämnda källa, alla ordenskedjorna, vilka då locket skulle påskruvas borttogs. Den penning i guldkedja som i livstiden burits för slaget vid Svensksund och en tunn guldkedja med en vidhängande gulddosa, som han länge burit närmast kroppen, förblev på liket. Det var vanligt förekommande att de som på något sätt representerade ordensväsenden bar diverse symboler kring halsen och enligt sägnen fanns i boetten ett frimureritecken vilket skulle skydda bäraren mot allt ont.¹⁶ Slutligen låg en värja på vänstra sidan i kistan, medan ordenshatten med dess *panacher* låg under högra handen. Några ytterligare upplysningar föreligger dock ej, vilket inte heller är något ovanligt. Som hovfunktionär kommenterade man endast de skeenden vari man själv hade ansvar eller medverkan, och så

till vida följdes ceremonielet tydligt till alla delar.

Ett av författaren nyligen upptäckt protokoll, fört av riksantikvarie Bror Emil Hildebrand och undertecknat av Karl XV, visar att en kistöppning genomfördes den 23 maj 1866.¹⁷ Händelsen är tillika i korta drag refererad i ett brev från Hildebrand till teologen Henrik Reuterdahl.¹⁸ Vittnena uppges ha funnit kungen utan något täckelse, iförd serafimerutstyrsel med manteln nedvikt vid sidorna och enligt skildringen i exakt samma ställning som under *lit de parade*. Liket uppfattades vidare som obalsamerat, då köttet på benen var förtärt, men samtidigt har man beskrivit huvudpartiet väldigt ingående; huvudet föga angripet, att anletsdragen var fullt igenkännliga, munnen betydligt öppen, näsan tunn men icke infallen. Håret som fint brunt, lockat vid sidorna och yvigt över hjässan samt pudrat. Hakan och nedre delen av kinderna hade en kalklik pulveriserad beläggning, avgränsad med en mörkare rand från örat och fram emot näsan. Där ovanför var huden fasttorkad och gulvit. Har man kanske vid prepareringen av kroppen pro primo koncentrerat sig på vissa delar, eller har möjligen lufttillförseln varit så riklig att merparten av mjukdelarna förintats?

Ögonen nämns dock ej! De slocknar genast hos en död människa, men ersätts ofta. När det gäller Gustav III:s två företrädare återställde man de slutna ögonlockens kupighet genom att fylla håligheter med muskotnötter.¹⁹ Motsvarande ersättning har inte påträffats i detta fall. I stället fanns ett tillägg på den tidigare citerade apotekarräkningen:

tillkommer för 2 nne. Emaljeögon 10 RD.²⁰

De förs tyvärr inte vidare på tal. Men eftersom det jämförelsevis är en hög kostnad och inget annat substitut har beställts, får man förmoda att de kommit till användning. En projektion av ögon, och i emalj, medför antagandet att kungen dessutom haft dessa öppna samt att företaget förutsätter någon mer varaktig form av konservering av huvudet, vilket också det relativt välbevarade skick som det återfanns i 1866 tyder på, trots kistans förvaring i luftfuktig miljö under marknivå.

Man kan naturligtvis aldrig skapa sig en helt korrekt uppfattning om hur denna bild egentligen gestaltade sig. Men kanske få en viss föreställning därom, genom att iaktta ett av Sergels porträtt av kungen, det som populärt kallas den *Curmanska lermodellen*. Tidpunkten för dess tillkomst i Sergels produktion har hela detta sekel varit tvistemål

konsthistoriker emellan. Beth Hennings har, med anledning av den diskussion hon fört kring dödsmasken, i debatten anslutit sig till den falang forskare, främst företrädd av Oscar Antonsson, som har hävdad att lermodellen är en avskärning av det porträtt som är daterat 1784 och som visar likhet med den byst som Houdon utförde i Paris 1784, vilken året därpå inköptes av kungen ur Creutz' dödsbo. Som bevis har Antonsson anfört jämförelser av hårfästen mellan lermodellen och fyra andra av Sergels porträtt.²¹

George Göthe har emellertid intagit en annorlunda ståndpunkt och menar att porträttet i lera är tillkommet efter dödsmasken. Harald Brisning har daterat bysten till så sent som 1794, vilket medför att lermodellen också skulle kunna vara av sent ursprung.²² Han skriver:

Sergel hade, innan han utförde sina sena porträtt av Gustaf III, förfärdigat en mask i lera af Konungens ansikte, förmodligen endast afsedd för konstnären själf till ledning vid hans arbete. På detta sätt hade han fixerat det rent fysionomiska, det andra, peruken, dräkten osv. kunde han betrakta som accessoarer, för hvilkas modellering han icke nödvändigt behöfde taga konungens dyrbara tid i anspråk/.../Detta är det mest trovärdiga Gustaf III-porträtt som existerar, såtillvida som det tillkommit utan all förskönande afsikt; man skulle nästan kunna tro att det formats på ansiktet eller vore en dödsmask, i fall icke pupillernas modellering vittnade om skulptörens egenhändiga arbete.²³

Sergel hade en förmåga att förmedla såväl kroppslig likhet som sjäsliga kvaliteter. När det gällde Gustav III utnyttjade han detta så att kungens av naturen något utstående ögon poängterades för att förmedla dennes karisma.

”Jag har träffat likheten bättre än i hans livs dagar”, framhåller Sergel själf beträffande de postuma porträtten. Detta har Ragnar Josephson förklarad som ”minnets syntetiska sammanfattning”, det vill säga som prov på Sergels skaparförmåga och storhet som konstnär, och jämfört med en beskrivning av kammarherre Adolf Ludvig Hamilton, är man benägen att hålla med honom.²⁴

Af den omnämnda snedheten hade hårgången och pannan på vänstra sidan fått sin del. Ansiktet var aflångt, hyn brouillerad, mycket finnig, håret cendrée till färgen, näsan stor, något krum, tänderna fula,

Som Apoteos betraktad...

men ögonen, ehuru väl det ena mindre än det andra, blå, stora, eldiga. De utmärkte med en enda hvälvning hans sinnesrörelser och satte ett själens uttryck i hans ansikte som nästan uppvägde hvad som felades i dess fägring.²⁵

Bild 5. Sergel, Johan Tobias, Porträtt i lera av Gustav III.
Privat ägo. Foto: Nationalmuseum

Hypotetiskt skulle man annars kunna sammanfatta det så, att i händelse av att minnet skulle svika, gavs genom formgivningens av lermodellen en sista chans för Sergel att med Gustav III framför sig fixera en förebild för framtida porträtt, i vilken ögonen, stora eller små, äkta eller ej, var outhärliga. Och i så fall är det inte uteslutet att det är en, inte alldeles smickrande, men likväl strålande, spegelbild av den döde kungen som förevigats.

Hur gemene man upplevde uppvisningen är tämligen obekant, eftersom det stora flertalet tillhörde den icke skrivande delen av befolkningen. Med ganska stor medvetenhet har man vid iscensättningen sökt skapa rum i rummet, vilket också är antytt på ceremonimästarens teckning: *Plan af Lik-Rummet i Seraphimersalen*. En första ramp avgränsade helt naturligt folket från den furstliga sfären. Avståndet accentuerades ytterligare genom den frikostigt exponerade ämbetsrekvisitan par *préférence*, kronor och ordnar som glittrande juveler, för att nå zenit på den majestätiska estraden. Då rummet, trots sin för övrigt dystra svarta drapering, dessutom var fullt eklärerat, erbjöds ypperliga tillfällen att registrera minsta detalj.²⁶ Med det kungliga liket upphöjt placerat i en genom konstruktionen framåtlutad kista, omgivet av en talrik paraderande vakt, varav en del uppehöll positioner som väktare, medan andra hämtats från särskilda institutioner för att fylla en närmast dekorativ funktion, kan helheten ha gjort intryck av att egentligen representera en helt annan miljö. Det som särskilde ceremonien måste ha varit präglingsen av vördnad, blandad med förvirring. Det är kanske inte bara en slump att samtiden förväxlat begreppen och i återgivningar jämställt *lit de parade* med paradsäng, som om den här skulle ha en liknande betydelse som den haft i sängkammaren. Ett intryck som i hög grad måste ha förstärkts för de som hade kännedom om att sängen i paradsängkammaren också var röd och försedd med guldgaloner.²⁷ Flera skildrare har nämnt, att folk vid passerandet kastade sig gråtande ned inför kistan. Den röra som därvidlag uppstod har i efterhand tolkats som stridigheter mellan pro- och antigustavianer. Det förekom säkerligen, men man hade kommit för att beskåda sin skjutne och nyss avlidne monark, och vad fann man? Jo, en tablå som i stället osökt förde tankarna till ännu en audiens, eller varför inte *levée*, men nu av allt att döma med ett seende lik.²⁸

Vem skulle då kunna ha fått en så spektakulär idé, som att förse den döde Gustav III med ögon? Det finns faktiskt inte så många att välja mellan. Kvinnorna kan man genast räkna bort och likaså de olika ka-

tegorierna av hovfunktionärer och ämbetsmän. Av den unge kungen är knappast att förvänta en dylik åtgärd, men rimligen av hans förmyndare. Hertig Karl hade varit noga med att obduktionen skulle avbrytas för att inte "alldeles betaga möjligheten at sedermera kunna tilfridställa allmänheten af det Kongl. Likets åskådande".²⁹ Med orden följde det faktum att huvudet aldrig undersöktes och således förblev intakt.

Vid kistöppningen 1866 fann man huvudet ohöljt och utan peruk, vilket följdriktigt ej heller erfordrats för syns skull. Dragen var fullt igenkännliga, vilket måste bero på att man hade lagt ner möda på att anletet skulle bibehållas längst.

Det framgick dessutom att ansiktets övre och nedre delar, markerade av en mörk rand från örat till näsan, preparerats olika. Det vill säga att en annan konserveringsteknik kommit till användning kring ögonpartiet, som om man varit särskilt mån om att få det att framstå så oförändrat som möjligt. Man hade tillika omsorgsfullt skyddat ansiktet med tunt stoff under transporten och fram till visningsdags.³⁰ På apotekarräkningen fanns emaljögonen upptagna som ett tillägg längst ned efter att gängse farmaceutiska beställningar slutadderats, som om man sent omsider beslutat sig för en åtgärd man visste var utöver det vanliga. Förfarings sättet innebar vidare att man träffade en kompromiss när det gällde Gustav III:s personliga önskemål, ty trots missnöjet med att efter Gustav III:s föreskrifter ha fått det ena privilegiet efter det andra decimerat, återstod fortfarande utsikter för kungens äldste bror till upprättelse. Ännu hade han inte tillräckligt med sympatier för att ensam kunna genomdriva en fullständig förändring, men makt nog att utnyttja situationen – till sin fördel.

Motsvarande handlingar, eller några konkreta situationer som jämförelse, till den här beskrivna torde vara sällsynta. Men förebilder att falla tillbaka på fanns. De kungliga syskonen hade lärt sig uppskatta Gustav Vasa som den store anfadern, inte minst genom Olof von Dalins historieundervisning.³¹

På Gustav Vasas *lit de parade* låg denne iklädd kunglig dräkt, vars bräm var prydd med förgyllda G:n samt med spira och svärd i händerna och krona på huvudet. Kistan omgavs då av fyra stakar i silver, vars ljus brann dag och natt. När man därefter i procession förde liket till Uppsala för bisättning, transporterades Gustav Vasas jämte sina båda drottningars, Katarina av Sachsen-Lauenburg och Margareta Leijonhufvud, kistor på en gemensam bår som påminde om en stor

paradsäng med fyra svarvade och förgyllda stolpar, vilka bar upp en svart sammets Himmel. Ovanpå bårn fanns avbildningar av de döda, praktfullt klädda och utrustade med insignier, i naturlig storlek. Dessa *effigier*, med traditioner i det gamla Rom, i Florens och renässansens Frankrike, gjordes oftast i vax efter dödsmasker och representerade den avlidne, men tjänade också som modell för senare porträttframställningar. Kungens gravmonument i Domkyrkan, utfört 1571–1583 av Willem Boy, kom att utgöras av en fristående sarkofag i rödådrig alabaster. Dess sidor var dekorerade med vapensköldar företrädande de tolv furstedömena. Tumbans hörn utmärktes av fyra slanka pyramider. Deras ikonografiska betydelse inbegrep ”det eviga ljuset” som en form av postum ära, vilken dock måste förvärvas. På täckhällen vilade Gustav Vasa, omgiven av sina gemåler, fullt utstyrd, men med vidöppna ögon i ett tillstånd som är beskrivet av Karl Erik Steneberg som ”bortom liv och död”. Symboliskt förknippades ögat med ljuset och det andliga seendet. Det var inte bara mottagligt för impulser utifrån. Utan det kunde också självt utstråla kraft. Man hade alltså som motiv medvetet upprepat de två tidigare momenten i sorgeshögtiden, men använt sig av ögonen som uttrycksmedel i dess sista fas för att markera det symboliska uppstigandet till himlen.³² Det var i linje med renässansens återuppväckning av nyplatonistiska strömningar att sträva ut ur materiens mörker för att genom insikt bli ett med ljusvärlden.³³ Men som *exemplum*, i den mån avsikten varit att förmedla flera budskap, skulle det även kunna tillämpas i behandlingen av Gustav III, då dessa åskådningar på nytt börjat att göra sig gällande. Så att man dels haft ambitionen att visa på monarkens allmängiltiga suveränitet och samtidigt sökt framhålla individens metamorfos genom betoning av hans signum. Emblemet för Gustav III:s snille var ju symptomatiskt nog just ögonen. Häri ligger kanske också förklaringen till svårigheterna att finna liknande exponeringar av tidigare regenter uppställda på *lit de parade*. Åren mellan de båda kungarna hade det helt enkelt inte funnits tillräckligt starka ideella drivkrafter för sådana demonstrationer.

Ögat hade redan inom den egyptiska religionen en viktig betydelse. Det var starkt förknippat med Osiriskulten, vilken byggde på odödlighetsförvisning. Efter att ha genomgått ett antal stadier passerades en gräns, och om man erhållit tillräcklig erfarenhet, kunde människan efter döden återuppstå till nytt liv och bli gudarnas like.³⁴ Som mumie ersattes den dödes ögon med linnebullar eller stenar, vilkas

påmålad iris och pupiller skymtade fram genom de halvslutna ögonlocken. Med liknande bevekelsegrund öppnade skulptören statyns mun och ögon.³⁵

I den äldre romerska begravningstraditionen ingick att man lade den döde på ett bål som var uppbyggt av virke likt ett altare. Just innan facklorna kastades på, öppnades likets ögon och i samband därmed släpptes en fastbunden örn, vilken steg mot *Himlen*.³⁶

Apoteosen, med innebörd av att någon upphöjes till rang av Gud, var en vanligt förekommande sinnebild i furstliga kretsar. Gustav III tecknade det som pojke och motivet fanns även som väggstycke i Lectorerummet på Haga.³⁷ På de flesta emblematiska framställningarna har människokroppen utelämnats, men det kom att existera ett undantag av primärt intresse för detta sammanhang.

1792 präglades en medalj över Gustav III:s död och begravning. Den ena sidan bar kungens bröstbild med utslaget hår och lagerkransad, medan frånsidan delgav dess egentliga budskap: en gestalt höjde sig mellan stjärnor och rökmoln ur ett brinnande bål omgivet av cypresser, där en lejonhud jämte klubba och lyra syntes kvarglömda. Dess inskription hade ordalydelsen:

MAIORQVE VIDERI COEPIT, MART MDCCXCII.³⁸

Uttrycket syftar på Herkules om vilken berättas att han utmärkte sig genom lyran och klubban, att han var namnkunnig för stora bragder och för sin kärlek till vetenskaperna och de sköna konsterna. På toppen av berget Oeta högg han träden, av vilka han skapade ett bål. När flammorna börjat ta fart, slängde han först det nemeiska skinnet därpå och lade sig sedan ned med huvudet lutat mot klubban. Hans tid på jorden var kommen till ända. Men som Herkules besegrat alla, skulle han nu också besegra elden och då lågan klätt av honom hans dödliga skepnad började hans bättre jag att växa. Insvept i moln och svävande mot Olympen, ”begannte han att synas större”.³⁹

Medaljen i sin tur korresponderade till en tidigare penning, slagen till minne av kronprinsens utrikes resa 1770–1771. Frånsidan visade där Herkules som yngling, med klubba i hand och lejonhuden på skuldran, på vandring upp mot ärans och odödlighetens tempel. ”Målet för hans långväga vandring”, löd inskriften.⁴⁰

Den senare medaljens prägling kom därmed att verka som den definitiva bekräftelsen på att målet för Gustav III:s vandring, även det,

var uppnått. Sceneriet i Serafimersalen var ett led i denna slutliga process, som syftade till att transformera myten till historisk faktor.

1700-talets frimurarorden delade i mångt och mycket de antika kulturernas övertygelse och målsättning, såväl när det gällde kärnpunkten i religionen, som hela deras symbolvärld.

Hertig Karl var en hängiven, för att inte säga fanatisk frimurare.⁴¹

Bild 6. Gustav III:s död 1792. B 128: 58: 4. Kungliga Myntkabinettet.

På kvällen den 13 april fördes kistan till bisättning. Det blev en gigantisk tilldragelse med ett stort antal personer inblandade. De serafimerriddare som medverkade i bärandet av kistan, ordnarna eller regalierna, ombads att i god tid infinna sig i rummet närmast liksalen, iförda långa kappor, ordenskedja, svarta handskar, utslaget hår och hatt med långt flor, medan övriga bar vanlig sorgdräkt. Ceremonimästaren beklagade sig, genom jämförelser bakåt i tiden, över att ordningen inte blev den bästa och när det tryckta ceremonielet börjat cirkulera hade också de som såg till den officiella rangrullan och att den yttre glansen vidmakthölls förvånats över ändringar däri. Exakt vad dessa bestod i, förutom att drabantkåren skulle utökas, framgår ej. Men hertigen har i sitt diarium för lördagen 7 april antecknat ett möte med riksmarskalken rörande bisättningen och möjligen har man då bestämt ordningen, vilken sedermera fortlöpande korrigerats. Gustav III hade vid Adolf Fredriks begravning en generation tidigare engagerat sig i

samma fråga och då menat, att man absolut inte ändrar i ett ceremoniel som redan är justerat och tillstyrkt.

Trettiotvå personer skulle turas om att bära kistan och bredvid dem de åtta bärandes himlen däröver samt de tjugofyra personer som i fackelsken omgav densamma. Processionen anfördes av drabanter och betjäning, av härolder och ämbetsmän och efter dem riksmarskalken samt de som bar de utländska ordnarna. Närmast den kronprydda kistan bars, enligt kutym, de svenska riddarordnarna samt på svarta hyenden riksregalierna. Gustav III eskorterades av sin son, kungen, och de båda hertigarna med uppvaktning. Samtliga tre i sorgemantlar och hattar med svart flor hängande för ansiktena. I marschallers sken längs kortevägen, formerade militären häck.

I Riddarholmskyrkan, vars långskepp för tillfället rymts ut på bänkar, var väggarna upptill valvet draperade i svart. Där över tog en fris med provinsvapen vid. Altarets kolonnomgivna svarta postament lys-tes upp av förgyllda flammor och ovanför hade ett stort försilvrat kors illuminerats. Altarets dekor innebar således en repris av det pånyttfödelsetema som man hade försökt åskådliggöra vid kungens *lit de parade* och Hedvig Elisabeth Charlotta beskriver också Gustav III:s väg mot frälsningen som att färdas genom flammorna. I taket hängde drygt femhundra stora och små försilvrade ljuskronor försedda med glaslampor. Ingången till gravkoret flankerades av två pyramider i svart marmor, ornerade i silver och kulörta transparanger, vilka bar upp fem ljusarmar var. Gravkoret, i vilket brann en mängd vaxljus i stjärnprydda stakar av gips, hade smyckats med tre stora *carteller*, varav den mittersta bar kungens namnchiffer i guld omgivet av palmkvistar och de övriga pryddes av tre kronor på blå botten. Här fanns även de med sammet täckta svarta bord, som var till för ordnar och regalier. Vid ankomsten till kyrkan fördes kistan, till de förstämde tonerna av förste hovkapellmästare Joseph Martin Kraus' *Symphonie funèbre* i c-moll och klockringning, fram i högkoret där den nedsattes på en plattform under en svart sammetsbaldakin smyckad med hermelin och guldbroderier. Därifrån flyttades sedan stoftet, med en hedersvakt av härolder, in i det Karolinska gravkoret, där kistan stannade fram till begravningsdagen.⁴²

Graven

Måndagen den 14 maj ägde begravningen rum i Riddarholmskyrkan.¹ Genom en målning i akvarell och gouache, tillskriven Olof Fridsberg efter Carl Fredrik Sundvall, får vi en uppfattning om hur det såg ut, och i jämförelse med räkenskaperna stämmer bilden ganska väl.² Målningen har länge antagits vara det enda dokument över evenemanget och man har följaktligen ansett iscensättningen som trolig. Men händelsen pressbevakades och i den rojalistiskt färgade *Stockholms-Posten*, den 25 maj, ges dels bekräftelse, dels en komplettering.³

Arkitekten Carl Fredrik Sundvall svarade, under överinseende av överintendent Carl Fredrik Adelcrantz, för inredningen. Till sin hjälp hade han Johan Tobias Sergel. Dessa bådas engagemang understryks så till vida att rummet givits ett stramt arkitektoniskt uttryck med tyngdpunkten förlagd till den skulpturala utsmyckningen.⁴

Dekorationen i Riddarholmskyrkan liknade en mörk skog eller lund av cypresser, där gravvårdar syntes uppresta över Sveriges fjorton namnkunnigaste konungar, vilkas bilder var föreställda i medaljonger såsom på gravarna med deras namn över och dödsåren tecknade på urnor ställda nedanför minnesvårdarna.⁵ Mitt bland dessa gravvårdar upphöjde sig en stor ättehög, på vars översta spets stod kungens, av Sergel utförda, bröstbild på en med krigsvapen omgiven pelarfot, framför vilken ställts en sörjande kvinnobild föreställande Svea med det svenska lejonet vid sina fötter.⁶

Nedanför ättehögen sågs fyra runstenar, varpå var ristade "de höga Egenskaper, som prydde Konungens Person, och de märkvärdigaste händelser av Dess lefnad". Inskriptionerna bifogades i *Stockholms-Posten* och citeras här in extenso:

Han upträdde på Sine Fäders Thron, at ådagalägga Saktmod mot djerfhets Rådighet i almän våda. Nödgad til värn, helgade Han Segren åt Fäderneslandet, stadgade Kronans Rätt, Folkets Trygghet, Rikets Sjelvständighet.

Han upoffrade Sexton sälla år, at i Fredens skygd vårda Rättwisa, öfva Mildhet, nära Idoghet, hägna Wetenskaper, lifva Konster och Witterhet, dana Rikets styrka till säkerhet emot anfall dem wisheten afwände.

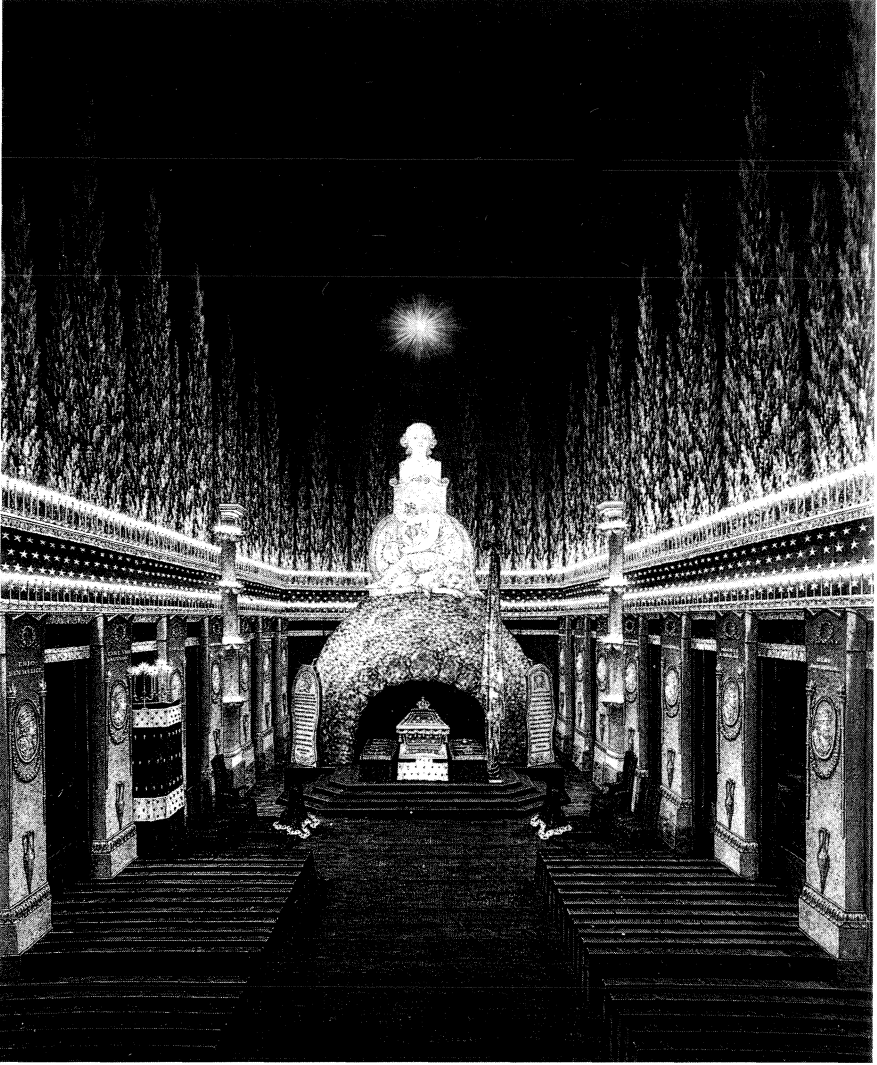

Bild 7. Fridsberg, Olof, tillskriven efter Sundvall, Carl Fredrik, Dekoration för Gustav III:s begravning i Ridderholmskyrkan 1792. THC 5622. Foto: Nationalmuseum.

Krigsäran öppnade ändteligen famnen mot en Konung af al annan ära redan krönt. Faror omhvärfde Honom för att öfwervinnas; Thronen skakades för at befästas. Segern slöste Lagrar åt hans mod, när hans hierta walde Freden.

Döden i stormen uppenbart trotsad, träffade Honom i lugnet med brottets lönlige försåt. Midt i loppet föll Hjelten; Stor i alla Lefnads-skiten, störst i de swåraste, i döden och när Han saknas.

Hela monumentet illuminerades av glaslampor, fästade vid tvenne höga rostrakolonner uppå vilka, efter forntida bruk, var fastsatta skeppsstävar.⁷ Belysningen för övrigt utgjordes i det mycket mörka rummet förutom av fristående förgyllda kandelabrar, av den strålande nordstjärnan på den artificiella himlen samt av ett antal ljus uppradade på läktaren, vilkas sken reflekterades mot den med silverstjärnor beströdda balustradfonden.⁸ Framför ättechögen var i kyrkan en stor upphöjd plan, på vilken stod ett hermelinskinnebeklätt bord och därpå den med krona försedda kistan överdragen med den guldstickade röda sammeten. På två andra med svart sammet täckta bord, låg till höger rikets regalier höljda i svart flor samt vid vänstra sidan de riddarordnar som kungen i sin livstid burit, nämligen de fyra svenska ordnarna tillsammans på ett hyende och den kejsarliga ryska Andreasorden, den kungliga danska Elefantorden samt den preussiska Svartaörnsorden på tre andra dynor. Vid huvudändan hölls det blå riksbanneret, vilket egentligen var förfärdigat åt Adolf Fredrik, men som saknade monogram och därför kunde återanvändas.⁹

Begravningen hade kungjorts dagen före, genom att rikshärolden Leonhard von Hauswolff följd av två härolder i sorgdräkt med svarta kåpor och spiror samt av Kungl. Maj:ts lätta dragoner med pukor och trumpeter, på flera ställen i staden och på malmarna tillkännagivit densamma kring tolvslaget.¹⁰ Om aftonen hade också riksmarskalken, jämte de serafimerriddare som hjälpt till med svepningen och bärandet av liket till "Paradesängen" mött upp för att delta i förflyttningen av kistan från Karolinska gravkoret till den uppbyggda estraden i högkoret. Samtidigt hämtades ånyo kronor och övriga regalier från Räkenskammaren.

Klockan halv fyra den 14 maj började klockorna ringa och då hade man efter rang och värdighet i stigande skala samlats i Slottets olika rum, så att de som hade "de stora Entréerna" samlades i de övre rummen och i konungens sängkammare, för att i långsam procession, med kungafamiljen iförd sorgmantlar alldeles i slutet av tåget, vandra ner mot Riddarholmskyrkan.

Vid ankomsten fanns, sedan någon timme tillbaka, redan övriga 400 "Spectateurer" på plats. Framför orgeln och den upphöjda platsen för orkestern hade man ordnat med bänkar, vilkas avskärmade ryggstöd bildade en särskild läktare åt de ur *Corps Diplomatique*, som genom tryckta biljetter i förväg inviterats. På plats fanns också kungens stora vakt; åtta män som grupperat sig på ömse sidor "vid hufvudet af Det

Kongl. liket” samt ytterligare sex vid kistans kortsida. När processionen anlände, ställde sig ståndsdrabanterna på båda sidor om gången närmast kyrkdörren, medan betjäningen slog sig ned under orgelläktaren. Pagerna gick fram i koret och ställde sig på ömse sidor om altaret och intill dem hovkavaljererna. Rikshärolden med ordenshärolderna placerade sig främst på det övre trappsteget av den uppbyggda katedralen med ansiktena vända framåt gången, medan kanslihärolderna delade sig åt sidorna på de nedersta trappstegen. När den unge kungen inträdde formerade först hans egna och sedan hertigens av Södermanland livdrabanter häck längs mittgången. Då upphörde även ringningen och *entratan* tog vid. Av en ritning i överkammarherrens journal, bild 8, framgår det hur hovmarskalkar, kammarjunkare, härolder och kungens stora vakt stod uppställda på och kring podiet. Man får också en uppfattning om hur man enligt tidens sed placerats efter rang och kön. Längs mittgången satt betjäning, hovets damer samt representer för kollegier och verk. Fyra bänkar var reserverade för kommandörer, raden framför upptogs av serafimerriddare medan militären givits åtskilligt större utrymme. På vänster sida fanns änkedrottningens plats och intill den, sida vid sida, satt hertiginnan och prinsessan Sophia Albertina med uppvaktning samt mitt emot dem kungen och de båda hertigarna.¹¹

För sorgemusiken som var uppdelad i två avdelningar, vilka framfördes före samt efter jordfästningen stod Joseph Martin Kraus medan Carl Gustaf Leopoldt skrivit sångtexterna. Orkesterns instrumentala sättning var för tillfället förstärkt med tre basuner. Kantaten som bestod av solopartier och unison sång, framfördes av tjugo män och åtta kvinnor samt en gosskör om tjugo barn. Den nedan återgivna tenorarian knöt inte bara i viss mån an till interiörens utsmyckning, utan utgjorde dessutom en av de mer positiva stroferna i ett verk som till sin helhet präglades mindre av sakrala inslag än av sorgmod över dådet.¹²

Ditt lif en kedja var, Gustafvers son och like,
Af mödors och af otacks rön.
Den sista stund deraf, som unnades vår bön,
Var än på grafvens brant en frälsning för ditt rike.-
För dina dygder hvilken lön!¹³

När de närmast sörjande, samt alla övriga som deltagit i processionen hunnit inta sina säten, upphörde musiken och man började sjunga psalm 274, vilken följdes av tretton verser ur psalm 388. Därpå hölls likpredikan av ärkebiskop Uno von Troil "klädd i sin tilhöriga skrud", det vill säga i full ornat, samt upplästes *Personalierna*, formulerade av statssekreterare Elis Schröderheim.¹⁴

Åsikterna om detta tal gick isär, då hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta betraktade det som ett mästerstycke när det gällde att förtiga Gustav III:s negativa drag.¹⁵ Ceremonimästare von Hausswolff, å sin sida, menade att man väl igenkände kungen i Schröderheims porträtt av honom.¹⁶ Sedan följde psalm nummer 141 och när den var avslutad ljöd åter musiken. Under tiden förflyttade sig ärkebiskopen åtföljd av överpredikant Olof Wallqvist och kyrkoherde, pastor primarius Gustaf Flodin ner i det gustavianska gravvalvet. Von Hausswolff har noterat, att det var svårt att se ärkebiskopen framträda och att altaret inte alls var synligt när man officierade, på grund av den vidlyftiga dekorationen. Von Troil fick alltså här finna sig i en något tillbakadragen position, trots att han i många år hade pläderat för en ökning av det kyrkliga ritualet som en uppbyggelse för de efterlevande.

Mitt på ättechögen var en stor välvd öppning, genom vilken liket, då det skulle jordfästas, nedsänktes till graven, företrätt av riksmarskalken som prestav, härolder, riksregalier och riddarordnar, beledsagade av rikets herrar och serafimerriddare samt åtföljda av Hans Kungliga Majestät och Deras Kungliga Högheter, Gustav III:s båda bröder. Alla fick emellertid inte rum, utan flertalet blev stående i trappan och ovanför.¹⁷ Nedsänkningen skedde genom att "Det kungliga liket transporterades med mécanique genom högen till graven". Konstruktionen var förfärdigad av Sergel och samma tekniska finess hade även brukats vid kistans flyttning mellan den dödes, i högkoret, upprättade *Castrum Doloris* och det Karolinska gravkoret. Detta innebar i realiteten att bärarna fanns med endast för syns skull, det vill säga som en form av statister i ett spel där samtliga medverkanden i kraft av rang agerade i olika utsträckning, men där den yttre materiella ramen angav den väsentliga förkunnelsen. Således måste de mobila inslagen för de närvarande närmast givit en eterisk dimension åt ceremonien som inte skilde sig nämnvärt från de effektskapande installationerna som man flitigt utnyttjade på de kungliga lustslottens teatrar. Attraktionen kommenterades också med stor förundran av Hedvig Elisabeth Charlotta i ett brev till den närstående vännen Gustaf Adolf Reuterholm:

Le Cercueil de feu Roi étoit placée sur une estrade devant *L'Ätte hög*, et au moment quil dut entrer dans la Tombe il entra de fois même dans *L'Ätte hög* ce qui devoit lair comme sil y avoit été déposée; il mest impossible de depeindre la sensation que j'ai éprouvée dans ce moment mais elle étoit aussi douleureuse que horrible, je ne puis encore m'accoutumer à croire le Roi mort car je suis toujours sur le point de croire quil doit ce rendre dans les appartements ou je suis accoutumée de le voir, et ce soir que nous avons eut le premier cercle je ne puis temoignée tout ce que j'ai rescutie.¹⁸

Så snart kistan blivit nedsatt på sitt ställe och kronan på dess lock lösgjord, jordfästes Gustav III av ärkebiskopen, under det att de två biträdande prelaterna assisterade med skovel och jord. Samtidigt gav artilleriet salut med 256 skott i kyrkans environger. När så skett intog man, under det att andra avdelningen av kantaten sjöngs, åter sina platser där uppe och ordnar och regalier placerades på sina forna ställen. Ärkebiskopen läste sedan stående framför den tomma katafalken "den wid Begravingar wanliga Bönen" och därpå "Wälsignelsen". Därefter sjöngs ett par verser ur psalm 405, vilka följdes av utgångsmusik och klockringning. Medan akten pågick utkastades penningar till folket av den kunglige räntmästaren Jean Noréus till häst och efter akten hämtades kronor och regalier till Räntekammaren. Riksbanneret rullades ihop och bortfördes och även de kungliga riddarordnarna blev "på wanligt sätt från Kyrkan afhämtade". Begravningen drog ut på tiden och processionen var tillbaka vid Slottet först bortåt tiotiden på kvällen.¹⁹

För den stora allmänhet som inte kunde erhålla entrébiljetter, eller som inte hade tillträde till begravningen, fanns arrangemanget till beskådande de fem följande dagarna mellan klockan fem och åtta på kvällen. Då visningen pågick lystes kyrkorummet upp och samma sorgemusik spelades på nytt.²⁰ Med detta initiativ gavs mängden tillfälle till en totalupplevelse av sevärdheten, samtidigt som det didaktiska syftet, att för alltid pränta in en bild, uppnåddes.²¹ Till de något djupare begrepp, med tanke på vad som florerade i nidvisor och pamfletter, som åskådaren vid besöket sannolikt kunde tillgodogöra sig, var glorifieringen av den avlidne. Denna uttrycktes som en resumé över kungens historia och inbegrep mer preciserat de tre för en blomstrande civilisation så betydelsefulla ledarrollerna, *regenten*, *hjärten* och *snillet*. Den första företräd som sinnebild av regalier, ordnar och baner. Den

andra av det nautiska inslaget, samt snillet, representerat i skulpturen där moder Svea sörjer sin geniale välgörare, accentuerad i nordstjärnan; symbolen för fosterland och snille, vars devis var *Nescit Occasum*. Cypresserna omgav det hela som ett allmänt uttryck för sorg.²²

Förutom den symbios av romantik och klassicism som det stämningsladdade helhetsintrycket gav och som också måste varit uppenbar för envar, kan man fråga sig vilka förebilderna varit vid utformningen av skulpturverket. Ättehögen som gravmonument var ett uppslag som inte endast Sergel var intresserad av. Motsvarande götiska motiv återfanns exempelvis som scenanvisningar inom dramatiken och som tema i den gustavianska diktningen.

Mellan åren 1787 och 1792 uppfördes operan *Frigga*, efter Gustav III:s idé, med texter av Carl Gustaf Leopoldt och musik av Olof Åhlström. För kulisserna svarade Louis Jean Desprez. Vid gestaltningen av gudinnans tempel i den heliga lunden i Gamla Upsala, valde han att till fonden föga in en dorisk gavel i en klippa omgiven av runstenar.²³

I samma skede påbörjade Johan Gabriel Oxenstierna omarbetningen av sitt diktverk *Skördarne*, vars innehåll baserades på liknande idéer. Traditionellt var sorgeshögtiden uppbyggd kring tre olika moment; uppbarningen, processionen och jordfästningen. Som nyutnämnd riksmarskalk hade Oxenstierna överinseende över samtliga arrangemang vid bisättning och begravning. Det är emellertid föga troligt att hans position tillät honom agera upphovsman och därmed saluföra sina egna alster, eller ens i nämnvärd grad påverka konceptet. I hertigens diarium fanns inte heller antecknat något möte med riksmarskalken liknande det inför bisättningen, utan endast en notering om att repetitionen av sorgemusiken avlyssnats uppe på Slottet torsdag 10 maj. Däremot kan man förmoda att Oxenstierna efter mångårigt engagemang i hertig Karls inre krets var väl införstådd och storligen känt frändskap med uppslaget. En av Karl approberad ritning visar att podiet och katafalken, med runstenarna och dess överbyggnad i form av ättehögen, var påfunna den 17 april och bland hans efterlämnade papper fanns faktiskt ett alldeles eget skaldeförsök, vars scenanvisning överensstämde med det som skapats för begravningen i Riddarholmskyrkan. Hans opera *Björn Jernsida* i tre akter, varav endast den första bevarats, handlade om hövdingens landstigning på Englands kust, dit han kommit i spetsen för sin tappra vikingahär för att hämnas Ragnar Lodbroks död. Teatern föreställde vid det tillfället ”en tät lund af löfträd Som omgifva en grön kulle eller ättehög”. För att erhålla krigslycka och

som en hyllning åt den döde restes på ättehögen, vilken var Lodbroks grav, ett altare i sten på vilket offer till Oden förrättades under tårar.²⁴

På Lovö kyrkogård hade 1769 invigts ett gravmonument över Olof von Dalin och Samuel Klingenstierna. Monumentet, som hade tillkommit på initiativ från kungafamiljen och ritats av Jean Eric Rehn, bestod av en ättehög på vilken var placerad en obelisk i grön och vit marmor, krönt av en förgylld nordstjärna, som i stället för motto innefattade de avlidnas vapensköldar. Genom sammanställningen av så helt skilda former och material uppstod en avsiktlig kontrastverkan, som i andlig mening, men med dubbel betydelse, markerade att dessa båda män, genom sina gärningar, passerat gränsen till en högre sfär.²⁵

Ättehögen i Riddarholmskyrkan fick bister kritik av ceremonimästaren som menade att den var hednisk och inte passade i en gammal luthersk kyrka i en begravning för en luthersk kung samt att den på intet sätt svarade mot det annars högtidliga i den dystra ceremonien. I sammanhanget refereras till Olof von Dalin och dennes syn på fornnordiskt begravningsskick.²⁶ Om man slår upp den angivna sidan i von Dalins *Svea Rikes Historia*, läser man följande:

/så att liket utan prål; men dock med de i lifstiden brukade krigswapnen, nedsattes i jorden under et kummel eller stenrör, Sådane kallades Jätte-grafvar; men Oden införde Bränne-seden från sitt Scythiska fosterland: de döde kläddes i sin wanliga dräkt och lades på bål av wiss wed, hälft av Ek som strax antändes: på elden följde med dem alt hvad dem kärast warit i lifvet/

/Ju mer gods och ju bättre följde den döde fick med sig, ju wälkomnare mentes han vara hos Gudarne, och ju högre lågan eller röken af bålet upsteg i luften ju behageligare war han efter deras mening för himmelen. Askan upsamlades med de närmstes tårar/ /förvarades i en kruka som nedsattes med et tienligt tal til den dödes åminnelse i en stor upgraven hög, kallad Ättebacke./

/Men under sielva den tiden stod dock Konungar och kämpar fritt, at obrände låta föra sig in i sin ättehög efter döden/

/Liket sattes in tillika med wapnen och den käraste ägendomen i den upgrafne högen under följde av släkt och wänner, bland hvilka den förnämste höll et litet tal och bød den döde fara til Walhall; men Konungar och ypperlige Män jordades med särdeles prakt./

/alle döde som någorlunda warit älskade, antingen de brändes eller högades, blefvo gemenligen begretne i nio dagar.²⁷

På Lovö hade olikartade arkitektoniska element förenats. Kan man på liknande sätt förklara sammansmältningen av den fornnordiskinfluerade råa ättehögen med den allegoriska skulpturen och den kraftigt idealiserade hermbysten? Om man som förutsättning förankrar bildprogrammet till von Dalins författarskap som den stora inspirationen, faller "Svea med lejonet" naturligt in i bilden, men motiverar det även bystens placering?

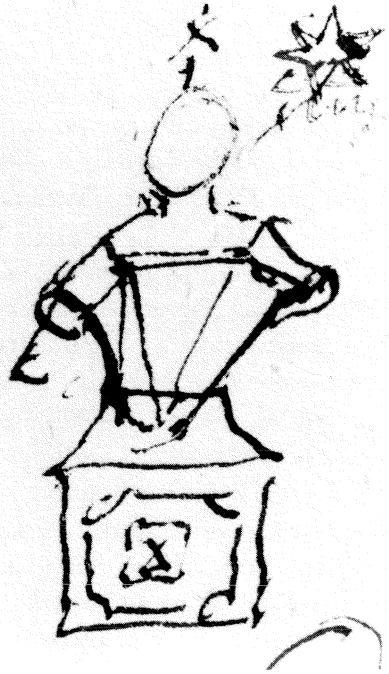

Bild 9. Ur den blivande Gustav III:s skrivbok, F 475, Ungdomsarbeten, Uppsala Universitetsbibliotek.

Kungliga porträtt belysta av polstjärnan förekom inom barockens emblematik för att beteckna makt, ära och odödlighet. Redan i unga år åstadkom den blivande Gustav III en skiss, föreställande en byst vilande på en sockel och med en stjärna ovanför, i marginalen till sin skrivbok över Europas historia.²⁸ Inom von Dalins litterära produktion märks ett skaldestycke, vilket skulle kunna tjäna som direkt illustration åt teckningen, eller snarare vice versa. I dikten *Konung Carl den Tolfstes Förvandling til Aftonstjerna* görs en jämförelse mellan Herkules tolv storverk och Karl XII:s tolv hjältebragder.²⁹

På runstenarna fanns inhugget Gustav III:s bedrifter.³⁰ Det går naturligtvis inte att dra några ordagranna paralleller verken emellan. Men målsättningen att han skulle omfattas av samma ärebetygelse för sina insatser är tydligt artikulera samt att så skulle ske genom återupplivande av uråldriga mönster. I *Svea Rikes Historia* heter det:

Eljest war en mycket helig wahna, så i vår gamla Svenska world som hos de Celtiske Scyther at upresa et slag trophaer eller segertekn til berömligt folks åminnelse efter döden: det war stenar, ristade med runor som kallades Böta-stenar eller Böt-hällar, af Graekerne Baetyler.³¹

Det förefaller som om man i kyrkan ämnat nå en kulmen på den fursteideologi som först förmedlats vid förevisningen i Serafimersalen. Men förekom det då även här något som kunde appellera till ett ännu subtilare synsätt?

Det fanns ytterligare en tillgänglig tolkning, som måste fått den invigde att läsa ikonografen nästan som en arbetstavla. Centralgruppens pyramidformade uppbyggnad avslöjade för den sanntrogne frimuraren att detta handlade om medvetenhetsnivåernas struktur, det vill säga en stegvis vandring mot ljuset och fullkomligheten, där ätthögens grova obearbetade massa, medlemmarnas andliga jag, kontrasterade mot det övre partiets polerade yta. Gravöppningen stod för det jordiska och gamla, medan den krönande skulpturen, Gustav III, inkarnerade hoppet om att genom idogt arbete, lidande och rening passera gränsen till återuppståndelse och evigt liv. Nordstjärnan kunde, som symbol, obehindrat transformeras till den sexuddiga stjärnan i öster. De två pelarna med brinnande bloss fick ock de en förstärkt betydelse. De betecknade det världsliga och andliga och omgav det allra heligaste i den vise Salomos tempel i det nya Jerusalem.³²

Ordenstecknen syns ligga till vänster om kistan på Fridsbergs målning av kyrkointeriören vid begravningen och det meddelas också från *Stockholms-Posten* att så var fallet. De hade även funnits till beskådande på krusflorstäckta hyenden vid *lit de parade*. Enligt ceremonimästare von Hauswolff togs dock alla ordenskedjorna bort från Gustav III:s kropp innan locket lades på i Serafimersalen. Det var i överensstämmelse med ordensstatuterna från 1748, att tecken skulle återlämnas ”när riddare begravnen är”. Von Hauswolff rapporterade vidare att locket skruvades fast, men att kistan blev något för tung och svårhanterlig

för dem som var ovana vid sådan börda, med påföljden att det blev ostadigt och ryckigt när den fraktades därifrån.³³

Vid kistöppningen 1866 befanns kungen i samma ställning som beskrivits 1792, men anmärkningsvärt nog nu med Serafimer-, Svärds-, Nordstjärne- och Vasaordens kommendörskedjor över bröstet. Kistöppningen föranleddes av en rapportering om att locket legat löst och man fann att detta endast varit fäst med trätappar, medan järnskruvarna befunnits vara alldeles för korta.³⁴ Att så troligtvis varit fallet från början, berättar Armfelt om i samband med den första etappen mot den sista vilan:

Il est vrai que S.M. avoit désiré ses funérailles se fissent sans beaucoup de pompe ni de faste aussi est-ce peut-être le seul point où l'on ait suivi avec plus que de l'exactitude ses dernières volontés. Je ne veux pas m'arrêter sur toutes les scènes peu convenables qui eurent lieu dans cette occasion // qu'en descendant l'escalier avec le cercueil sur lequel on n'avoit pas pu mettre le couvercle, puisqu'il étoit trop petit, on s'y prit si gauchement, on fit tant de bruit, on s'entendit si mal qu'on manqua plusieurs fois de le laisser tomber, et même de jeter le corps dehors.³⁵

En del av skulden för oredan tillskrev Armfelt den nye riksmarskalken, som han menade var nog så tillgiven kungen, men mer familjär med Homeros och Vergilius än med ceremonier och etiketter. Det skedde av allt att döma upprepade missöden, eftersom en liknande episod återberättas i samband med bisättningen. Vid det tillfället angav hertig Karls sträva röst hur man skulle göra: ”och man blef förvånad att i denna röst sakna den ton, som passade för det sorgliga tillfället; man märkte tydligen, att den rôle af bedröfelse som han ditintill agerat, nu var utspelad.”³⁶

Med detta resonemang som utgångspunkt, måste man förledas tro att någon eller några, som väl kände till betingelserna, varit nere i gravvalvet efter begravningen och helt sonika lyft på locket, hängt på kungen ordensinsignierna och lagt honom, efter allt tumult, i den ställning de kände till och i vilken han sedan befanns 1866.³⁷ Avsikten med den mekaniska förflyttningen av kistan kan av denna anledning inte endast ha varit att ge ett översinnligt intryck, utan åtgärden blev helt enkelt praktiskt föranledd, eftersom bärarnas ovarsamhet lätt kunnat få locket att falla av i otid. Handlingen bör då också tolkas som en länk i en kedja där själva ceremonien, *rite de passage*, intar en viktig

position. Kring frimureriet rådde stort hemlighetsmakeri, men intentioner kunde man genom undertoner låta skönjas inom det som konventionen tillät.

Hertig Karl hade ju varit noga med att kungen skulle utställas på *lit de parade*, där Gustav III exponerades för den initierade på ett alldeles speciellt sätt och med alldeles speciell avsikt. Och med tanke på begravningsdekorens möjliga hänsyftning till frimurarordens etiska strävanden, förefaller det inte orimligt att det är han som agerat. Hertigen hade 1770 installerats i orden, som var omgiven av stor prakt och som präglades av ålderdomliga ritualer fyllda med mystik. Sammankomsterna skedde vanligtvis enskilt och under stor sekretess men ordenstillhörigheten demonstrerades vid vissa tillfällen, såsom exempelvis i samband med tornerspel, öppet. Då byttes de mer traditionella emblemen ut mot diverse frimurerisymboler och värdighetstecken. Den 14 maj 1774 utnämndes Karl till stormästare i landslogen och engagerade sig därefter starkt för en sammanslagning av de olika grenarna till en funktionell organisation som slutligen kom att kallas *det svenska frimuraresystemet* och vars chef han blev 1780. Förutom det personliga syftet att nationellt och internationellt erhålla makt, eftersträvade han att genom den breddade rekryteringsbasen höja ordensväsendets status. Genast efter Gustav III:s död lät han Louis Masreliez nyinreda sin våning på Stockholms slott, där i synnerhet väggmålningarna förmedlade förtäckta frimureribudskap, och så småningom skapades även en för medlemmarna särskild dräkt. På hösten 1771 mottog han, vid en sammankomst i de privata rummen, sin bror som då accepterade uppdraget att bli ordens beskyddare. Något utfärdat protektoratbrev som resultat av den händelsen förelåg dock ej. Under 1770-talet ägnade Gustav III dess arbete en viss uppmärksamhet, men höll själv endast vid ett tillfälle loge. Intresset svalnade sedan och hans roll som frimurare får därmed bedömas som blygsam.³⁸

I frimurarens ceremoniella verksamhet ingick olika typer av göromål eller "arbeten", ofta effektivt arrangerade, med anknytning till döden. Vid receptionen för mästaregraden förekom en fiktiv begravning av kandidaten. Efter att ha svarat tillfredsställande på en rad frågor, instruerades han att lämna ifrån sig hatt och värja varpå man kastade honom baklänges ned i en likkista, vars bårtäcke var broderat med tårar, för att han som man uttryckte det, skulle få "tänka på döden". Samtidigt hälsade de övriga bröderna den nye mästaren välkommen genom att dra sina värjor mot honom. Som ett moment vid

inaugurationen tilldelades den nykorade diverse "mästare-Prydnader" som tecken på hans nya värdighet. Under tiden lästes högt sägnen om mannen som dödats och begravts. Vidare om hur man med ljuset som vägledning sökte graven under en stenhög och grävde upp liket. Det första ord som härvid yttrades, "köttet löser sig ifrån benen eller och kroppen har ruttnat", präntades sedermera på mannens kista och kom att tjäna som mästareord för medlemmarna i deras fortsatta arbete. Berättelsen var följaktligen en sedelärande maning till de invigda att genom sökande av sanningen nå kännedom om den nalkande förändring som innebar en tillbakagång till ursprunget för att sedan återuppstå till en ny rikare tillvaro. Det borde alltså som uppbyggelse legat i hertigens eget intresse att Gustav III:s kropp förblev obalsamerad.³⁹ Något respektlöst skulle man kunna uttrycka det så, att samtidigt som "locket varit på" har det hela tiden varit av. Det förefaller åtminstone som om hertiginnan så småningom hade fått en viss förtrogenhet med förhållandena, för några år efter Gustav III:s begravning beskriver hon en dröm som hon hade haft. Den handlade om en annan likkista vars innehåll man blev så nyfiken på att man beslöt att öppna den, men locket var ej fast, utan "Locket Löftade sig utaf sig Sjelf" och föll i golvet.⁴⁰ Med samma syfte, som bibehållandet av medaljongen på Gustav III:s bringa, hängde man nu åter på honom den riddarvärdighet, vilken skulle beskydda honom i hans kamp mot mörkret på färden mot evigheten.

För att än en gång referera till Leonhard von Hausswolff som i sin rapportering dristat sig till att avge en synnerligen personlig utsaga och som dessutom följde händelsernas utveckling på mycket nära håll:

Jag beder ännu en gång om förlåtelse att jag iritieras och är öfvertygad att om Kung Gustaf III, såsom Carl V tilstält sin begrafning, hade säkert denna dekoration blifvit förkastad.⁴¹

I slutskedet av begravningsakten sänktes porträttet av Gustav III, vilket enligt vittnen var mycket likt, ned. Ritualens innebörd var att dö för att återuppstå, ty nu hade, såsom Dante formulerat det, hans

syn fått större skärpa
och trängde in allt djupare i strålen
ifrån det ljus som i sig själft är sanning.

Ingrid Söderhamn

Bysten höggs sedan i carraramarmor av Sergel för hertig Karls audiensrum. *Det gällde att hålla maktsymbolen levande.* Skulptörens återkommande insatser, från dödsmaskens läggande till marmorbystens färdigställande, antyder att, även om han som idégivare är otänkbar, har han i någon mån informerats om de föranstaltningar som man ämnat vidtaga och Sergel beskrev också Gustav III som en stråle av det eviga ljuset. Ty för honom, som ville utföra skulptur i stor skala, var kungahuset i första hand den stora kundkretsen och det fordrades därför att han höll sig väl med ”de nya herrarna”, även om detta både kunde innebära märkliga arbetsuppgifter och tystnadsplikt.⁴²

Bild 10. Sergel, Johan Tobias, Gustav III.
NM Sk 362. Foto: Nationalmuseum.

Hos von Dalin heter det:

Utom dess hade de gamle Scandianer en ganska brukelig sed, som ock Graeker haft, at återkalla och förnya Gudars, och framledne hiältars namn på ännu lefvande berömde personer, hvilka således höllos för Endurborne eller å nyo födde.⁴³

Väl förtrogen med von Dalins historieskrivning, är det högst plausibelt att kungafamiljens förre informator, som dessutom själv varit aktiv frimurare, funnits i tankarna, och att man utgått från dennes ord som scenario i den mån det sammanföll med de egna ambitionerna. Om man gör en jämförelse mellan Gustav Vasas och Gustav III:s likfärder, finner man att vid båda tillfällena har politik förenats med religiös mystik till en gemensam ideologi. Vid 1792 års sorgeshögtid fanns också ett återkommande tema. Förutom framhävandet av kungavärdigheten, hade man tagit fasta på frälsningsläran med en fokusering på själva uppståndelsemomentet, då ögonen öppnades såsom det åskådliggjorts vid *lit de parade*. Budskapet upprepades senare vid bisättningsceremonien, när altarets kors illuminerades för att slutligen nå klimax då kungens byst sänktes ned, medan stjärnan stannade kvar. Gustav III blev genom denna tvetydiga föresats inte endast till det äreminne för eftervärlden vilket naturligt anstod den döde som ett kungligt privilegium, utan han gjordes dessutom till en ideell förebild, aktivt verkande i propagandistiskt syfte.⁴⁴ Året därpå skriver nämligen hertigen i ett brev till Erik Ruuth:

/kommer jag hoppas vi ännu lefva den dagen, då det ej mera är ett brott at föreviga hans minne och en ny vederkvickande Sol uppgår, öfver en förmörkad horisont/⁴⁵

Personsyftningen är uppenbar och likaså vilket skeende som åsyftas, eftersom inga manifestationer ägt rum i mellantiden.

Att sedan den nya solen omärkligt skulle ta sin boning i gestalt av stormästaren i ordenskapitlet *Solens uppgång i öster och Jerusalem*, förändrar inte det faktum att som apoteos betraktad är iscensättningen av Gustav III:s likfärd gudomlig.⁴⁶

Noter

Varmt tack till min handledare docent Torsten Weimarck som tålmodigt sekunderat mig.

Ett stort tack även till professor Bengt Lindskog, Medicinsk-Historisk Museum, Köpenhamn, som har läst och kommenterat manuskriptet.

Licentiatavhandlingen ventilerades 6 februari 1997.

Paradsängkammaren

- 1 U.U.B. F 445, Schröderheim, Elis, Anteckningar till Gustaf III:s historia. N 950, Nordins Dagbok 1790–1792, s. 336.
Karolinska Institutet, Ms 48:4, Anteckningar skrivna av Anders Johan Hagströmer i hans egenskap av kungl. livmedicus.
- 2 R.A. K 48, Gustav III Handlingar rörande levnadsförhållanden och privat egendom. K 51, Bouppteckningshandlingar.
Karolinska Institutet, Ms 167:2, Berättelse om skeendet efter skottet 1792.
- 3 R.A. Överceremonimästarämbetet v. 2 1782–1783, s. 23.
Paradsängkammaren diskuteras mer utförligt under rubriken "Audiensen" i min doktorsavhandling.
- 4 R.A. Inrikes civilexpedition, Konselj- och kabinetsprotokoll 1791–1792, 17 mars 1792. E 5122, Reuterholmska arkivet, Gustaf Adolf Reuterholms brevväxling, brev från Hedvig Elisabeth Charlotta 29 mars 1792.
Finska Riksarkivet, 602: 4.I.2.1.; 602: 4.I.3a.; 602: 4.I.3b, Gustaf Mauritz Armfelts Dagbok.
U.U.B. F 445, Schröderheim, Elis, Anteckningar till Gustaf III:s historia. N 950, Nordins Dagbok 1790–1792, s. 333.
R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal v.2 1792, s. 125.
Adlerbeth, Gudmund Jöran, *Historiska anteckningar II*, Örebro 1857, s. 109.
Ehrenström, Johan Albert, *Historiska anteckningar I*, Stockholm 1882, s. 385, 394.
Hennings, Beth, *Ögonvittnen om Gustav III*, Stockholm 1960, s. 362.
- 5 Ibid.
U.U.B. L 507a, L. v. Hausswolff, Ämbetsjournal 1790–1794.
L 509a, L. v. Hausswolff, Ceremonialia 1790–1794.
- 6 R.A. Inrikes civilexpedition, Konselj- och kabinetsprotokoll 1791–1792, 21 mars, 30 mars, 31 mars 1792.
A.1.A. v.44, Collegium Medicum, protokoll.
- 7 Ibid.
Karolinska Institutet, Ms 167:3 Hagströmer, Berättelse om Konung Gustaf III:s död, protokoll över obduktionen, diverse fullmakter rörande förordnanden, kungliga brev m.m.
Stockholm-Posten, 22 martii 1792.
U.U.B. N. 950, Nordins Dagbok 1790–1792, s. 335.
R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal v.2 1792, s. 132.
- 8 U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, Ceremonialia 1790–1794.
N 950, Nordins dagbok 1790–1792, s. 337.
Sl. A. Riksmarskalksämberet, Överkammarherrens journal 1778–1826, s. 231.
R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal v.2 1792, s. 134.
Ehrenström, Johan Albert, *Historiska anteckningar I*, Stockholm 1882, s.395.
Adlerbeth, Gudmund Jöran, *Historiska anteckningar II*, Örebro 1857, s. 135.

- 9 U.U.B. F 415, Memoirer och bidrag till Konungens egen historia.
Koncept till 1780 års testamente, Nr. 107a.
Koncept till 1789 års tillägg, Nr. 135.
R.A. Statsrättsliga urkunder Nr. 59. 1780 års testamente.
Ericssbergsarkivet, Kungliga autografer, Gustav III. v. 294–295.
Brev till Sophia Albertina daterat 13/7 1782 Svartsjö.
Konung Gustaf III:s skrifter I, Stockholm 1806, s. 248.
- 10 *Dagligt Allehanda* april–maj 1792 nr: 86, 100, 109, 114.
”Högstsalig Hans Maj:ts Gustaf III:s sista vilja och testamente finns till köps i boden där detta blad utgives.”
- 11 Finska Riksarkivet, 602: 4.I.2.1.; 602: 4.I.3a.; 602: 4.I.3b., Gustaf Mauritz Armfelts Dagbok.
Handlingens innebörd var att kronprinsen genast efter fyllda 18 år skulle utropa sig till kung, och att den nu tillförordnade styrelsen skulle sitta kvar, vilket medförde endast en röst för hertig Karl i konseljen, att Armfelt skulle bli överståthållare samt att Taube skulle erhålla utrikes portfölj. Enligt Armfelt behöll Lagerbring sedan skrivelsen under lång tid.
R.A. K 48, Gustav III, Handlingar rörande levnadsförhållanden och privat egendom.
”Underdänig berättelse om det som uti nedannämnde ämnen sig tilldrog vid högstsäl: Konung Gustaf III: dies Glorvördigst åminnelse dödeliga frånfälle.”
Undertecknat ”Lagerbring”.
- 12 R.A. Inrikes civilexpedition, Konselj- och kabinettsprotokoll 1791–1792, 30 mars 1792, s. 286.
R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal v.2 1792, s. 168.
U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, Ceremonialia 1790–1794.
- 13 Christina, *Självbiografi och aforismer*, Stockholm 1957, s. 43.
- 14 KB. S.87, Floding, Pehr, Sammandrag av föreläsningar på Målare- och Bildhuggareakademien 1785.
I gravnen vilade Gustav Vasas dotterson, hans yngsta dotter Elisabeth samt två småbarn.
- 15 Hjortsjö, Carl Herman, *Stofiet och människan*, Stockholm 1958, s. 99.
- 16 R.A. K 52, Gustav III, Bouppteckningshandlingar.
Sjöholmsarkivet III, Curiosa v. 52.
Öppningen av Karl XII:s kista ägde rum 12 juli 1746, varför Gustav III, som föddes 13 januari samma år, måste ha fått händelsen beskriven för sig.
- 17 U.U.B. F 445, Schröderheim, Elis, Anteckningar till Gustaf III:s historia.
Voltaire, *La Pucelle d'Orleans*, Paris 1888.
KB. Nr. 241, Haga Catalog 1792.
I förteckningen finns ett antal volymer av Voltaire i serie från 1–30.
Ingen volym saknas, vilket innebär att boken i så fall återställts för bouppteckningen.
R.A. K 51, Gustav III:s bouppteckningshandlingar.
- 18 *Rutger Fredrik Hochschilds Memoarer II*, Stockholm 1909, s. 254.
Wallquist, Olof, *Berättelse om Högstsalig Hans Kongl. Maj:ts Döds-Beredelse*, Stockholm 1792.
Enligt biskop Wallquist var det faktiskt en av Gustav III:s livs sista repliker.
U.U.B. F 445, Schröderheim, Elis, Anteckningar till Gustaf III:s historia.
Bön, som Högst Salig Hans Maj:t konung Gustaf III på sit yttersta vid Den Heliga Natwardens anammande begärt sig föreläsas, Lund 1792.
U.U.B. F 465a, Handlingar rörande frimureriet.
- 19 U.U.B. F 419, Brev till Carl Fredrik Sheffer.
- 20 Finska Riksarkivet, 602: 4.I.2.1.; 602: 4.I.3a.; 602: 4.I.3b, Gustaf Mauritz Armfelts

Dagbok.

21 Ibid.

”ju mer jag forsakar i dessa hemligheter, ju mer finner jag dem utöver mitt förstånd; men Religionen eller åtminstone respekten för någon slags dyrkan är oundgänglig för samhället och den allmänna ordningens upprätthållande. Vidare om det finns en Gud sådan som han skildras för oss, och som jag tror, så kan en rättskaffens och god människa inte underlåta att uppskatta honom; om å andra sidan en sådan inte finns, ska hennes goda gärningar inte lända henne till skada.”

”och låt oss inte med för stor nyfikenhet tränga in i saker som vi bör vörda.” (Författarens översättning)

22 Löwegren, Yngve, *Balsameringsbruket genom tiderna*, Stockholm 1962, s. 102.

23 Lehdorf-Bandels, August, *Gustavs Tod*, Hamburg 1793, s. 106.

24 R.A. Inrikes civilexpedition, Konselj- och kabinettsprotokoll 1791–1792.

Karolinska Institutet, Ms 167:3 Hagströmer, Berättelse om Konung Gustav III:s död, protokoll över obduktionen, diverse fullmakter och handlingar rörande förordnanden, avskrifter av kungliga brev m.m.

R.A. A.1.A. v. 44, Collegium Medicum, Protokoll 1792, s. 197–199.

KB. D 1020, Strödda handlingar till Gustaf III:s historia, s. 283–285.

Protocoll hållit på Stockholms Slott den 30 Martii 1792, när det kongl. Liket öppnades, Stockholm 1792.

Sl.A. R.M.Ä. Överkammarherrens journal 1778–1826, s. 292.

Angiven tidpunkt för obduktionen kl. 5.

25 Sl.A. G1: 6, Handlingar och räkenskaper avseende begravingar 1741–1792.

”Bläckslagaren C.L. Bauman för en blylåda m.m. 18 RD.”

I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792. På den attesterade räkningen är kostnaden för blylådan med lock 12 RD, s. 1558.

26 Ibid.

R.A. Ericsbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal v.2 1792, s. 168.

U.U.B. F 445, Schröderheim, Elis, Anteckningar till Konung Gustaf III:s historia.

Enligt Schröderheim gav blesyren en besvärande stank ifrån sig redan under sjukdomstiden.

U.U.B. N. 950, Nordins Dagbok 1790–1792, s. 337.

27 Hennings, Beth, *Fyra gustavianska studier*, Stockholm 1967, s. 132

Nyligen har en dödsmask, tydligen obekant för Beth Hennings, påträffats av intendenten vid Konstakademien Eva-Lena Bengtsson. Masken som är något mer detaljrik än de hittills kända exemplaren har av chefskonservator Elisabeth Tebelius-Murén daterats till Sergels tid.

Fyndet kommer att inom kort presenteras i en artikel av ovannämnda personer.

28 R.A. Inrikes civilexpedition, Konselj- och kabinettsprotokoll 1791–1792.

Visst ägde *lit de parade* rum, men det framgår inte av dessa protokoll.

Däremot redogörs för obduktion samt att ingen balsamering skulle vidtagas.

KB. D 1020, Strödda handlingar till Gustaf III:s historia.

29 Sl.A. G1: 6, Handlingar och räkenskaper avseende begravingar 1741–1792.

E1: 10, Riksmarskalksämberet. Kungliga brev 1771–1800.

I: 328, Ilovstaten, huvudbok 1792.

30 Sl.A. I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792, s. 1444.

31 Ibid.

Sl.A. R.M.Ä. Överkammarherrens journal 1778–1826, s. 296.

I journalen den 9 april framkommer det att liket blivit preparerat av doktorerna de föregående dagarna.

- U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia* 1790–1794.
- 32 Löwegren, Yngve, *Balsameringsbruket genom tiderna*, Stockholm 1962, s. 87, 95.
R.A. Tosterupsamlingen, Handlingar rörande Sophia Albertina v. 66.
Som jämförelse refereras till ett brev daterat 22 december 1825 och undertecknat "Sophie Albertine" vari prinsessan framför önskemål om att inte bli, varken invärtes eller utvärtes balsamerad, trots att hon vet att det tillhör etiketten. Obduktion får dock ske, om man inte tar ut något ur kroppen. Man får ej sminka henne och ej sätta på peruk. Slutligen önskar hon att snarast bisättas i Riddarholmkyrkan, eftersom liket vid utebliven balsamering inte kan kvarvara någon längre tid i hennes palats.

Lit de parade

- 1 Aréen, Ernst, Lewenhaupt, Sten, *De nordiska ländernas riddarordnar*, Eskilstuna 1942, s. 139.
Serafimersalen utnyttjades för sitt ändamål första gången 24 nov. 1755 och efter Gustav III:s död av Högsta Domstolen.
- 2 Lindblom, Andreas, *Stockholms Slotts Historia III*, Stockholm 1941, s. 92.
Fogelmarck, Stig, *Carl Fredrik Adelcrantz, arkitekt*, Uppsala 1957, s. 97, 461.
- 3 S.I.A. III: 74, Slottsbyggnadsdirektionen 1781, s. 356.
- 4 *Stockholms-Posten* 7 april 1792.
U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia* 1790–1794.
Ehrenström, Johan Albert, *Historiska anteckningar I*, Stockholm 1882, s. 407.
- 5 U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia* 1790–1794.
L 505, Serafimerordenskapitel 1748–1781.
S.I.A. G1:a 87, Husgerådskammaren, räkenskaper 1792–1793, s. 261.
R.A. Överceremonimästarämbetet v.5 1790–1792, s. 139.
- 6 U.U.B. L 507a, L. v. Hausswolff, ämbetsjournal 1790–1794.
L 508, Rikshäroldsämbetsjournal.
L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia* 1790–1794.
Ehrenström, Johan Albert, *Historiska anteckningar I*, Stockholm 1882, s. 407.
Stockholms-Posten 7 april 1792.
- 7 R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.
S.I.A. R.M.Ä. Överkammarherrens journal 1778–1826.
Planen finns även här i något förenklat utförande.
- 8 R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.
K 13 Erik XIV, kröningsceremoniel.
U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia* 1790–1794.
Skattkammaren, utg. Kungl. Husgerådskammaren, Stockholm 1987, s. 12.
Cederström, Rudolf, *De svenska riksregalierna*, Stockholm 1942, s. 255.
Riksbanneret av ljusblå sidenrips utfördes 1751 av Nicolas Vincent Du Trou.
Orneringen, som är broderad i stället för målad utgörs främst av de två sköldbärande lejonerna och serafimerordens kedja. Eftersom hjärtsköld saknas, får baneret räknas som personligt.
S.I.A. G1: a 87–88, HGK 1792–1793, s. 259, 271.
Kammarkollegium 3:I:47, Protokoll om regalier vid Konung Gustaf III:s bisättning och återställande därav 9, 13 april 1792.
Schutzerantz, Herman, *Svenska Konungars Olycks-Öden*, Stockholm 1775, s. 228, 261.
Också på Fredrik I:s och Adolf Fredriks kistor fanns kronor fästade.
Kammarkollegium 5:15–16, Skattkamarinventarium 1785–1788.
Troligen avses med "den mindre av kungakronorna" Maria Eleonoras, vilken är upptagen som nr 2 i inventariet. Den är visserligen något tyngre och därför förvarad

- underst, men likväl den lägre av de två, 18,4 cm mot Erik XIV:s, som var 5 cm högre, eller 23,7. Dessutom användes samma regalier vid kröning och begravning, vilket måste ha inneburit att man också här exponerade Erik XIV:s uppsättning. Att man skulle s.a.s. brutit sviten, skiftat kronorna och placerat hans på locket, förefaller osannolikt. Möjligen har man i stället som tradition tänkt sig att kronan på den döde kungens kistlock skulle kröna den nye kungen, som ett uttryck för kungadömetts ständiga pånyttfödelse.
- 9 R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.
U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia 1790–1794*.
Sl.A. I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792, s. 1497, 1499, 1550, 1555, 1557, 1559, 1560.
Även en innerkista av förtennade plåtar har levererats av bleckplåtslagare Bauman för 6.32 RD, s. 1558.
G1: a 88, HGK 1792, s. 239, 241, 243, 245, 247, 249, 251, 263, 397.
En svart sammethimmel lånades från Mariae Fattighus mot en hyra av 4 RD från den 3 april och 14 dagar framåt, att utnyttjas i de ”kongl. Rummen”, men om den kom till användning i Serafimersalen eller annorstädes är obekant, s. 279.
Olsson, Martin, *Riddarholmsskyrkan*, Stockholm 1928, s. 416.
Kistans längd 218 cm, bredd 100 cm, höjd 81 cm.
- 10 R.A. Ericsbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal v. 2 1792, s. 169.
- 11 Aréen, Ernst, Lewenhaupt, Sten, *De nordiska ländernas riddarordnar*, Eskilstuna 1942, s. 76.
KB. B II.2.41, Anekdoter om Gustaf III:s hof och regering, s. 234.
- 12 Schutzererantz, Herman, *Svenska Konungars Olycks-Öde*, Stockholm 1775, s. 221, 225, 252, 260.
Sl.A. I: 280, Hovstatsräkenskaper 1771.
Leverantör: Hind. Brodecor.
R.A. Skrivelser till Kungl. Majt, Allmänna verks m.fl., Riksmarskalken v. 13.
Ericsbergsarkivet, Manuskrift och avskriftssamlingen, historiska handlingar från Gustaf III:s tid, v. 32.
13. R.A. Ericsbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal v. 2 1792, s. 169.
”den 10 den 11 och 12 denna månaden var han utställd för alla som ville se Katafalken, jag hade inte mod att gå dit, för jag räknade med att de kostade på för mycket för mig, hela hans garde var uppställt runt kistan som var öppen och Kungen klädd i Serafimerordensdräkten.”
(Författarens översättning)
- 14 U.U.B. L 509, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia*.
- 15 R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.
Sl.A. D 11:6, D11:7, Klädkammarinventarium, s. 194.
”...inkomna till klädkammaren 1766–1767 Gustav III:s serafimerordenskläder”.
I inventariet 1790–1808 angivet som Kongl. Majts första ordensdräkt, vilket således innebär att han måste ha haft minst en till, s. 43.
- 16 de Robelin, Roger, *Skottet på Operan*, Nationalmusei utställningskatalog nr 553, Stockholm 1992, s. 18.
I guld och himmelsblått, frimureri, ett ideal i tiden, utställningskatalog 15, Åbo landskapsmuseum, Åbo 1992, s. 24.
- 17 Sl.A. E1: 24, R.M.Ä., Kungliga Brev 1866–1870.
Uppgiften om att Gustav III skulle vara iförd silkesstrumpor är tillagd protokollet före dess justering.

- 18 Aulén, Gustaf, *Brev till Henrik Reuterdahl*, Stockholm 1915, s. 148.
Olsson, Martin, *Riddarholmskyrkan*, Stockholm 1928, s. 416.
- 19 Schutzercrantz, Herman, *Svenska Konungars Olyks-Öden*, Stockholm 1775, s. 224, 257.
- 20 Sl.A. I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792, s. 1447.
- 21 Hennings, Beth, *Fyra gustavianska studier*, Stockholm 1967, s. 140.
Antonsson, Oscar, "Sergelstudier", *Nationalmusei Årsbok 1935–1936*, Stockholm 1936, s. 93.
- 22 Göthe, George, *Johan Tobias Sergels skulpturverk*, Stockholm 1921, s. 84.
Brising, Harald, *Sergels konst*, Stockholm 1914, s. 148.
- 23 Ibid.
- 24 Josephson, Ragnar, *Sergels fantasi II*, Stockholm 1956, s. 416.
- 25 U.U.B. Barsebäcksamlingen, A. L. Hamilton ser. A: 2, koncept till anekdoter.
- 26 R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.
Finska Riksarkivet 602: 4.I.2.1.; 602: 4.I.3a.; 602: 4.I.3b, Gustaf Mauritz Armfelts Dagbok.
Sl.A. G1:6, Handlingar och räkenskaper avseende begravningar, s. 1495.
"Likrummets beklädande i svart med dekor av silver schier."
G 1a: 87, HGK 1792.
- 27 U.U.B. L 508, Rikshäroldsämbetesjournal.
L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia 1790–1794*.
L 513, Handlingar rörande ordensväsende och ceremonier.
F 503, Brev från svenska män. Brev från H.H. von Liewen oktober 1775.
Olsson, Martin, *Riddarholmskyrkan*, Stockholm 1928, s. 413.
- 28 Finska Riksarkivet 602: 4.I.2.1.; 602: 4.I.3a.; 602: 4.I.3b, Gustaf Mauritz Armfelts Dagbok.
U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia 1790–1794*.
Ehrenström, Johan Albert, *Historiska anteckningar I*, Stockholm 1882, s. 407.
I egenskap av härolder närvarade Leonhard von Hausswolff och Johan Albert Ehrenström alla dagarna vid *lit de parade*.
U.U.B. L 511, Handlingar rörande kröningar, kungl. bröllop och begravningar.
Om man jämför med Sophia Magdalenas *lit de parade* i Riddarsalen 1813, var kistan då omgiven av bänkar, taburetter och kandelabrar, vilket gav ett djupare intryck av likvaka. Jämför man däremot med Karl XIII:s *lit de parade* 1818 var denna i stort sett identisk med Gustav III:s, dock var vakten mer omfattande och vissa "personer" på planen var utmärkta med ordenssymboler.
- 29 R.A. Inrikes civilexpedition, Konselj- och kabinettsprotokoll 1791–1792, 30 mars 1792.
- 30 Schutzercrantz, Herman, *Svenska Konungars Olyks-Öden*, Stockholm 1775, s. 261.
Arkiatern nämner att omslag kunde anbringas för att skydda likets ansikte när inga åskådare fanns i närheten.
Den gulvita beläggningen kring ögonen torde vara spår av det preparat som under beteckningen "gummi aurax", det vill säga en trögflytande lösning med tillsats av ett guldgult färgämne, beställdes dagen före svepningen. Den sena beställningen utesluter att det har kommit till användning för kroppen eller i samband med dödsmaskens tillkomst. Dess ändamål var att bygga upp och forma denna del av ansiktet till det utseende det en gång haft. Med åren har gummipastan förintats och med den kungens "make up", medan det gula pigmentet förenat sig med huden. Eftersom samma grund inte applicerats på ansiktets nedre del fanns här fortfarande en rest av vitt puder.
R.A. K 50, Gustav III:s bouppteckningshandlingar, s. 4792.
Bland obetalda räkningar lagda till bouppteckningen finns en omfattande specifikation, undertecknad av parfymombud M. Robert, löpande från oktober 1790 till

- mars 1792. Av denna framgår det att Gustav III kontinuerligt inhandlade puder och rouge för eget bruk. Till beställningarna hörde även en post benämnd "Crayon d'or", vilken torde ha använts kring ögonen.
- 31 Skuncke, Marie-Christine, *Gustaf III, Det offentliga barnet*, Stockholm 1993, s. 246. U.U.B. F 486, Brev från Fredrik Adolf.
- 32 R.A. K 12, Gustav I, handlingar rörande den svenske kungen. Lundmark, Efraim, "Gustav I:s och Erik XIV:s regalier", *Svensk Nyttkonst* 1926, s. 47.
- Giesey, Ralph E, *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*, Genève 1960, s. 19.
- Steneberg, Karl Erik, "Gravmonumentet", *Gustav Vasa minnen*, Stockholm 1938, s. 229.
- 33 Plotinos, *The Enneads*, Harmondsworth 1991, s. 246, 399.
- Jamblichus, *Iamblichus on the mysteries of the Egyptians, Chaldeans and Assyrians*, London 1895, s. 125.
- 34 Nilsson, Martin P:n, *Olympen*, Stockholm 1919, s. 223.
- 35 Löwegren, Yngve, *Balsameringsbruket genom tiderna*, Stockholm 1962, s. 20, 40.
- Sandison, A.T., "The eye in the Egyptian Mummy", *Medical History* v. 2, 1957, s. 337.
- 36 Schutzcercrantz, Herman, *Svenska Konungars Olyks-Öden*, Stockholm 1775, s. 34.
- 37 Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, medailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 23.
- KB. Autografsamlingen böcker, Gustav III, Vies d'Annibal et de Caton le Censeur 1764.
- Söderhamn, Ingrid, "Gustavianism, Kring Lectorerummet på Haga" *Vetenskaps societetens i Lund Årsbok* 1990, Lund 1991, s. 115.
- 38 Hildebrand, Bror Emil, *Svenska konungabusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer II*, Stockholm 1875, s. 201.
- Gustav III:s medaljhistoria*, Kungliga Myntkabinettet, Katalog 31, Stockholm 1992, B 128: 57: 4, B 128: 58: 4. (Bild, se inledning)
- Medaljen graverad av Carl Gustaf Fehrman. Åtsidans text: "GUSTAVUS III. D.G. REX SVECIAE." (Gustav III, med Guds nåde Sveriges konung). Frånsidans text: "Och han började synas större, Mars 1792"
- 39 Publius Ovidius Naso, *Metamorphoses*, London 1955, s. 209.
- 40 Hildebrand, Bror Emil, *Svenska konungabusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer II*, Stockholm 1875, s. 145.
- Gustav III:s medaljhistoria*, Kungliga Myntkabinettet, Katalog 31, Stockholm 1992, B 13: 160 a och b.
- Medaljen graverad av Carl Gustaf Fehrman 1783. På åtsidans porträtt var håret ombundet och utan krans.
- 41 U.U.B. F 465a, Handlingar rörande frimureriet.
- Waite, Arthur Edward, *A new Encyclopaedia of Freemasonry*, London 1921, I: s. 175, 388. II: s. 168, 270.
- Jamblichus, *Iamblichus on the mysteries of the Egyptians, Chaldeans and Assyrians*, London 1895, s. 124, 154.
- 42 U.U.B. F 486, Brev från Fredrik Adolf och svar från Gustav III den 29 juli 1771.
- L 504, Riddarordnarna, s. 21.
- L 505, Serafimerordens kapitel 1748–1781.
- L 507a, L. v. Hausswolff, ämbetsjournal 1790–1794.
- L 509a, L. v. Hausswolff, Ceremonialia 1790–1794.
- N 949, Nordins Dagbok 1784–1789.

- Det berättas att utländska sändebud i sorg och med utslaget hår och flor, på 1780-talet besökte Slottet. Idén till sorgeutstyrelsen kan ha kommit med dem.
N 950, Nordins dagbok 1790–1792.
- R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792, s. 142.
Q: 2, Kungliga handskriftssamlingen, Karl XIII:s egenhändiga skrifter.
E 5122, Reuterholmska arkivet, Gustav Adolf Reuterholms brevväxling, brev från Hedvig Elisabeth Charlotta 13 april 1792.
Ericssbergsarkivet, Fredrik Sparres samling v. 8.
Ordning vid Högstsalige Hans Kongl. Maj:ts Konung Gustaf III:s Bisättning. Riddarholmskyrkan Den 13 April 1792.
Kistan stod fram till begravningen i det karolinska koret, placerad under en för ändamålet avsedd himmel.
- Sl.A. G1: 6, Handlingar och räkenskaper avseende begravningar, s. 25, 26.
Pyramiderna och altarets utsmyckning påminde något om de dekorationer man utfört för Adolf Fredriks bisättning 1771, medan provinsvapnen, då 24 stycken och kombinerade med lika många dödsallar, återfanns vid dennes *lit de parade* i matsalen på slottet. Nr. 1, 6, 7, 8, 13, 14, 16.
I: 328, Hovstaten, huvudbok 1792.
Ersättning åt: "Jernbärareäldermannen U. Paulin för Kongl.a Likets bärande till Riddareholmskyrkan för sig 4 RD. – Dito för 16 Jernbärare à 2 RD."
R.M.Ä. Överkammarherrens journal 1778–1826 "Till understöd för dem som buro liket voro 16 järnbärare requirerade."
I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792, s. 25, 26, 37, 38.
Enligt räkenskaperna anlätades 80 extra hyrlakejer för tillfället.
G1: a 87–88, HGK 1792–1793, s. 253, 257, 271.
Adlerbeth, Gudmund Jöran, *Historiska anteckningar*, Örebro 1857, s. 142.
Wallin, Sigurd, "Svart arkitektur av sammet",
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1961, Stockholm 1961, s. 54.
Enligt tradition från 1600-talet följde regalierna den avlidne monarken till hans bisättning, där de i svart flor lades på speciella bord.

Graven

- 1 Att begravningsdagen inföll just den 14 maj kan ju vara en tillfällighet, att man helt enkelt ansåg sig färdig med förberedelserna vid den tidpunkten, men detta datum råkade dessutom sammanfalla med Adolf Fredriks födelsedag, samt den dag då hertig Karl blev stormästare i landslogen.
- 2 N.M. THC, 5622.
- 3 *Stockholms-Posten*, 25 maj 1792.
U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia* 1790–1794.
Adlerbeth, Gudmund Jöran, *Historiska anteckningar II*, Örebro 1857, s. 159.
- 4 Josephson, Ragnar, *Sergels fantasi II*, Stockholm 1956, s. 411.
Göransson, Tora, "Ättehögen i 1600- och 1700-talets svenska gravkonst",
Tidskrift för konvetenskap XXX, 1957, s. 202.
Göransson visar på inspiration från Augustus mausoleum.
Enligt 1721 års instruktion skulle hovintendenten svara för själva inramningen vid festligheter och ceremonier medan överintendenten som auktoritet hade det övergripande ansvaret vid kungliga sorg- och glädjehögtider. Adelcrantz har därför helt följdriktigt attesterat räkningarna. Sundvall, mindre kontroversiell än Louis Jean Desprez och tillika Adelcrantz systerson, fick emellertid stå för en väsentlig del av utsmyckningen. Han var, när han tog sig an uppgiften, nyss hemkommen från en impulsgivande studieresa till Rom.

- KB. Ep. V12: 5, Brev till Adolf Fredrik Wertmüller 3 juli 1792.
Sundvall berättar att uppdraget i Riddarholmskyrkan gav honom hovintendents titel.
- U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia* 1790-1794.
Hausswolff kommenterar i sin journal just Adelcrantz' brist på personlig delaktighet.
- 5 Beskrivningen av interiören följer i möjligaste mån *Stockholms-Postens*.
U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia* 1790-1794.
Gravvårdarna var målade på trä för att likna porfyr eller mörk marmor och dekorerade med lager och festonger, vaser och facklor. Även cypresserna var målade.
- Sl.A. G1: 6, Handlingar och räkenskaper avseende begravningar 1741-1792, s. 27, 51, 53, 55.
Modellerna utfördes av J.B. Masreliez med assistans av N. Åberg och måleriarbetet av C.G. Eckstein samt av Zelanders arbetslag.
- 6 Sl.A. I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792, s. 1584.
Sergel erhöll 1500 RD för katafalkens förfärdigande.
U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia* 1790-1794.
Ätthögen var formad av papp över en spjälstomme, precis invid trappan ner till de gustavianska gravarna. Kolossalbysten av Sergel var utförd i gips.
- 7 Sl.A. G1: 6, Handlingar och räkenskaper avseende begravningar 1741-1792.
I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792, s. 47, 48, 49, 53.
Skeppsstävarna, 16 till antalet, var utförda i papp.
- 8 Sl.A. I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792, s. 1496, 403.
G1: a 87-88, HGK 1792-1793.
Ljusrampen var 360 alnar lång och balustraden täckt av svart kläde med 800 påsydda silverstjärnor.
- 9 Ibid, s. 399, 401.
På kassaräkningarna har i förekommande fall hermeliner nedgraderats till vita kaniner med rumpor, s. 257, 271.
I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792, s. 57, 1556.
R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790-1782.
- 10 *Ordning wid högstsälig Hans Kongl. Maj:ts Konung Gustaf III:s begrafning i Riddarholmskyrkan Den 14 maji 1792*, Stockholm 1792.
U.U.B. L 508, Rikshäroldsjournal.
Sl.A. G1: 6, Handlingar och räkenskaper avseende begravningar 1741-1792.
- 11 *Ordning wid högstsälig Hans Kongl. Maj:ts Konung Gustaf III:s begrafning i Riddarholmskyrkan Den 14 Maji 1792*, Stockholm 1792.
U.U.B. L 507a, L. v. Hausswolff, *Ämbetsjournal* 1790-1794.
L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia* 1790-1794.
Sl.A. R.M.Ä., Överkammarherrens journal 1778-1826, s. 317.
Tack till Jan Brunius, Slottsarkivet, som har gjort mig uppmärksam på journalen. Slottsarkitektkontoret, "RiddarholmsKyrckans inredning wid Högst Salig Konung Gustaf den 3 dies begrafning".
Överkammarherrens skiss kompletteras av en osignerad planritning ur slottsarkitektkontorets arkiv. På denna har Carl Fredrik Sundvall med blyerts märkt ut Magnus Ladulås och Karl Knutssons gravar framför altaret. Dessutom finns angivna Bjelkeska, Vasaborgska, Banérska och Nordenstolpska gravkoren mot söder, Wachtmeisters och de Lewenhauptska mot norr samt det Torstenssonska koret till vänster om ingången.
R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790-1792.
Ibid. Överintendentämbetet, ritningssamlingen: 522: 13, Kyrkliga byggnader,

Stockholm, Riddarholmskyrkan.

Som jämförelse ges en kortfattad beskrivning av inredningen vid Adolf Fredriks begravning. Ritningen är signerad Adelcrantz och "gillad" av Gustav III. Även om man också 1771, beträffande de kungliga och hovet utgick från mans- respektive kvinnosida, dominerade i än högre grad de fyra ståndens placering. Till höger om mittgången satt adeln och till vänster de tre övriga stånden vända in mot gången; närmast drottningens plats och hovets damer prästerna, bakom dem borgarna samt vid sidan av dem bondeståndet och de tjugofem som deltagit i likprocessionen. Lewenhauptska gravkoren utnyttjades den gången till sittplatser för "spectateurer", liksom läktaren på manssidan, men vid orgelläktaren satt precis som 1792 diplomarkåren. Hovstaten och krigsbefälet höll till bakom "Castrum Doloris".

Stockholms-Posten, 25 maj 1782.

Johansson, K.H., *Kyrkobruk och gudstjänstliv under 1700-talet*, Stockholm 1938, s. 33.

- 12 Sl.A. G1: 6, Handlingar och räkenskaper avseende begravningar 1741–1792.

I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792.

Finska Riksarkivet 602: 4.I.2.1., 602: 4.I.3a., 602: 4.I.3b, Gustaf Mauritz Armfelts Dagbok.

Enligt Armfelt var kompositörens namn Möller.

Stockholms-Posten 14 maj 1792.

- 13 *Ord till Sorg-Musiken vid Hans Maj:ts Konung Gustaf III:s begrafning i Riddarholmskyrkan Den XIV Maji 1792*, Stockholm 1792.

Leopoldt, Carl Gustaf, *Samlade skrifter I*, Uppsala 1873. s. 380.

Stockholms-Posten 14 maj 1792.

- 14 Schröderheim, Elis, *Personalier upläste vid Högstsalig Konung Gustaf III:s Begrafning den 14 Maji 1792*, Stockholm 1792.

Finska Riksarkivet 602: 4.I.2.1.; 602: 4.I.3a.; 602: 4.I.3b, Gustaf Mauritz Armfelts Dagbok.

U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia 1790–1794*.

- 15 R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, koncept och egenhändiga anteckningar, journal v. 2 1792, s. 213.

- 16 Ibid. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.

- 17 *Ordning vid högstsalig Hans Kongl. Maj:ts Konung Gustaf III:s begrafning i Riddarholmskyrkan den 14 Maji 1792*, Stockholm 1792.

Stockholms-Posten 25 maj 1792.

R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.

U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia 1790–1794*.

Johansson, K.H., *Kyrkobruk och gudstjänstliv under 1700-talet*, Stockholm 1938, s. 84, 136.

- 18 R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.

U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, *Ceremonialia 1790–1794*.

R.A. E 5122, Reuterholmska arkivet, Gustaf Adolf Reuterholms brevväxling, brev från Hedvig Elisabeth Charlotta 22 maj 1792.

"salig kungens kista var placerad på en estrad framför *Ätte högen*, och i det ögonblick som den skulle ner i Graven fördes den på samma gång in i *Ätte högen* vilket kom att se ut som om den varit förvarad däri; det är mig omöjligt att beskriva den sensation som jag erfor i det ögonblicket, men den var lika smärtsam som hemsk, jag kan fortfarande inte vänja mig vid tanken på att kungen är död ty jag är alltjämt beredd att tro på att han kommer att uppsöka våningarna där jag är van att se honom, och den kvällen vi har haft första sammankomsten, kan jag inte vittna om allt som jag har upplevt." (Författarens översättning)

- 19 *Ordning wid högstsalig Hans Kongl. Maj:ts Konung Gustaf III:s begrafning i Riddarholmskyrkan den 14 Maji 1792.* Stockholm 1792.
U.U.B. L 507a, L. v. Hausswolff, Ämbetsjournal 1790–1794.
L 509a, L. v. Hausswolff, Ceremonialia 1790–1794.
I gravvalvet vilade enligt von Hausswolff redan Gustav Adolf med gemål, Adolf Fredrik, Lovisa Ulrika, Gustav Adolfs lilla dotter samt hertigen av Småland. (Under begravningen inträdde Fredenheim i von Hausswolffs ställe som överceremonimästare eftersom denne hade nog med tjänstgöringen som rikshärold. Det är dock von Hausswolff själv som skött rapporteringen.)
R.A. K 47, Adolf Fredrik, handlingar rörande kröning och begravning. 2500 penningar kastades ut.
Ibid. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.
Sl.A. G1: 6, Handlingar och räkenskaper avseende begravningar 1741–1792.
Schröderheim erhöll 500 RD för Personalerna. Ärkebiskop von Troil erhöll 350 Dukater och en silverkanna värd 522 RD, Doktor Wallqvist 150 Dukater och en silverkanna samt Pastor Primarius, Doktor Flodin, 100 Dukater, för respektives uppdrag.
- 20 Sl.A. Ibid.
Stockholms-Posten 11 maj 1792.
Dagligt Allehanda 11 maj 1792.
De kvinnor som önskade bevista begravningen kunde hämta entrébiljetter i Riksmarskalksrummen på Slottet, om de i förväg gjort intresseanmälan.
Stockholms-Posten 14 maj 1792.
- 21 R.A. K 48, Gustav III, handlingar rörande levnadsförhållanden och fast egendom.
”Sinnbilder uti kiörkan vid Konung Gustafs Begrafning.”
- 22 U.U.B. F 579b, Nidvisor om Gustav III.
L 504, Riddarordnarna 1748. ”Nescit Occasum: Den går aldrig ner.”
Söderhamn, Ingrid, ”Gustavianism, ”Kring Lecturerummet på Haga”, *Vetenskaps-societetens i Lund Årsbok* 1990, Lund 1991, s. 141.
Den med Gustav III förknippade treenigheten finns även åskådliggjord i Lecture-rummets målningar, i utsmyckningen av skonerten Amphion samt i gestaltningen av Gustavsstoden på Skeppsbron.
Troil Uno von, *Lik-Predikan*, Stockholm 1792.
Treenigheten berörs i viss mån även av ärkebiskopen.
Johannesson, Kurt, *I polstjärnans tecken*, Uppsala 1968, s. 291.
Den sörjande Svea med lejonet var som motiv förankrat inom svensk begravningstradition genom ett emblem ritat av Arvid Karlsteen 1697 för Karl XI:s begravningsmedalj.
Lacombe de Prezel, Honoré, *Dictionnaire Iconologique ou introduction à la connoissance des peintures, sculptures, médailles, estampes etc*, Paris 1756, s. 83.
- 23 Josephson, Ragnar, *Sergels fantasi II*, Stockholm 1956, s. 413.
Dahlgren, F.A., *Förteckning öfver Svenska Skådespel uppförda på Stockholms theatrar 1737–1863*, Stockholm 1866.
- 24 Oxenstierna, Johan Gabriel, ”Skördarne”, *Arbeten II*, Stockholm 1806, s. 94.
Ordning wid högstsalig Hans Kongl. Maj:ts Konung Gustaf III:s begrafning i Riddarholmskyrkan den 14 Maji 1792. Stockholm 1792.
R.A. E 5122, Reuterholmska arkivet, Gustaf Adolf Reuterholms brevväxling, brev från Hedvig Elisabeth Charlotta 16 mars 1792.
”Oxenstierna har accepterat platsen.”
Kungliga handskriftssamlingen, Q:2, Karl XIII:s egenhändiga skrifter.
Överintendentämbetet, ritningssamlingen, kyrkliga byggnader, Stockholm,

- Riddarholmskyrkan, 522: 24, Gustav III:s begravning.
U.U.B. F 413, Handlingar rörande ceremonialia, ordnar, hovfester m.m.
Lamm, Martin, *Johan Gabriel Oxenstierna*, Stockholm 1911, s. 245, 253, 262, 316.
Enligt Lamm värderade Gustav III Oxenstiernas namn och esprit högre än hans lämplighet för värvet som riksmarskalk.
Thulstrup, Carl Ludvig Henning, *Anteckningar till svenska frimureriets historia II*, Stockholm 1898, s. 31.
- 25 Göransson, Tora, "Ättehögen i 1600- och 1700-talets svenska gravkonst", *Tidskrift för konsvetenskap* XXX, 1957, s. 194.
U.U.B. F 411, Vältalighet och politiska ämnen.
- 26 U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, Ceremonialia 1790–1794.
27 KB. D 373, Dalin, Olof von, Svea Rikes Historia I, s. 191–194.
28 U.U.B. F 475, Ungdomsarbeten. Daterade till 1758–1760.
29 KB. Vs 49, Dalin, Olof von, Witterhets-Arbeten.
Dalin, Olof von, *Witterhets-Arbeten, I bunden och obunden Skrif-Art III*, Stockholm 1767, s. 282.
- 30 *Stockholms-Posten* 25 maj 1792.
31 KB. D 373, Dalin, Olof von, Svea Rikes Historia I.
U.U.B. N 950, Nordins dagbok 1790–1792.
Uppgifter om ersättning för runorna har ej påträffats, men Nordin uppger i sin dagbok den 14 april, att Adlerbeth läst upp sitt förslag till inskriptioner på begravningspyramider i kyrkan för honom och Rosenstein. Med tanke på att Adlerbeth som Witterhetsakademiens sekreterare hade hand om medaljären och att runinskriftionerna, jämfört med Leopoldts text till sorgemusiken, hade utpräglad sentensartad karaktär, verkar det troligt att Adlerbeth varit upphovsman. Man kan föreställa sig att de med Minervas hjälm dekorerade runstenarna ersatte pyramiderna som inslag i den kungliga begravningsrequisitan.
- R.A. K 48, Gustav III, handlingar rörande levnadsförhållanden och privat egendom. I volymen finns ett koncept till fyra texter, vilkas innehåll samstämmer med de inskriptioner som kom till stånd. Texterna är emellertid dels något mera omfattande, dels framkommer det att upphovsmannen tänkt sig dessa applicerade på fyrsidiga pyramider.
- 32 R.A. Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, handlingar rörande frimureriet, v. 13. "Som framgår i exkursen har Hedvig Elisabeth Charlottas anteckningar varit av största betydelse för förståelsen av frimurarens tänkesätt."
Waite, Arthur Edward, *A new Encyclopaedia of Freemasonry*, London 1921, I: s. 388, 390., II: s. 169, 271.
I guld och himmelsblått, frimureri, ett ideal i tiden, utställningskatalog 15, Åbo landskapsmuseum, Åbo 1992, s. 13, 19, 22, 137.
Vahlne, Bo, *Nyinredningen av Rosersbergs slott 1797–1818*, Stockholm 1988, s. 16, 216, 220, 230.
- 33 R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.
N.M. TCH, 5622.
Stockholms-Posten 25 maj 1792.
- 34 Sl.A. R.M.Ä. E1: 24, Kungliga Brev 1866–1870.
35 Finska Riksarkivet 602: 4.I.2.1.; 602: 4.I.3a.; 602: 4.I.3b, Gustaf Mauritz Armfelt's Dagbok.
"Det är sant att Hans Majestät hade önskat att hans begravningshögtidligheter skulle utformas utan för mycket varken pompa eller ståt, men det är kanske också den enda punkt där man mer än noggrant följde hans sista vilja. Jag vill inte uppehålla mig vid alla de föga passande scener som ägde rum vid detta tillfälle //

när man gick nedför trappan med kistan på vilken man inte hade kunnat fästa locket, därför att det var för litet, bar man sig därvid så tafatt åt, man förde stort oväsen, man samverkade så dåligt att man flera gånger var nära att tappa den, och till och med att kroppen skulle falla ur.”

(Författarens översättning)

36 Ehrenström, Johan Albert, *Historiska anteckningar I*, Stockholm 1882, s. 408.

37 Aréen, Ernst, Lewenhaupt, Sten, *De nordiska ländernas riddarordnar*, Eskilstuna 1942, s. 135, 422.

U.U.B. L 505, Serafimerordenskapitel 1748–1781.

L 504, Reglement de la Majesté le Roi de Suede concernant Trois ordres de Chevalerie, Donné à Stockholm le 23 Fevrier 1748.

Kammarkollegium 1: 39, 5: 18, Förteckning över persedlar som Gustav III innehaft men som till skattkammaren överlämnats 1792.

KB. D 1021: 6, Bouppteckningshandlingar, Gustav III:s juvelsamling.

R.A. Överceremonimästarämbetet v. 5 1790–1792.

Ibid. K 50, Gustav III, Bouppteckningshandlingar.

Av bouppteckningsinstrumentet framgår det att man i efterhand fick problem med redovisningen av kedjorna. Ansvarig kammarjunkare ”tillkännagaf sluteligen at de vanlige Ordens Kedjorne” jämte korsen fanns kvar på liket, utom vissa delar som man inte hade behövt. Men efter hertigens befallning att inget därefter skulle röras värderades dessa ”delar” aldrig. Beträffande Svensksundsmedaljerna avlämnades en vid detta tillfälle mot kvitto. En andra medalj förblev, så som von Hausswolff också påpekat, på liket. Den tredje medaljen fanns enligt kammarjunkaren ”på en tabourette vid grafven”.

I handlingarna efter Gustav III:s död, finns upptagna ett Nordstjärneordens kommandörskors, ett Vasaordenstecken, ett stora Svärdsordenkors som enskilda tillhörigheter samt två kungl. Serafimerordensstjärnor som suttit på mantel respektive rock men sprättats bort som tillhöriga kronan. Inga kedjor över huvud taget finns medtagna. Enligt en bestämmelse av 1766 kunde man jämte ordenskedjan få bära kommandörskedjan, ”den de själva betala”, vilket naturligtvis gjorde en eventuell manipulation enklare och det var också sådana som kungen hade på sig vid öppningen 1866.

Kvar står dock fortfarande von Hausswolffs ord på att alla ordenskedjor togs bort innan locket påskruvades.

38 Kinnander, Magnus, *Svenska frimureriets historia*, Stockholm 1943, s. 47,52.

Thulstrup, Carl Ludvig Henning, *Anteckningar till svenska frimureriets historia*, Stockholm 1898, I: s. 73, 77. II: s. 113.

Bergroth, Tom, *Riddarlek och tornerspel*, Livrustkammaren utställningskatalog, Stockholm 1992, s. 260.

de Robelin, Roger, *Skottet på Operan*, Nationalmusei utställningskatalog nr 553, Stockholm 1992, s. 15.

I guld och himmelsblått, frimureri, ett ideal i tiden, utställningskatalog 15,

Åbo Landskapsmuseum, Åbo 1992, s. 26, 68, 70, 86.

”Konung Gustav III:s loge på Stockholms Slott 12 mars 1780.”

Vahlne, Bo, ”Om ljuset i hertig Karls italienska kabinett”, *Konsthistorisk tidskrift* 3–4, 1993, s. 155.

Sl.A. I: 329, Hovstatsräkenskaper 1792, s. 1593, 1595.

Flera av de läkare som skött kungen var frimurare och två av dem, Olof af Acrel och Pär Afzelius, fick genom ombud sina arvoden utbetalade till barnhuset i Uppsala, vilket ägdes av frimurarorden.

R.A. K 48; K50–52B. Gustav III: Bouppteckning ”I boet fanns inte något upptecknat

- som kan anses knyta an till frimurarrörelsen.”
39. R.A. Ericsbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, handlingar rörande frimureriet v. 13.
- 40 Ibid. K 276, Hedvig Elisabeth Charlotta, egenhändiga anteckningar.
”Dröm natten emellan d:27. ock 28 Octobre 1794.”
- 41 U.U.B. L 509a, L. v. Hausswolff, Ceremonialia 1790–1794.
- 42 Ibid.
d’Aquila, Charles, *Historiska anteckningar om de aristokratiska stämplingarne i Sverige under och före Konung Gustaf III, samt om dennes regering och olyckliga dödsätt*. Stockholm 1821, s. 430.
- Alighieri, Dante, *Den gudomliga komedin*, ”Paradiset XXXIII”, Stockholm 1993, s. 413.
- Waite, Arthur Edward, *A new Encyclopaedia of Freemasonry I*, London 1921, s. 388.
- R.A. E 3138, Armfeltiska samlingen, brev från Johan Tobias Sergel 12 juli 1793.
- R.A. Skrivelser till Kungl. Maj:t, allmänna verks m.fl., SBD v. 378.
Gustav III anger att omkostnader i samband med begravningar debiteras de medel som till begravning anslagits men att arbeten i kyrkan för övrigt ska bestridas av kyrkans egna medel. Det finns inga räkenskaper för gipsbysten, vilket föranleder antagandet att hertig Karl själv hade tänkt stå för kostnaden. Marmorbysten, 73 cm hög, var ännu inte betald 1804.
- Ibid. D IV: 3, Överintendentämbetet, Annotationer ur Slottsbyggn. handlingar.
Däremot måste ”Svea med lejonet” betraktas som tillfällighetsdekor och därför efter utnyttjandet rönt ringa intresse. Den blev flyttad från kyrkan först 1816.
- U.U.B. L 508, Rikshäroldsämbetesjournal. Den 5 juni var de flesta av dekorationerna borttagna.
- Josephson, Ragnar, *Sergels fantasi II*, Stockholm 1956, s. 416.
- 43 KB. D 373, Dalin, Olof von, Svea Rikes Historia I.
- 44 Lindahl, Göran, *Grav och rum*, Stockholm 1969, s. 84, 108.
Giesey, Ralph E., *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*, Genève 1960, s. 145, 153, 192.
- 45 R.A. E 5215, Ruuthska samlingen, brev från Karl 21 december 1793.
- 46 Kungl. Akademien för de fria konsterna, Floding, Pehr, Gravyrer över Adolf Fredriks sorgehögtid.
När Adolf Fredrik bisattes i det Gustavianska gravkoret i Ridderholms kyrkan den 7 mars 1771 fanns ovanför ingången en oval med en sinnebild av den uppgående solen mot horisonten. Motstående kor, det Karolinska, hade på liknande sätt dekorerats med en hög krönt av en upprest sten. Vid tidpunkten för bisättningen befann sig Gustav III fortfarande på utrikes resa, vilket medförde att ansvaret i stället vilade på hertig Karl.
Den 30 juli då begravningen ägde rum fanns Gustav III på plats, men bilderna skiftade till två andra. Förekomsten av de båda sinnebilderna vid bisättningen indikerar inte bara Karls intresse för de båda motiven, utan utesluter dessutom såväl Desprez och Sundvall som Oxenstierna till att vara idégivare, eftersom ingen av dem var ens påtänkt för kunglig tjänst 1771.
- U.U.B. F 465a, Handlingar rörande frimureriet.
En inbjudan till Gustav III att övervara ett möte för ”Solens uppgång i öster och Jerusalem fullkomliga ordens-Capitel”, undertecknat: ”Underdånigaste Tjenare och genom nio gånger nio Undergifne broder. Carl”.

Exkurs: Hertiginnans frimureripapper

Närmen Eder till ljuset och nalkas fullkomligheten. Motsvarande upplysningsidéernas humanitetsideal och moraliska strävan efter fulländning skulle uppmaningen kunna tydas som en kallelse för envar att söka en bättre tillvaro. Sentensen ingår emellertid i ett alldeles speciellt introduktionsformulär för det på kristen grund vilande samfundet Frimurarorden och utgör ett av dess fundamentala rättesnören.

Gillet introducerades i Sverige 1735 och fick efter fransk förebild sin utpräglade karaktär som ett strikt organiserat, exklusivt sällskap för de allra högst uppburna i samhället. I och med sammanslagningen av de tre olika grenarna johannes-, andreas-, och kapitelfrimureriet till en rörelse, under hertigens av Södermanland, sedermera Karl XIII:s ledning, dämpades den kritik som vuxit fram mot det dominerande frälseinslaget. Därefter kunde ordensbandet till och med tjäna som vägbanare till anseende eller befrämja karriären för den som ägde tillhörighet. Brödernas avoga inställning till kvinnligt inträde medförde dock att det så småningom uppkom ett flertal sällskap som varianter av frimurarorden. Dessa var öppna för endast kvinnor eller för båda könen.

Ett sådant var Mopsorden, vars ambitioner i lika grad kännetecknades av nöje som av nytta och som bland sina medlemmar hade hertiginnan av Södermanland. Mötena fyllde naturligtvis en viktig social funktion. Men Hedvig Elisabeth Charlottas verkliga intresse torde ha väckts främst genom makens starka engagemang. När nyinredningen av parets våningar på lustslottet Rosersberg tog sin början vid sekelskiftet kom rummets allegoriska program att sluta nära an till frimurarnas dunkla bildvärld, med sin dröm om en djupare ideell tillvaro. En liknande spegling av en högre andlig målsättning, sammanfallande med den egna religiösa övertygelsen, gavs åt den artificiella utsmyckningen av den samtidigt anlagda parken.

Ordenssammankomsterna skedde vanligen inom lyckta dörrar. På en målning av Pehr Hörberg från 1789 syns hertiginnan vid ett sådant tillfälle. Hon är där omgiven av ett mindre antal likartat klädda män. De är samlade kring ett bord, i ett rum upplyst av på piedestaler stå-

ende kandelabrar. Med gruppen som vittne och inför det på bordet placerade korset och svärdet mottar hon ett av tecknen på föreningen – kalken att dricka ur. Bakom hennes rygg sluter männen det band som bekräftar den definitiva föreningen.

Lokalen där man träffades benämndes loge. Reglerna för dess utformning hängde samman med dess mångtydiga innebörd. För frimuraren var det inte bara arbetsrummet som fysisk plats, utan även sammankomsten som företeelse. I det sammanhanget skulle betydelsen kunna leda tillbaka till den gamla hantverkarlogen dit arbetaren sökte sig för att få kunskap och samvaro. Men dessutom betecknade logen institutionen som helhet med en utvidgning av begreppet till att stå för en högsta skapande princip. Som en sinnebild för idealet i detta mikro-makrokosmiska förhållande där den ena föreställningen reflekterade den andra, tjänade Salomos fulländade tempel.

En stiliserad bild av detta fanns med på den centralt belägna *arbets-tavlan*, vars symboler från världsalltet och avbildningar av redskap och verktyg från hantverkarens vardag skulle påminna individen om att arbeta med sin andliga uppbyggelse. Ett målmedvetet umgänge med symboler tillmättes stor vikt inom frimureriet. Avsikten var att lättare uppnå rörelsens etiska syften genom att göra andliga ting gripbara för sinnena, samt att tillskriva yttre föremål en moralisk betydelse och därigenom göra dem till bilder av skeenden som man inte annars kunnat framställa. Arbetets symbolik innebar vidare en form av kunskap som skulle öka känslan för hur livet kunde gestalta sig, om en inre i stället för en yttre kraft fick träda fram.

Man skulle kunna dela upp symbolerna i två grupper. Till den ena hörde en heterogen samling tecken som man gav djupare innebörd än de besatt enbart i sig själva. Hur de kombinerades, till synes i det oändliga, finns det väl bibehållna prov på. Dessa egenhändigt tillverkade modeller var annars troligtvis av tillfällighetskaraktär. De utgjorde en form av spekulativa prognoser över framtidsutsikterna till allmän förströelse och diskussion i en trängre krets av likasinnade, varvid blotta förståelsen innebar en kompetens som stärkte självförtroendet och samhörigheten.

Till den andra gruppen hörde utsmyckningen med emblematisk framtoning, en intern ikonografi i inredningen, som framkallade bestämda tankegångar i betraktarens medvetande. Hit hörde även de ämbetsstecken, inkluderande *vattenpasset*, *vinkelbaken*, *lodlinan*, *svärdet*, *boken*, *fjäderpennan* och *timglas*et, vilka markerade position i hierarkin.

Samma symboler användes dessutom rituellt, vilket visar på den kontinuitet mellan rummet, handlingen och meddelandet som man önskade framhålla.

Rummet kom som betydelsebärande inramning därför också att höra intimt samman med ceremonierna, varav receptionen kanske var den mest spektakulära.

Inträdet skedde enligt en fastställd procedur, där varje attribut och handling hade intrikata innebörder som tydligt markerade de gränsöverskridande steg som togs. Sannolikt är det just själva upptagningen i något till frimurarna närliggande hemligt sällskap som Pehr Hörberg förevigat med Hedvig Elisabeth Charlotta i huvudrollen.

Tillvägagångssättet kunde liknas vid ett skådespel i dialogens form med frågor och svar, varvid recipienten avgav vissa trohets- och tystnadslöften. Hur pass normbundet en sådan ritual strukturellt och innehållsmässigt, i detta fall Johannesgraderna, var tänkt att fortlöpa har hertiginnan detaljerat fört anteckningar om i en vid första anblicken tämligen oansenlig volym i Riksarkivet med beteckningen: *Ericsbjergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling, volym 13, handlingar rörande frimureriet*.

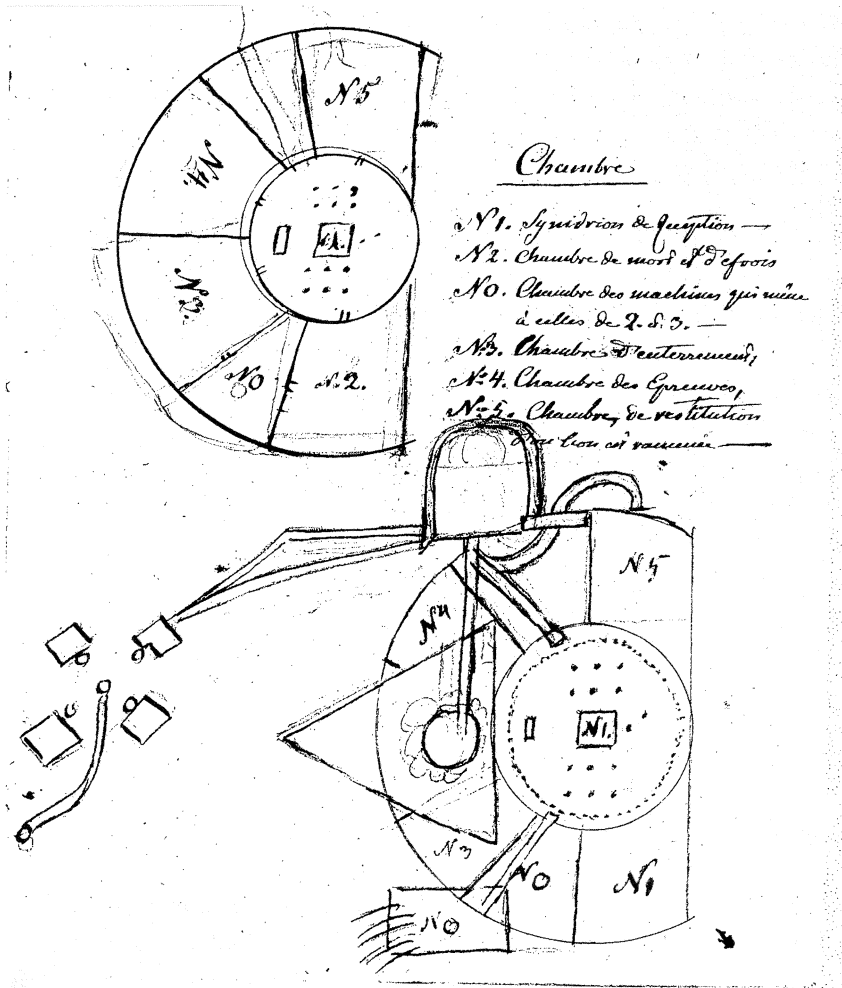
Här finns även ett prydligt präntat instruktionshäfte med svensk text på en sida och en fransk översättning, eller möjligen tvärt om, på den motstående bevarat i sin helhet tillsammans med diverse andra handlingar, vilka kan knytas till frimurarordens verksamhet.

Inför dess blandade innehåll av renskrivna anteckningar och anspråklösa koncept, kan man undra om hertiginnan nedtecknat och sparat sina papper enbart som stöd för det egna minnet, eller om ytterligare något pedagogiskt syfte funnits. Oberoende av detta äger volymen ett utomordentligt stort intresse. Ordensväsendets slutna karaktär och motstånd mot all insyn medför att den här typen av källor för forskare i allmänhet är svåråtkomliga. Sådan information hittar man bara som smärre fragment insmugna i brev eller i dagböcker. Carolina Rediviva förvarar dock en mindre samling med hopplock, sannolikt inköpt vid en ganska sen tidpunkt. I början av 1800-talet överlämnade hertig Karl en del dokument till ordenskansliet och av hans bouppteckning framkommer det att fyra kistor med frimurerisaker skänktes till Karl Johan. Säkert fanns bland detta material intressanta upplysningar att hämta. För den som dessutom sätter bilden i fokus är Hedvig Elisabeth Charlottas egenhändiga skisser, av vilka här ett signifikativt exempel kommer att belysas, i det närmaste ovärderliga.

Den aldrig tidigare publicerade teckningen visar två planer över en cirkelformad byggnad vars inre rymmer en rotunda omgiven av ett antal mindre radiellt ordnade rum. Följer man den bifogade beskrivningen till höger i bild, får varje enhet sin bestämning. Den runda salen var ett *Mottagnings- och sammanträdesrum*, medan fyra andra, numrerade 2 till 5 i följd, definierats på ett säreget dramatiskt sätt såsom *Dödens och fasans rum*, *Begravningsrum*, *Prövningarnas rum* samt *Återupptagningsrum*. Likt små kilar mellan de övriga har dessutom två *Maskinrum* skjutits in. I modern mening för de väl närmast tankarna till drift och underhåll. Men den undre planen låter oss förstå att det förmodligen är mer spännande än så. Den är nämligen kompletterad med något som ser ut att vara en teknisk konstruktion, möjligen en vinsch eller ett slags pump, som styrd från ett av maskinrummen i första hand skulle göra verkan i de som kallas *Begravningsrum* och *Prövningarnas rum*. Interiören skulle kanske just här utformas som en pyramid med sänkbart golvparti som den inritade cirkeln och triangeln antyder. En annan mekanisk anordning, delvis riktad ut ur byggnaden, fanns i det andra maskinrummet. Sannolikt hade dessa båda att göra med olika typer av rörelse. Det kan också ha handlat om att skapa ljus-, ljud-, eller vatteneffekter.

Infogad i ett slott skulle hela anläggningen förmodligen ta för stor plats och väcka alltför mycket uppseende. Man får därför anta att det rör sig om en separat byggnad. Till frimurarnas föreställningar, vilka delades av Hedvig Elisabeth Charlotta, hörde representationen av grottan som den äldsta av människans tillflykter. Som ursprunget till en civilisation där man levde i harmoni med den gudomliga ordningen, var grottan även träffpunkt för besökaren och den högre makten. Den valdes därför ofta som arkitektonisk förebild för logelokalen.

Synidrion är den franska översättningen av det grekiska ordet för sammanträde. Ordet härstammar från hebreiskans *sanbedrin*, som var judarnas politiska församling, *Stora Rådet*, där överstepräster, skriftlärde och de äldste styrde i religiösa, juridiska och administrativa frågor under antiken. Kännedom om detta ökar förståelsen för hertiginnans högtidliga ordval och för rummets huvudsakliga användningsområde. Den spartanska inredningen ger få ledtrådar för utseendet och karaktären, men att den lilla rektangeln till vänster var ett altare och den större kvadraten, N 1, en stormästartron förefaller troligt. Den skulle kunna utgöra den *kubiska stenen* och som kontrast till väggarnas kanske ohuggna sten, symbolisera medlemmarnas inre förvandling. Tolv ut-

Ur Hedvig Elisabeth Charlottas handlingar rörande frimureriet v. 13, Ericssbergsarkivet, Riksarkivet.

märkta punkter förklarar hon som obelisker, sex på var sida med brinnande bloss, betecknande de tolv Israeliterna. De två pelarna vid sidan av tillägnades den vise Salomo. Punktmarkeringarna i den yttre kan-

ten ska möjligen uppfattas som en kolonnad, vilken skulle ha kunnat bära upp ett tak, alternativt är det platsen för en ljusramp. Från rotundan ledde entréer till de andra rummen. Huruvida det fanns förbindelser dem emellan, eller hur man egentligen kom in, är tyvärr ovisst. En hypotes är att det innersta nåddes via täckta gångar genom maskinrummen.

Frimurarens målsättning var att individen, i enlighet med den fundamentala trossatsen *vägen-sanningen-livet*, skulle ta sig ur världsmörkret för att nå himlens ljus. Så kunde ske genom ett dygdigt leverne präglad av medkänsla och barmhärtighet, men främst genom det man kallade *arbete* och som hängde nära samman med ordens uppbyggnad. Detta hierarkiska system innebar en mognadsprocess där kunskap tillägnades successivt. Man började som *lärling* att arbeta med materialet, det vill säga sig själv, för att sedan stiga i graderna till *medbroder*. Här befann sig människan stadd i utveckling. Högst stod *mästaren*.

I ritualen nådde teorin full giltighet och vandringen mot målet fick praktisk tillämpning. Grottans uppgift blev att föra tankarna i en bestämd riktning och vägleda den enskilde i sökandet efter en ideal tillvaro. Arkitektur och dekor bidrog således till gestaltningen av den själsliga metamorfosen. Om man förutsätter att det är denna som hertiginnan på sin skiss velat skapa förutsättningar för, får varje rum sin funktion förklarad som stationer, vilka svarade till vandringens skilda stadier av lidande och sorg mot ljus och nåd. Döden uppfattades i sammanhanget som nyckeln till sann lycka och blev därför en kort anhalt. Begravningen betraktades däremot som en viktig övergång och omgavs inom frimureriet av utstuderade ceremonier. Efter att ha bestått ytterligare prov skulle människan slutligen nalkas fullkomligheten och födas på nytt. Utan tvivel föreställde sig Hedvig Elisabeth Charlotta de fiktiva scener utspelas som hon beskrivit i sina anteckningar och att detta sceneri också skulle inbegripa tekniska finesser, utnyttjade för att förstärka budskapet och mana deltagarna till inlevelse.

Effektsökeri i privat eller offentlig regi av den här sorten var i slutet av seklet inte helt ovanliga. I en tid som på de flesta områden kunskapsmässigt var på frammarsch, uppskattades det både som vetenskaplig landvinning och för sitt stämningsskapande värde. Men inom orden flätades de olika momenten i läran samman med fysiska aktiviteter på ett alldeles påtagligt sätt, vilket fick till följd att konfrontationen för de inblandade blev mycket stark. I samband med Gustav III:s likfärd 1792 hade man också med teknikens hjälp framkallat ljus-

spel och förflyttningar på konstlad väg så att scenografin på ett övertygande sätt åskådliggjorde de skilda etapperna.

Ett par år senare berättar hertig Karl, lätt exalterad i ett brev till Gustaf Adolf Reuterholm, om ett besök i Falu gruva. Han fördes då till en stor rund sal dekorerad med namnchiffer utförd i flerfärgad eld. Mot den mörka bergväggen hade man arrangerat oljelyktor, s.k. perspektivlampor, i form av tempelsiluetter. I rummet rörde sig människor med bloss i händerna till musik och röstrecitativ. I andra rum slet nakna män med släggor i händerna som djur. Denna promenad i underjorden, i juli 1794, liknar han vid en *Mystisk Egyptisk Reception*.

1802 presenterade hertig Karl *Kettils grotta* för hertiginnan vid ett divertissemang på Rosersberg. Den var ritad av Axel Otto Mörner i fornnordisk stil och innehöll en gigantisk sal med rustika bergväggar. Grottinteriörer avsedda för mer eller mindre kultiska bruk fanns då redan på kontinenten. Det förefaller dock ytterst tveksamt att Hedvig Elisabeth Charlotta skulle ha kopierat en befintlig byggnad för sin egen ritning. Även om det schematiska utförandet och avsaknaden av datering medför svårigheter att fastställa dess absoluta relevans, vet man att hon tog aktiv del i slottsparkens anläggande och att hon dessutom hade framskridna planer på att förverkliga samma idé. Möjligen är det ett första utkast hon här satt på pränt.

Marianne Thormählen

Systrarna Brontë och prästerskapet

Året är 1777. Höststormarna viner kring den gamla mangårdsbyggnaden uppe på heden, och därinne gråter två barn som just blivit faderlösa: husbond', mr Earnshaw, har dött. En tjänsteflicka skickas ut i regnet efter doktor och präst. Doktorn, som mänskligt att döma inte kan uträtta mycket, följer med henne tillbaka. Prästen, som hade bort skynda iväg och trösta de föräldralösa barnen och be en bön över den döde, låter hälsa att han kommer i morgon.

Nu gör det inte så mycket, eftersom den unga Catherine Earnshaw och hennes fosterbror Heathcliff är ganska duktiga på att trösta sig själva och varandra. Tjänsteflickan Nelly lyssnar till barnens rörande tankeutbyte om himmelriket:

The little souls were comforting each other with better thoughts than I could have hit on; no parson in the world ever pictured heaven so beautifully as they did, in their innocent talk; and, while I sobbed and listened, I could not help wishing we were all there safe together.

Vi befinner oss förstås på Wuthering Heights, 'Svindlande höjder', i det hus som är skådeplatsen för Emily Brontës märkliga historia om en ren och innerlig barndomskärlek som förvandlas till en förfärande och förtärande passion. Det är anmärkningsvärt att de oskyldiga barn som utövar en sorts allmänt prästadöme när den ordinarie gudsmannen struntat i dem sedermera växer upp till ett demoniskt par: en ung kvinna som drar olycka över alla hon möter, och som – i oförstånd, men ändå – sviker den andra parten i deras egendomliga symbios; och en ung man som tar en gruvlig hämnd på dem som möjliggjorde hennes svek.

Ett kvartssekel senare, närmare bestämt år 1801, har orten ingen präst alls. I den förfallna kyrkan vill ingen präst verka, eftersom folket på platsen vägrar att betala en lön som man kan livnära sig på. I den mån de

känns vid några andliga behov tillfredsställer de dessa behov i frikyrkokapellet eller i egen regi.

I den enorma litteraturen om *Wuthering Heights* har dessa omständigheter framhållits som bevis för att Emily Brontë medvetet skapade en värld utan Gud, en värld där kristen tro och kristna värderingar inte gäller, kanske rentav angrips eller åtminstone undergrävs. Så kan man naturligtvis betrakta den oduglige själasörjaren och den desillusionerade församlingen. Men vet man något om förhållandena inom den anglikanska kyrkan under seklet från 1750 till 1850, ser man andra dimensioner.

1700-talet var en sekulariseringens tid, och det märktes inte minst inom statskyrkan. Få präster var brinnande i anden. Den traditionella bilden av 'the hunting parson', som red efter räv, deltog i nöjeslivet och fjäskade för rikemännen, var ingen nidbild. Präst blev man om man var en så kallad 'yngre son' och alltså behövde en födkrok, men inte hade lust att läsa juridik och inte dög till soldat; lärar- och läkaryrkena hade för låg status för att attrahera unga män av god familj, och handel och köpenskap skulle en gentleman helst inte syssla med. Återstod alltså kyrkan, och där fanns det gott om pengar om man hade de rätta kontakterna.

När statskyrkan försummade själarna, samlades människor med andliga behov runt väckelsepredikanterna. Inom den anglikanska kyrkan verkade reformivrare som John Wesley, metodismens fader (metodisterna skildes inte från statskyrkan förrän en bit in på 1800-talet). Mot slutet av 1700-talet började den så kallade evangelikala rörelsen inom anglikanska kyrkan att växa sig stark. Det var en lågkyrklig tendens, som vädjade till känslorna, betonade Kristi försoningsoffer och hävdade omvändelsens betydelse för frälsningen. Dess innerliga fromhet bildade en skarp kontrast till statskyrkans avsaknad av sann religiositet.

Det var i den evangelikala rörelsens hägn som systrarna Brontës far Patrick fullbordade den smått otroliga klassresan från en irländsk lantarbetarhydda med jordgolv till en engelsk prästgård och ställningen som en av ortens mest respekterade män. Evangelikaliskt sinnade beskyddare upptäckte hans begåvning, kostade på honom utbildning i Cambridge och hjälpte honom till olika poster efteråt – inga välbetalda, förvisso, men det var inte fy skam att bli s.k. perpetual curate i den församling som en gång letts av den berömda metodistpionjären Grimshaw of Haworth.

Emily och hennes systrar kände alltså mycket väl till hur det var beställt med den anglikanska kyrkan under sent 1700-tal, och deras och faderns liv sammanföll med en period då den engelska statskyrkan förvandlades från en slö, föråldrad och – faktiskt – genomkorrumpad organisation till

ett trossamfund som var tillräckligt starkt och solitt, inåt och utåt, andligt och världsligt, för att bilda en hörnsten för det drygt halva århundrade av exempellösa framsteg och förvandling som brukar kallas den viktorianska epoken. När den unge Patrick Brontë tillträdde sin första tjänst som pastorsadjunkt, var det vanligt att präster i lantförsamlingar inte bodde bland sina församlingsbor utan levde högreståndsliv på mer fashionabla platser. De inkasserade sina löner, ofta från flera församlingar, och de betalade barfotaklerker utan egna församlingar löjliga småsummor för att hålla en och annan gudstjänst i förfallna kyrkor – kyrkor där det kunde ligga högar med klockrep och ljusstumpar i dopfunten, och altaret kanske bestod av ett rangligt bord med brödsmulor på, från kyrkvärdens matsäck. Innan Patrick Brontë dog fick han uppleva en anglikansk kyrka som var reformerad i grunden. Kring 1850 levde och verkade prästerna ute bland sina församlingsbor, både som själasörjare, utbildningsledare och socialvårdsorganisatörer. De föråldrade strukturerna hade brutits upp, nya församlingsgränser dragits upp och nya kyrkor byggts – framförallt i de snabbt växande städerna. Prästerna var bättre utbildade för sitt värv och tog sina andliga förpliktelser på stort allvar.

Den slöe själasörjaren och den förfallna, övergivna kyrkan i *Wuthering Heights* är alltså tidstypiska fenomen skildrade av en kännare, inte en kättersk uppgörelse med den engelska statskyrkan, än mindre ett angrepp på kristendomen.

Också de andra Brontëromanerna vinner på att betraktas mot bakgrund av sin tid, och här finns det mycket för forskningen att göra. Det är häpnadsväckande att det ännu inte existerar en enda monografi om Brontës och religionen (det kommer dock att göra det i oktober 1999). Vi lever själva i en tidsålder som har en hel del gemensamt med det sekulariserade 1700-tal som drev fram en ny andlighet: för många nutidsmänniskor är religionsutövning och aktiv gudstro något väsensfrämmande, och de etablerade trossamfundet engagerar en liten minoritet. Vår tids väckelsepredikanter är New Age-folket och astrologitroende, kvasipsykologiserande pratshowvärdar i TV. I den mån dagens litteraturvetare alls uppmärksammar religiösa inslag i Brontëromanerna, påpekar de drag som de tyder som anti-kristna. Därvid avslöjar de en lika omfattande som genant okunnighet. När t.ex. Charlotte Brontë angriper en oduglig präst, tas det till intäkt för att författarinnan var emot präster och emot kristendomen överhuvudtaget. Vanligen kryddas sådana iakttagelser med de sedvanliga fraserna om prästerna som kvinnoförtryckande representanter för ett

patriarkaliskt samhälle. Och så förklaras kristendomen skyldig i ett guilt-by-association-förfarande.

Det viktorianska samhället var patriarkaliskt och kvinnor blev ofta och i stor utsträckning förtryckta. Men när systrarna Brontë skildrar prästerskapet är det inte fråga om vanmaktens ursinne, manifesterad i slag ur underläge. Tvärtom. De skrala prästerna hudflängs av experter, välutbildade, högintelligenta observatörer med en sakkunskap som grundlades i tidigaste barndomen, en sakkunskap som tillåter anstrykningar av jovialisk humor – detta är särskilt påfallande hos Charlotte Brontë. Och deras perspektiv är inte anti-kristet: de undermåliga gudsmännen kritiseras inte för att de är kristna, utan för att de är dåliga kristna som sviker sina heliga plikter mot Gud och människor.

Prästerna i Charlotte Brontës romaner utgör goda exempel. Ingen kan glömma den förfärlige mr Brocklehurst i *Jane Eyre*, högste chefen för den internatskola där flickebarnet Jane stiftar bekantskap med svält och umbäranden som kostar många av skolkamraterna livet. Mr Brocklehurst hävdar att flickornas själar mår bra av att deras kroppar späks, men längre än så sträcker sig inte hans själavårdande ambitioner. Kyrkobesöken på söndagarna är en pina för barnen; krakarna måste genomlida två gudstjänster och tiden mellan dem i en iskall kyrka, utan att få en gnutta sann andlig spis. Prästen, som ger sig ut för att vara en representant för den evangelikala kristendomen, *the religion of the heart* som den har kallats, brister just som evangelikal kristen: han, som salvelsefullt besvär det upproriska barnet att be till Gud om ett riktigt hjärta i stället för det stenhjärta hon har, är själv fullkomligt hjärtlös. Han, som anklagar andra för att vara lögnare, är själv en hycklare av rang. Han, som predikar anspråkslöshet, skryter själv med sina vistelser hos fint folk och klär sin egen familj i siden och spetsar. Motsatserna är så klart utmejslade att det inte går att ta miste på att porträttet av mr Brocklehurst är en svidande satir. Den har en självbiografisk bakgrund: som barn gick Charlotte och Emily Brontë i en internatskola ledd av en mycket ansedd evangelikal präst. Det var en skola med hård regim, och deras båda äldre systrar knäcktes av den – båda skickades hem för att dö. I bilden av Brocklehurst gör Charlotte upp räkningen med den man, the Reverend William Carus Wilson, som hon i hela sitt liv höll ansvarig för förlusten av de älskade systrarna, bara några år efter moderns tragiska död.

Hon tar faktiskt i litet för mycket: nidbilden av Brocklehurst-Wilson är så överdriven att man har svårt att ta honom på allvar. En detalj förtjänar att citeras: Brocklehurst förfasar sig över flickan Janes brist på fromhet,

som kommer till uttryck i att hon tycker psalmerna i Psaltaren är ointressanta. Den upprörde prästen berättar om sin egen lille son:

'I have a little boy, younger than you, who knows six Psalms by heart; and when you ask him which he would rather have, a gingerbread-nut [en sorts pepparkaka] to eat, or a verse of a Psalm to learn, he says: "Oh! the verse of a Psalm! Angels sing Psalms," says he, "I wish to be a little angel here below;" he then gets two nuts in recompense for his infant piety.'

Sådan monumental dumhet hos den hängivne fadern är ju direkt grotesk. Som sagt, Charlotte sköt över målet – men en sak är helt klar: porträttet av Brocklehurst är inte ett angrepp på den kyrka han tillhör eller den religion vars uttolkare han är satt att vara; det som angrips är mannen själv och hans ovärdighet för jobbet.

Jag har länge tyckt att den mest intressante prästmannen i Brontëromanerna är Brocklehursts unge kollega som vi möter i sista delen av *Jane Eyre*, Janes kusin St John Rivers. Han är till skillnad från Brocklehurst hängiven sitt kall och en djupt lärd och religiös man. Men i ett avseende är de lika varandra, männen som båda beskrivs som kyliga pelare: de har inget hjärta, ingen medkänsla. Båda tillhör den kalvinistiska strömningen inom statskyrkan och deras teologi är därefter: det är det syndfulla hos människan som betonas; Gud framställs som en sträng domare snarare än en kärleksfull och förlåtande far.

Hur nitisk St John Rivers än är, är han en oduglig själasörjare därför att han inte förmår ge sina församlingsbor hopp och tröst. Hans predikningar skrämmer dem och gör dem modstulna. Ett gudstjänstbesök i hans kyrka är inte mer upplyftande för själen än en söndag i mr Brocklehursts. Blir han kallad till en sjuk församlingsbo, går han genast även om det är mitt i natten och snöstormen ylar kring knuten; men man kan undra vad för glädje den sjuke har av hans besök.

St John har valt att bli missionär, inte för att han längtar efter att bära evangeliet till människor som aldrig hört det glada budskapet, utan för att det är den enda karriär som är inriktad mot ett mål högt nog för honom: den himmelska kronan. Jordan är för liten för honom, människorna för små och deras sorger och glädjemen för futtiga.

När Brontëläsare och -forskare uttalar sig negativt om St John (och särskilt under de senaste årtiondena har han inte varit populär), har de inriktat sig på hans försök att förtrycka Jane Eyre, att tvinga henne till underkastelse under sin vilja. Det är begripligt, och Charlotte Brontë gör

klart hur desperat Jane får kämpa för sin integritet och hur nära hon är att förlora den. Men nästan alla bortser från att Janes räddning kommer i den stund då hon förtvivlat ber Gud om vägledning. Med kusinens arm omkring sig (och han är en stilig karl och hon en kärlekstörstande känslomänniska) är hon på vippen att gå med på att gifta sig med honom och följa med honom till Indien som missionärshustru. Men något håller henne tillbaka: 'I sincerely, deeply, fervently longed to do what was right; and only that. "Shew me – shew me the path!" I entreated of Heaven.' Och hon får svar: i samma stund har hennes älskade mr Rochester, som nu ångrat sina synder, många mil bort riktat en lika innerlig bön till Gud. Tack vare himlens förmedling möts de båda i en kort, överjordisk dialog, och Jane är räddad från St John.

Det är med andra ord klart att det inte var Guds vilja att Jane skulle underkasta sig den man som var så säker på att han visste precis vad Gud ville med henne. St John är alltså inte bara kärlekslös och på mer än ett sätt omänsklig; han lider dessutom av hybris. Han saknar den evangelikala protestantismens två kardinaldygder: ödmjukhet och människokärlek; *humility and charity*.

Det är inte utan att man blir orolig över hur det skall gå med St Johns karriärplaner. Vi minns att Shakespeare sa att ambitionen är farlig; 'den synden bragte änglarna på fall', 'by that sin fell the angels' – kan denne hänsynslöst ambitiöse man verkligen inta platsen bland de högsta änglarna i den himmelska hierarkin?

Låt oss se på slutet av romanen. Boken slutar inte med den idylliska beskrivningen av det fullkomliga äktenskapet: berättaren Jane Eyre riktar avslutningsvis blicken mot kusinen-missionären, som efter tio år av umbäranden i Indien förstört sin fysiska hälsa och nalkas döden.

The last letter I received from him, drew from my eyes human tears, and yet filled my heart with Divine joy: he anticipated his sure reward, his incorruptible crown. I know that a stranger's hand will write to me next, to say that the good and faithful servant has been called at length into the joy of his Lord. And why weep for this? No fear of death will darken St John's last hour: his mind will be unclouded; his heart will be undaunted; his hope will be sure; his faith steadfast. His own words are a pledge of this:–

'My Master,' he says, 'has forewarned me. Daily he announces more distinctly, – 'Surely I come quickly;' and hourly I more eagerly respond, – 'Amen; even so come, Lord Jesus!'

Ytligt sett verkar saken klar: St John kommer till himlen och allt är frid och fröjd. Men tittar vi litet närmre på det här gripande slutet på *Jane Eyre*, ser vi att Jane inte säger att det faktiskt *blir* så – St John är säker på det, och det gläder henne, men hon vet det inte säkert, och det gör inte vi läsare heller.

Jag kan inte föreställa mig att stackars St John störtas ner i helvetet som straff för sin brist på kärlek och ödmjukhet. Men lika litet köper jag hans karriärplanering. Den utelämnar den evangeliska kristendomens centrala dogm: vi människor är intet och förmår intet av egen kraft; de bästa och de sämsta av oss är lika förlorade utan Guds nåd och vi behöver den alla; vi kan liksom inte jobba in saligheten i förväg.

Ur kristet-dogmatisk synvinkel är den mest spännande faktorn i *Jane Eyre* författarinnans klart artikuleraade tro på att alla människor till slut kommer att frälsas; som hennes syster Anne uttryckte saken 'in Christ shall all men live'. Ingen av Brontësystrarna trodde på den eviga fördömselsen; de var s.k. universalister och detta vid en tidpunkt då den uppfattningen var synnerligen oortodox. Det var m.a.o. modigt av dem. St John kommer nog till sitt himmelrike, men först får han lära sig ett och annat – framför allt att det är Gud som avgör vårt öde, och saligheten kännetecknas av glad underkastelse under Guds vilja. 'Hans vilja är vår frid', som det heter i Dantes paradis, där ingen skulle komma på tanken att vara missnöjd med sin egen rang eller sikta mot en plats bland de främsta, så som St John gör.

Det är naturligt att dröja vid *Wuthering Heights* och *Jane Eyre* när man talar om Brontës; det är de mest kända och älskade av deras romaner. Men det är med Brontëromanerna som med Jane Austens böcker: tycker man om en eller två, skall man läsa alla. De individuella skillnaderna mellan skribenterna och de enskilda verken är visserligen stora, men samtliga kännetecknas av grundegenskaperna berättarglädje, gestaltskapande förmåga och ett kraft- och livfullt språk – och så av de speciella Brontëska adelsmärkena, sanningslidelsen och modet att uthärda och gå vidare. Jag tycker nästan lika mycket om Anne Brontës *The Tenant of Wildfell Hall* som om *Jane Eyre* och mer än om *Wuthering Heights*, om jag skall vara alldeles ärlig – Emilys roman är ett stort och märkligt konstverk men jag tycker inte om människorna i den, och eftersom jag är en enkel själ vill jag kunna sympatisera med i alla fall någon person i en roman.

Det finns ett par präster i *The Tenant of Wildfell Hall* också, särskilt en grötmyndig äldre prästman som i sin världslighet och självgodhet representerar det andliga ståndet i den än så länge oreformerade anglikanska

kyrkan (året är 1827). Berättaren, en ung *gentleman farmer*, levererar följande knivskarpa vinjett:

[He was] a great despiser of tea and such slops, and a patron of malt liquors, bacon and eggs, ham, hung beef, and other strong meats, which agreed well enough with his digestive organs, and therefore were maintained by him to be good and wholesome for everybody, and confidently recommended to the most delicate convalescents and dyspeptics, who, if they failed to derive the promised benefit from his prescriptions, were told it was because they had not persevered, and if they complained of inconvenient results therefrom, were assured it was all fancy.

Den pompöse prästen tagen på kornet – och systrarna Brontë kände säkert dussintals av hans sort.

Charlotte Brontë närde ett särskilt agg till pastorsadjunkter. Hennes far hade en hel rad sådana, och flera av dem var förträffliga ordets förkunnare och redbara män, men det fanns rötägg också – gott om dem. I sin tredje roman *Shirley* passar Charlotte på att ösa sin galla över 'curates'. Tre sådana unga män får schavottera (och de hade förebilder i verkliga livet). Charlotte tar ut svängarna ordentligt: de skildras som malliga, självupptagna, materialistiska spolingar som inte är ett dugg intresserade av själavård. I den mån de alls talar om kyrkliga ting bråkar de om obskyra trossatser och ceremoniella petitesser, som inte egentligen har något med sann religiositet att göra. Men med tanke på hur trött Charlotte Brontë var på pastorsadjunkter – hennes brev talar ett tydligt språk i detta avseende –, var hon anmärkningsvärt avspänd och vidsynt i sin kritik av dem.

Det är överhuvudtaget påfallande hur humoristisk och tolerant den påstått bigotta Charlotte Brontë var. I ett enda avseende hettar det till hos henne vad gäller samfundsfrågor: hon går till hårt angrepp mot katolicismen, men då inte i första hand mot riter eller dogmer utan mot vad hon uppfattar som intellektuellt och andligt förtryck. Det hon avskyr hos katolicismen är att dess utövare enligt henne ställs under prästers förmyndarskap och hindras från att självständigt söka sin frälsning. Enligt hennes synsätt skall prästen stötta och vägleda den sökande anden, inte ta kommandot över den. Liksom många andra protestanter var hon oroad över påvens ganska odiplomatiska sätt att flytta fram sina positioner i det tidigviktoriaiska England. Men i jämförelse med de samtida skribenter som anföll 'papisterna' var Charlotte faktiskt ganska hovsam i sin kritik av Rom, och det är anmärkningsvärt att det framför allt är andens och

tankens frihet hon försvarar. Som sann protestant värjer hon sig mot alla försök att frånta den enskilde ansvaret för det egna livet och den egna själen.

Under 1830-talet började den evangelikala rörelsen inom den anglikanska kyrkan att tappa styrfart. Den hade under ett halvt sekel bidragit till en kolossal uppryckning och förbättring på alla plan, men det var en strömning utan egentlig intellektuell underbyggnad och organisatorisk struktur, och den levde på sin känslomässiga laddning. Det var klart att den förr eller senare skulle ebba ut, och på 1830-talet fick denna lågkyrkliga strömning konkurrens från den högkyrkliga Oxford Movement, de så kallade Tractarians.

'Traktarianernas' ledare, främst Pusey, Keble och Newman (den senare konverterade ju så småningom till katolicismen), tyckte att anglikanska kyrkan borde stärkas och förnyas genom en vitalisering av dess gamla traditioner, både med avseende på ritual och dogmer. Sakramenten, särskilt nattvarden och dopet, var centrala för dem, och de betonade vikten av att engelska kyrkans biskopar hörde hemma i den 'apostoliska succession' som gick tillbaka till aposteln Petrus. Traktarianerna ogillade vad de såg som vulgär känslsamhet hos lågkyrkligt folk: de förespråkade en visserligen djup men mer reserverad fromhet.

Patrick Brontë, en vidsynt och tolerant man, var ju av den gamla lågkyrkliga stammen, och det tog honom ganska hårt att de flesta av hans unga pastorsadjunkter var starkt påverkade av 'the Oxford Movement'. I Anne Brontës *Agnes Grey* slår det lågkyrkliga lägret tillbaka mot traktarianerna: boken ställer en traktarianpåverkad kyrkoherde mot en evangelikal pastorsadjunkt, och jämförelsen utfaller naturligtvis till den högkyrkliga kyrkoherdens nackdel. Han är högfärdig och materialistisk, han rabblar bönerna som om de inte betydde någonting för honom och hans predikningar går över huvudet på vanligt folk. Den lågkyrkliga pastorsadjunkten däremot är vänlig och hänsynsfull mot både hög och låg, han ber och predikar så folk begriper, och han ägnar förebildliga omsorger åt de församlingsbor som är ansatta till kropp och själ.

Men liksom fallet var med den förskräcklige Mr Brocklehurst i *Jane Eyre* riktas kritiken i *Agnes Grey* inte i första hand mot kyrkoherdens kyrkliga hemvist eller 'läger'; kyrkoherden angrips inte för att han är traktarian utan för att han är en oduglig och olämplig präst. Anne Brontë visste mycket väl att det fanns traktarianer som var minst lika fromma och hängivna i sitt församlingsarbete som hennes lågkyrkliga idealpräst. Prästporträtten hos systrarna Brontë är aldrig schabloner; det är människor av

kött och blod som sätts framför oss, inte stereotypbaserad polemik riktad mot olika religiösa grupperingar. Jag vill gärna tillägga att *Agnes Grey* är en alldeles förtjusande bok – den har inte mycket 'action', men romanen innehåller mycket fin psykologi och ett underbart språk, och den är syrsatt av en uppfriskande, bitsk humor.

Åtskilligt gott folk inom den anglikanska kyrkan blev ordentligt förargade över den kritik mot kyrkan och dess män som systrarna Brontë framförde i sina romaner, men det tog författarinnorna lugnt. De visste vad de talade om och de hade gott samvete: det var avarter inom kyrkan de angrep, inte kyrkan själv. I ett av sina många brev skrev Charlotte Brontë:

I love the Church of England. Her Ministers, indeed I do not regard as infallible personages, I have seen too much of them for that – but to the Establishment, with all her faults [...] I am sincerely attached.

Så talar en dotter av en kyrka som under hennes korta livstid genomlevt stora schismer och varit nära att sprängas sönder, men som triumferat över svårigheterna. Så talar också en kvinna som personligen kände en mängd mer eller mindre hopplösa ordets förkunnare och som hade lärt sig ta deras svagheter med – om inte en axelryckning, så i alla fall ett roat leende.

Nils Gösta Valdén

Litterära influenser hos lyrikern Ekelund

Denna uppsats är ingen sammanfattning av förut redovisade forskningsresultat, egna eller andras (av vilka särskilt Algot Werins och Eva-Britta Ståhls bör nämnas), utan ett litet tillägg till dem. Ämnet är omfattande och mycket återstår att göra. Av allt att döma ägde Vilhelm Ekelund redan som sjuttonårig student "en litteraturkännedom, som för hans ålder kunde anses synnerligen vidsträckt".¹ Rimligtvis var han ännu mest förtrogen med svenska författare. Bland dem som gör sig påmind i hans tidiga dikter kan nämnas som exempel Bååth och Snoilsky, vidare Tegnér med "stjärnornas tysta tåg" ("I Haga"), Lever-tin med "Dagens afskedsfacklor" ("Sensommarkväll") och Ola Hansson med "två stora kvalfyllda, stumma / kvinnoögon" ("Ernst Ahlgren").²

Ekelunds första kända dikt "Månsilfver" från 1897 är emellertid Rydbergsk liksom "Ensamhetens stämningar" I och visar dessutom tydliga spår av Stagnelius ("härligt prålar", "silfrat haf och strand") som likaledes kan spåras i "Kväll vid Sundet" från samma år, med dess "gullgula skyar" och "Luna / med silfrig och skinande hy".³ Det heter alltså inte utan fog "gestalt som följde mig från barndomsåren" i "Stagnelius" i *Melodier i skymning* 1902 där så mycket klingar Stagneliantskt, som "Sonett, in i ditt tempel vill jag stiga", med bilden livets "kala / och mulna fält" och slutraden "jag vill min själ i mystisk andakt sänka" som likväl kan vara en återklang av Platens "Morgenklage" ("in Andacht vertieft").⁴

I "Odi profanum" åkallas Dikten med Hölderlin ("An die Parzen") som "du heliga", med Stagnelius som förlossaren:

Dikt, du heliga,
af falla bojorna,
när du nalkas,
strålande visioner
lysa natten.

Nils Gösta Valdén

Om ”den himlaburna sången” står det nämligen i ”Grymt verklighetens hårda band mig trycka”, väl med skildringen av ängeln och Petrus i *Apostlagärningarna* 12 som förebild:

Mildt han mig vidrör med sin liljestängel.
Straxt falla kopparkedjorna af fången
Och vingen höjs och silfverrösten klingar.

På dessa rader hade Ekelund förut anspelat i en tidningsartikel: ”Romantikern i sin drömvärld tröstade sig lätt öfver lifvets armod, lifvets mening var för honom att fly undan lifvet, ty där bortom i detta sväfvande som hans drömmar sökte hän mot, där var det verkliga lifvet, där löstes alla gåtor, där föllo bojorna, och där lyfte själen vingen för första gången fritt.”⁵

I ”Stagnelius” hävdas det att

Den gåta som vår själ i lifvet ängslar
har ingen lösning bortom dödens dörr,

men i ”Vid skaldens graf” i *In Candidum* 1905 som hugfäster en vallfärd till Maria kyrkogård sommaren 1898⁶ frågas det:

omarmningen, förgäfves sökt i tårars dal,
har väl ditt bröst den mött på gåtfull strand,
ack, gick du hemåt, hemåt,
eller ljög den, klangen i din själ?

Liksom Stagnelius sökte Ekelund förgäves ”omarmningen” och led alltmer av ”Hemlängtan ur världen”, som en dikt i samma diktsamling heter, troligtvis i medveten motsättning till ”Heimweh in die Welt” av Dehmel.

Därmed är turen kommen till utländska diktare. Det var nog Bengt Lidforss som gjorde Ekelund uppmärksam på sina vänner Dehmel och Przybyszewski. Om dem handlar de två första artiklarna i serien ”Europeisk diktning” I–V i *Malmö-Tidningen* 1901, om George – Hofmannsthal, Mallarmé och Hauptmann de tre följande.⁷ Men många andra finns nämnda i dem: klassicister och romantiker som Goethe, Hölderlin, Platen, Lenau, Poe, modernister som Verlaine och Huysmans. Flera av dem hyllas eller skymtar i *Melodier i skymning*.

Diktsamlingens namngivare var sannolikt Huysmans med sin skildring av en "Nocturne" av Whistler i *Certains* och Whistler själv med sitt konstverk, "dena tysta melodi af luft och vatten".⁸

Ekelund fäste sig också vid Huysmans' omdöme om Mallarmé i *A rebours* XIV, det framgår av artikeln om honom. Där förklaras det att hans "vämjelse vid den banala lyrikens kling-klang-fraser ofta dref honom till att använda ord och uttryck med nya och hemligt intima tonskiftningar och stämningvärden" och att orden i hans prosadikter "dämpats af, det utmanande och fordringsfulla, som nästan alltid den bundna formen har med sig, är här borta".⁹ Detta kan ses som ett förbud om prosadikterna i *Böcker och vandringar* 1910 och om senare kryptiska aforismer.

Artikeln avslutas med "Epitaf" som innehåller en vacker anspelning ("en sval och blid oktober") på "Soupir" ("Octobre pâle et pur"). Dikten togs med i urvalet *Dikter* 1921 men tillägnan "Till minnet af Stéphane Mallarmé" lyser där med sin frånvaro – en tydlig vink om att denne mästare var avsvuren. Samma öde delade Poe. I artikeln om Dehmel instämde Ekelund i utdömandet av långa dikter i "The Poetic Principle" men omdömet sammastädes att "this certain taint of sadness is inseparably connected with all the higher manifestations of true Beauty" tog han avstånd från i *Antikt ideal* 1909 (47 f.). I *Melodier i skymning* förefaller raderna i "Psyke i gränden"

I ett fönster i gränden står hon lutad,
handen tryckt mot värkande tinning, nyss ur
rolös slummers drömmar vaknad –

vara en motbild till strofen i "To Helen" 1831:

Lo! in yon brilliant window-niche
How statue-like I see thee stand,
The agate lamp within thy hand!
Ah, Psyche, from the regions which
Are Holy-Land!

En något uthålligare följeslagare blev George som är företrädd med översättningar i *Melodier i skymning* och finns med ännu i *Dithyramber i aftonglans* 1906 där raden "ur dina sår ett skimmers röda strålar" i Österlings tolkning av "zu meinen träumen floh ich vor dem volke"¹⁰

tycks lysa genom en strof i "Hjärtats väg":

Purpurljusa glöde
öfver världen dina kval,
rosendofter flöde
utur såren utan tal:

Därutöver fick han en uppskattande essay i *Antikt ideal* och ett heder-
samt eftermäle 1933: "Det var en skald av syftning!"¹¹

"Tillägnan" i *Melodier i skymning* är en hyllningsdikt utan namns
nämmande där "alltid rann som i sand dyraste hjärteblodet" syftar lika
tydligt på Dehmels "Tragische Erscheinung"¹² som "djupt allvarliga
starka sång" på Platens "Dem Grafen Friedrich Fugger" ("tiefernstes
Lied"). I brev till förläggaren svävade Ekelund på målet men förklarade
längre fram att "Tillägnan" gällde Platen.¹³ Såväl form som inne-
håll talar för detta.

Platen och Hölderlin blev Ekelunds valfränder och vägvisare från
symbolism mot klassicism och ej minst efterföljansvärd fann han den
"bildningsenthusiasm" som yttrar sig i Platens dagböcker.¹⁴ Om
återupptagna klassiska studier vittnar *Elegier* 1903 med sina citat från
eller allusioner på Catullus och Homeros ("Öfver oss den lätta skug-
gan"), Theokritos ("En lifvets ljufva dikt") och Platon ("Symposium").
Konstnärligt givande blev särskilt studiet av den grekiska *Antologin*
och Pindaros.¹⁵ Men också romantiker fick rum i diktsamlingen. "Vän-
nerna" är ett äreminne över Tieck och Wackenroder. På deras gator
vandrade diktaren i det gamla Berlin¹⁶ och slutraderna i Tiecks "Tod"

Denn dem Tode übergeben
Bleibt er dort im dunkeln Haus

går igen i Tiergardendikten "Heinrich, das Kind" ("jordens mörka hus").

Det nya Berlin upplevde Ekelund i Schopenhauers tecken. En an-
teckning om den tidens läsning lyder: "Däriifr. t. Schopenhauer, som
jag ju en smula (och mer!) smakat."¹⁷ I elegier som "Här är godt för
mig att vandra" och "Som den som fåfängt ur en fasans dröm" kom en
Schopenhauersk medkänsla och världssmärta till uttryck. Men lika
Schopenhauersk var lyckan att stundtals skåda det sköna och dess "idé"
i storstadens larm och så få ett "fäste i det svarta bruset" ("Ljus"). Knap-
past fullt så samstämd med omgivningen var en tidigare Schopenhauer-

läsning i Lund som *Campus et dies* (nr 214) upplyser om: "Då jag som pojke blef föreställd Hans Larsson, som då var bara docent, anmärkte min äldre vän skämtsamt: Här skall du få se en ung man som tagit skada af Schopenhauer!" Detta möte skedde senast 1901 och hur stor förstahandskännedom om Schopenhauer Ekelund då ägde är ovisst. Själv uppgav han att den Schopenhauerska teorin om geniet som "reines Subjekt der Erkenntniss" blev tydlig för honom "allaredan som 19-åring".¹⁸

Denna uppgift får stöd av orden i artikeln om Przybyszewski om geniets förmåga att "sjunka hän i en majestätisk och öfvermänsklig ro, hvilken är på samma gång lifvet i dess högsta uppenbaring och lifvets upphäfvande i den 'Wille nach Untergang' som Schopenhauers storartade lyrik är en enda hymn till och som för Nietzsche är första steget till öfvermänniskan".¹⁹ (Med "lyrik" menas förstås Schopenhauers tanke-diktning på prosa, inte hans fåtaliga verser.) Och talet om stunder "af ren kontemplation, af världs- och själfuppgifvelse i förnekelse af vilja och handling" i artikeln "Baudelaire – Przybyszewski" 1902²⁰ kan tyda på närkontakt med vändningar som "reine Kontemplation" och "seiner Persönlichkeit sich [— —] zu entäussern".²¹

Inte endast på den Platoniska estetiken gjorde Schopenhauer Ekelund uppmärksam utan också på den kristna mystiken.²² Det är nog ingen överdrift att han "trängde undan allt annat" i "första 20-åren", det vill säga alla andra filosofer, bland dem Kierkegaard som för en undanskymd tillvaro i versraden "i ljufva hjärteskrik" ("Sepulcrale") och dikttiteln "Periissem nisi periissem" i *Dithyramber i aftonglans*.²³

Poeter kunde likaledes tränga undan varandra för längre eller kortare tid. "Min första heta beundran för Platen framkallade också ett intensivt hat hos mig till Goethe – som jag för längesen öfvervunnit nu."²⁴ Ändå var Goethe förut en högt uppskattad mästare. I artikeln om Dehmel citeras ett par rader ur "Gesang der Geister über den Wassern" som smakprov på "storslagenheten af en Goethesk hymn"²⁵ och artikeln om Przybyszewski bär som motto en strof ur "Prometheus":

Wähntest du etwa,
ich sollte das Leben hassen,
in Wüsten fliehen,
weil nicht alle
Blütenträume reiften?

Goethe står där som talesman för ”denna ädla desperation, detta prometeiska hedniska sinne, denna lidelsernas lidelse: *heraklitisism*”, som den ”moderna” kärleken till livet kallas längre fram i *Böcker och vandringar* (33). Dess kännetecken är ”ett lidelsefullt begär att fördjupa sig i lifvet och lifvets smärta” i stället för att som gamla romantiker fly ”till ett idealt drömland undan världen”.²⁶ I samklang härmed blev ”Über allen Gipfeln” transponerad till en mörkare tonart i ”Ro”:

Min själ, var tröst, var stilla,
mitt hjärta, kväf ditt skri!
Hur snart blir allting stilla,
hur snart är allt förbi.

Fruktbärande blev likaså läsningen av andra Goetheverk. I elegin ”Min själ, vak upp ur dina tunga drömmar” är raden ”Dig själf förtro, din sköna längtans rike!” en sammansmältning av verserna 5693 f. i *Faust*

Nur wo du klar ins holde Klare schaust,
Dir angehörst und dir allein vertraust,

av vilka den första var påtänkt som motto till ”Epilog” i *In Candidum*.²⁷ ”Epilog” hade kunnat kallas ”Diktarens morgonbön” eller ”Till parcerna”. Goethesk är bönen om

skärhet att förnimma
de himmelskas röst,
kraft att jordisk
sinnesstörande fröjd försaka;
att du blifve
som klara djupa
vattnet, där de vänliga
ljus sig sänka;

i ”Gesang der Geister über den Wassern” liknas människosjälen vid vattnet

Und in dem glatten See
Weiden ihr Antlitz
Alle Gestirne

och i Eckermanns *Gespräche mit Goethe* (20/12 1829) talas om att diktare "die Stimme der Himmlischen vernehmen mögen". Om mötet med den boken meddelar *Nya Vakter* (nr 255): "Min *dramatiska* upplevelse, i första bildningsgenombrottet – det för alltid bestämmande: genom (Eckermann-)Goethe, Horatius, antiken. (24-årsåldern.)"

I "Harzreise im Winter" såg Ekelund en Goethe som stod för en mindre trotsig kärlek till livet än i "Prometheus". Raderna om den olycklige som fick se balsam bli gift, drack människohat ur kärlekens fullhet och genom att föraktas förvandlades till en hemligt förgrämd föraktare fann han riktade till sig själv och biktade i "Hjärtats väg" i *Dithyramber i aftonglans*:

Sår och sår och smärta
lifvet skänkte utan tal,
och du vände, hjärta,
bort till ensamt hemligt kval.

Men den som blev hans lärare i konsten att förvandla "gifter till balsam" var Nietzsche med sin "prometeiska" heraklitism.²⁸

Enligt egen uppgift läste Ekelund Riehls *Nietzsche, der Künstler und der Denker* "redan 1897" och mer om Nietzsche fann han dels i Przybyszewskis *Die Psychologie des Individuums*, dels i Ola Hanssons *Fr. Nietzsche hans Personlighet og hans System*.²⁹ I artikeln om Przybyszewski ställde han samman den "Wille nach Untergang" som Schopenhauer hyllade med övermännisko-evangeliet.³⁰ Den tyska frasen ser ut att vara en förvanskning av "Wille zum Untergang" i "Zarathustra's Vorrede" nr 4 och tyder lika litet på grundlig Nietzsche-läsning som ordandet om "nästan Nietzscheanska tonfall" i en artikel om Gorkijs *Natthärbärg* 1903.³¹

Det gör snarare inledningsraden "Mitt lufs dag!" till "Dithyramber" 2 i *Hafvets stjärna* 1906 som är tagen från "Die Sonne sinkt" 2 i "Dionysos-Dithyramben" där andra strofen lyder:

Tag meines Lebens!
gen Abend gehts!
Schon glüht dein Auge
halbgebrochen,
schon quillt deines Taus
Tränengeträufel,

schon läuft still über weisse Meere
deiner Liebe Purpur,
deine letzte zögernde Seligkeit...

Den följande strofen börjar "Heiterkeit, güldene, komm!" och det för tanken till "den höga / klingande glädjen" i "Återblick" som skrevs månaden före sviten "Dithyramber", i februari 1905, och likaså ingår i *Hafvets stjärna*, den diktsamling vars tilltänkta titel var "Aftonens guldrand".³²

"Die Sonne sinkt" för än mer tanken till *Dithyramber i aftonglans* och särskilt några rader i "Till Ola Hansson" 2:

Så var min dikts färd
lik en betungad, ängslig molndag,
förvirrad, dunkelomhöljd;
dock ändtligen, vid kväll och vädrens stillhet –
ur ångest, se! ett fält i djup sig öppnar:
glanstung af guld och klarhet stor ligger
lugnt västerhimlen och blixtrar med stjärnan!

I efterhand kan det kanske sägas att "Dithyramber i aftonglans" är en passande titel till en diktares sista diktsamling. Varför blev det den sista – bortsett från de dikter som i brist på förläggare fick inrymmas i blandboken *Böcker och vandringar*? Det finns flera svar: han stod utan förlag, han måste försörja sig, han rycktes med av ett övermäktigt inflytande från Nietzsches kulturkritiska aforistik. Hans första prosabok kom till i spänningsfältet mellan Goethesk harmoni och Nietzschesk heroism.³³ Det hus för sin själ som han drömde om ("O Lycka! Lifvets sommars –") och förverkligade i sitt följande författarskap är delat mellan dessa båda liksom templet i Delfi var det mellan Apollon och Dionysos.

Noter

- 1 *Hemkomst och flykt* nr 16, jfr nr 15.
- 2 *Hjärtats vaggvisor* 14, 26, *Syner* 1901. Se Tegnér "Axel":317 f., Levertin "Florez och Blanzefflor", Ola Hansson "Notturmo" 12.
- 3 *Vetenskaps societeten i Lund Årsbok* 1991 133–135, *Den ensammes stämningar* 9. Se Rydberg "Tomten" och "Drömlif", Stagnelius "Sjuklingens aftonpsalm".

Litterära influenser hos lyrikern Ekelund

- 4 Se "Till Sånggudinnan" 1812. Jfr Algot Werin *Vilhelm Ekelund 1880–1908* 129 f., 423.
- 5 *Den ensammes stämningar* 45.
- 6 Jfr *Hemkomst och flykt* nr 25.
- 7 *Den ensammes stämningar* 38–61.
- 8 *Den ensammes stämningar* 79. Jfr Eva-Britta Ståhl *Vilhelm Ekelunds estetiska mysticism* 291.
- 9 *Den ensammes stämningar* 56 f.
- 10 *Brev 1896–1916* nr 10.
- 11 K.A. Svensson *Vilhelm Ekelund i samtal och brev 1922–1949* 241. Jfr Carl-Henning Wijkmark "Vilhelm Ekelund och George" i *Ekelundstudier 1912–76* 120 f.
- 12 Se citat i *Den ensammes stämningar* 39.
- 13 Se *Brev 1896–1916* nr 5, 27, *Dikter* III 189.
- 14 Se *Hemkomst och flykt* nr 30, 34, *Brev 1896–1916* nr 36, *Antikt ideal* 148.
- 15 Se *Hemkomst och flykt* nr 30, *Tyska utsikter* 62.
- 16 Se *Den ensammes stämningar* 123, jfr *Tyska utsikter* 68 f.
- 17 *Hemkomst och flykt* nr 57. Om Ekelund och Schopenhauer se Ståhl a.a. passim.
- 18 *Hemkomst och flykt* nr 496.
- 19 *Den ensammes stämningar* 47.
- 20 *Den ensammes stämningar* 72.
- 21 *Die Welt als Wille und Vorstellung* III kap. 36.
- 22 Se *Tyska utsikter* 145.
- 23 *Brev 1896–1916* nr 38. Se *Enten – Eller* (början av "Diapsalmata") och *Stadier paa Livets Vej* (motto till "Skyldig? – Ikke Skyldig?"). Jfr Josephson "Svanesång".
- 24 *Brev 1896–1916* nr 27.
- 25 *Den ensammes stämningar* 38.
- 26 *Den ensammes stämningar* 46. Jfr *Nordiskt och klassiskt* 10.
- 27 Se Werin a.a. 425. Jfr *Lyra och flodet* nr 353.
- 28 Se "Von den Freuden- und Leidenschaften" (*Also sprach Zarathustra*). Jfr *Bücker och vandringar* 56.
- 29 Se Svensson a.a. 164, *Den ensammes stämningar* 72 f., *Brev 1896–1916* nr 46, 89.
- 30 Se not 19.
- 31 *Den ensammes stämningar* 102.
- 32 Se Werin a.a. 224 f., 386.
- 33 Se "Dorisk Apollon" (*Antikt ideal*). Jfr Werin a.a. 403, Andreas-Salomé *Friedrich Nietzsche in seinen Werken* (1924) 29 f.

Minnesord

Sven Håkan Ohlsson

Av Ingmar Brohed

Bokförläggare Sven Håkan Ohlsson avled i Lund sjuttiosex år gammal 25 januari 1997. Han blev stiftande ledamot av Vetenskapssocieteten 1986 och deltog med glädje i många av dess sammankomster. Med honom har en sann lundensare lämnat staden, kyrkan och universitetet.

Han föddes i Lund 27 augusti 1920. Från föräldrahemmet ärvde han såväl yrke som sitt starka engagemang för Svenska kyrkan. Fadern, boktryckare Håkan Theodor Ohlsson hade år 1896 upptagits som delägare i sin faders boktryckeri. Sven Håkans farfar Håkan Ohlsson hade 1862 grundat Håkan Ohlssons boktryckeri, som 1937 ombildats till aktiebolag med Sven Håkans broder Per Håkan som direktör och Sven senare som disponent. Tryckeriet hade utvecklats till ett av Sydsveriges största och modernaste med inriktning på akademiskt tryck och blanketter för folkbokföring, särskilt inom Svenska kyrkan. Fadern hade ett starkt engagemang inom Svenska kyrkan och var ledamot av kyrkomötet. Ur Håkan Ohlssons utvecklades från 1942 Berlingska boktryckeriet som ett dotterbolag.

Efter gymnasie- och universitetsstudier i Lund och vid Grafiska institutet började Sven Håkan i familjeföretaget redan 1938 och var sedan disponent vid Berlingska boktryckeriet 1946–60, vid Håkan Ohlssons bokförlag sedan 1960 och ordförande i styrelsen för Håkan Ohlssons boktryckeri. Fadern hade börjat utgivningen av Statistisk matrikel över Svenska kyrkans prästerskap 1899. I denna fanns uppgifter om alla församlingar i Sverige, präster och pastorsexpeditioner. Sven Håkan fortsatte från 1947 denna utgivning fram till 1982. Matrikeln, eller "Sven Håkan" som den kallades, var ett under av tillförlitlighet och noggrannhet. Det måste ha krävt ett dagligt arbete vid sidan av allt annat att före datorernas tid med blyerts och för hand föra in alla ändringar i den senast tryckta matrikeln och hålla denna up to date fram till tryckning av nästa upplaga. Sven Håkan byggde därigenom upp en närmast otrolig och detaljerad kunskap

1920–1997

om Svenska kyrkans församlingar och dess präster. Han hade också ett mycket utpräglat personhistoriskt intresse och kunde på ett levande sätt berätta om alla de personligheter han stött på under decenniernas lopp. Detta gällde också de akademiska lärarna vid Lunds universitet vilka han ofta stött på i början av deras karriär, då de skulle trycka sina doktorsavhandlingar.

Sin professionella boktryckeri- och förlagskunskap kunde han förena med sin utpräglade statistiska inriktning och personhistoriska kunskap med inriktning på vad som var till nytta för Svenska kyrkan. Men han hade också ett levande intresse för kyrkans gudstjänstliv. Framför allt var det i Lunds domkyrka han ville uppleva detta. Han hade följt familjen dit från tidiga barnsben och till denna medeltida romanska katedral förbands han alltmer. Han kunde komma ihåg gudstjänster han varit med om där långt bakåt i tiden och berättade med stolthet om sina minnesbilder av den legendariske lundabiskopen Gottfrid Billing, som avlidit 1925. Han följde sedan raden av dennes efterträdare i denna biskopskyrka Edvard Rodhe, Anders Nygren, Nils Bolander, Martin Lindström, Olle Nivenius, Per-Olov Ahrén och K. G. Hammar. Det var med stolthet han var ledamot av domkyrkorådet, den instans som förvaltar domkyrkan, och kyrkvård för domkyrkoförsamlingen. Han deltog också i ledningen för Lunds stift som suppleant i domkapitlet sedan 1961 och ordinarie ledamot 1962–87, därtill utnämnd av regeringen. Intresset för Lunds stift dokumenterade han även genom utgivningen av Lunds stifts matrikel, 1955, som också lämnar en ingående beskrivning av församlingsförhållanden och kyrkobyggnader. Han var också sekreterare under 1960-talet och därefter en lång tid ledamot av Lunds stifts herdaminneskommitté, som var tillsatt av Lunds domkapitel.

Med universitetet stod han i ständig kontakt alltsedan studenttiden och filosofie kandidatexamen 1945. Särskilt i studentkretsar trivdes han synnerligen väl. Han hade varit kurator i Lunds nation vid 1940-taltets början och var också hedersledamot i denna nation sedan 1966 och tillhörde under tjugofem år dess stödförening. Det var också särskilt i dessa sammanhang han kunde ge uttryck för sin musikalitet och låta sin vackra sångröst bli hörd. Kontakterna med universitetet knöts med tiden allt starkare. Vid 1980-talets början var han ledamot av den religionsvetenskapliga linjenämnden och lade där ned ett intresserat arbete för teologernas utbildning. Hans samarbete med teologiska fakulteten tog också det uttrycket, att han tillsammans med sin hustru Birgit Bram Ohlsson 1991 instiftade Birgit och Sven Håkan Ohlssons fond med ändamål ”att främja

forskningen vid den teologiska fakulteten vid Lunds universitet, särskilt kristendomsforskningen med hänsyn till dess särskilda betydelse för Svenska kyrkan”. Särskilt tänkte de på stöd för symposier, fakultetsdagar och större satsningar till biblioteket. En särskild ställning intar utdelande vart tredje år av ett särskilt pris som skall gå till en mycket högt förtjänt teologisk forskare, i första hand inom Sverige. Kombinationen teologi och kyrka i ett brett kulturellt perspektiv står i centrum för detta pris. Donatorerna gav priset benämningen Anders Nygrenpriset och det skall erinra om den världsberömde lundateologen och biskopen Anders Nygren och hans ”stora insatser inom flera av kristendomsforskningens ämnen och i kyrkoliv, världslutherdom och ekumenik”. Sven Håkan Ohlsson var en varm beundrare av Anders Nygren och han och hustrun Birgit Bram Ohlsson hade kunnat följa denne som en av initiativtagarna till Lutherska världsförbundet 1947 och dess förste president och ledande teolog. Det var med särskild stolthet han senare ofta nämnde, att bokförlaget i samband med det första mötet i Lund tryckt materialet och psalmboken *Laudamus*.

Bland övriga initiativ till gagn för universitetet tog makarna Ohlsson aktiv del vid planeringen av det nya Universitetsmuseet och gav också frikostiga startbidrag för dess verksamhet och samlingar.

De nära kontakterna med framför allt teologiska fakulteten medförde att denna utsåg honom till teologie hedersdoktor 1996. 31 maj detta år promoverades han i Lunds domkyrka, som han var så starkt förbunden med. Det var med uppriktig glädje och stolthet han i sin nya värdighet gick över parnassen. Några dagar senare bjöd Birgit och Sven Håkan Ohlsson till en stor fest i sin vackra trädgård på Tomegapsgatan. Det blev ett vackert minne från en solig försommardag mitt i hjärtat av Lund. Så vill vännerna minnas honom, denna gång i centrum för vännernas glädje, tacksamhet och uppmärksamhet.

Olof Arngart

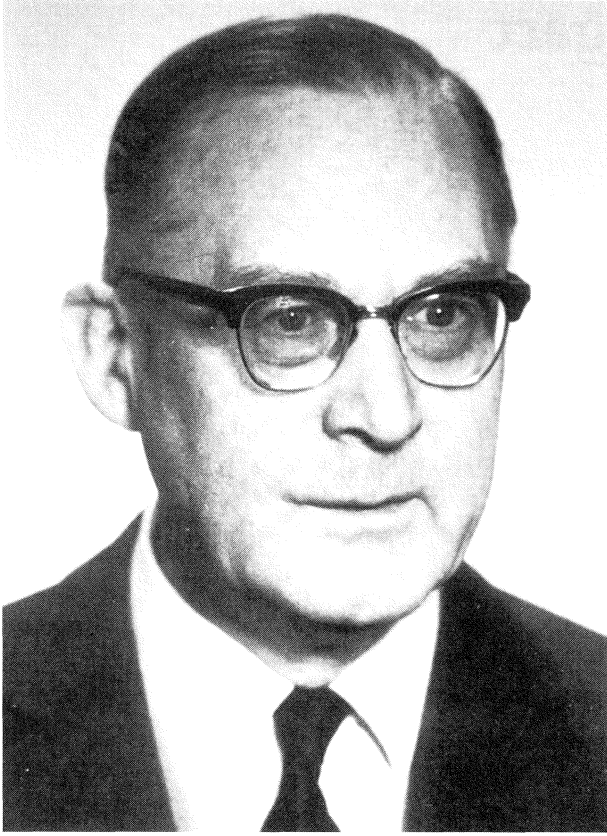
Av *Gillis Kristensson*

Professor emeritus Olof Arngart avled den 4 april 1997, elva dagar innan han skulle ha fyllt 92 år. Han invaldes i Vetenskaps societeten 1942 och var vid sin bortgång dess näst äldste ledamot. Hans vetenskapliga gärning sträckte sig över nästan 70 år, och han var en av de stora, internationellt kända gestalterna inom anglistiken.

Redan när Arngart 1942 efterträdde den berömde Eilert Ekwall som professor i engelska språket stod han i främsta ledet bland anglistiker. I egenskap av professor i Lund under 28 år fortsatte och utvecklade han den forskningstradition, som grundats av Ekwall. Som forskare, idégivare och handledare hade han en sällsynt förmåga att entusiasmera för sitt ämne, och Lund var under hans tid ett centrum för engelsk namnforskning, dialektologi och textfilologi.

Lärdom, skarpsinne och känsla för väsentligheter var det karakteristiska för Arngart. Som få behärskade han sitt stora ämne. Han var specialist på de äldre skedena, men alla delar av ämnet engagerade honom. Han hade t.ex. en mångsidig beläsenhet i engelsk skönlitteratur. Den moderna lingvistikerna följde han noga, även om han inte producerade något inom detta område. Han var oupphörligen sysselsatt med forskning och tog med förkärlek upp de svåra ämnena. Med sin vida överblick och fina intuition gav han ovärderliga bidrag till anglistisk forskning.

Till det yttre var Arngart modest och tillbakadragen. Helst ville han verka i det tysta; konferenser deltog han sällan i. Men med sina in- och utländska kolleger stod han i livlig kontakt och var en charmant värd för de många forskare, som kom till hans seminarium i Lund. Han kunde verka reserverad men mot sina vänner var han alltid generös och omtänksam och delade frikostigt med sig av det värdefullaste en forskare äger: den egna arbetstiden.

1905–1997

Arngart växte upp i det lilla fiskeläget Lerberget strax söder om Höganäs. Fadern var sjökaptan och ville att sonen skulle ta tjänst inom tullverket. Tre dagar efter studentexamen vid Hälsingborgs Högre Allmänna Läroverk 1924 stegade därför sonen in på det lokala tullkontoret och frågade efter anställning. Han fick svaret att det inte fanns någon plats ledig och att nästa kammarskrivarkurs inte började förrän om tre år. Men Olofs morbror, Joel Pålsson, var lektor och hade disputerat i engelska sex år tidigare. Han föreslog att Olof skulle börja läsa moderna språk i Lund. Och så blev det. Den 6 september skrevs han in vid universitetet, och i mitten på höstterminen följande år tenderade han för högsta betyget i engelska för Eilert Ekwall. Han fortsatte sedan med romanska språk, men efter en termin konstaterade han att han saknade alla kunskaper i ämnet och – vad värre var – att han saknade förutsättningar att förvärva sådana. Han sålde sina böcker på antikvariat och reste hem till Lerberget. Pappa sjökaptanen tog det lugnt. Han insåg, att sonen var överansträngd och lät honom vila ut. På hösten var Olof tillbaka i Lund och studierna i romanska språk för Emanuel Walberg. Nu gick det undan. Efter romanska språk läste han tyska för Ernst Albin Kock och fick ut sin ämbetsexamen den 19 mars 1928.

Det var självklart, att Arngart skulle fortsätta sina högre studier i engelska. Professor Eilert Ekwall hade gjort ett starkt intryck på honom, och livet igenom hyste han stor beundran för denne. Ekwall hade publicerat *English River-Names* 1928 och förberedde nu *Concise Oxford Dictionary of English Place-Names*. Namnstudier var på modet, och Lund var genom Ekwall centrum för engelsk ortnamnsforskning. När Arngart skulle välja avhandlingsämne, föreslog Ekwall att han skulle behandla häradsnamnen i norra England och tillade att avhandlingen i så fall måste vara färdig före 1936, det år då Ekwall planerade att utge sitt ortnamnslexikon. Arngart var färdig redan 1934, disputerade i mars det året och fick docentkompetens. Doktorsavhandlingen följdes av ytterligare två delar (1939), som behandlade de sydöstra respektive de sydvästra grevskapen. Därmed var hela England täckt.

Häradsnamnen erbjuder speciella svårigheter genom att namnen ofta växlade till följd av ändringar i den kamerala indelningen; en annan svårighet är att de platser, från vilka häraderna fått sina namn, ofta är förlorade. Arngart nöjde sig inte med omfattande källstudier i engelska arkiv. Han genomkorsade också England på cykel för att lokalisera – ofta en omöjlig uppgift – och topografiskt undersöka de gamla

tingsplatserna. *English Hundred-Names* fick ett övervägande positivt mottagande. Efter 60 år frapperas man fortfarande av de säkra etymologierna, mängden av belägg från otryckta källor och den noggranna territoriella beskrivningen av varje grevskap.

Arngart utgav inte någon mer ortnamnsmonografi, men i artiklar och recensioner återkom han ofta till ämnet. Hans talrika ortnamns-tolkningar har i regel blivit obestridda. Han fick sina etymologier att verka enkla och självklara, men bakom låg alltid en noggrann prövning inte bara av de tidiga formerna utan också av topografiska, historiska och kulturella förhållanden av relevans för orten och ortnamnet. Principiella frågor tar han upp i "On the *Ingtün* Type of English Place Name" (1972). Engelska ortnamnssällskapet har länge hävdat att suffixet *-ing-* kunde ha samma funktion som genitiven och ha betydelsen 'associated with' t.ex. Teddington 'farmstead associated with Teodda'. Ekwall accepterade aldrig denna tolkning. I sin artikel ger Arngart en översikt över ortnamn med suffixet *-ing-* och kommer fram till att den omdiskuterade tolkningen av *-ing-* i bet. 'associated with' aldrig är nödvändig eller ens trolig. Arngart visar också att en grupp av ortnamn på *-ing-* innehåller ett verbalsubstantiv som första element, t.ex. Foddington, Fawdington, Huntington. Detta är en viktig iakttagelse eftersom den kastar nytt ljus över tolkningen av ett antal ortnamn. I artikeln "Middle English Dialects" (1949) tar han upp frågan om ortnamnsmaterialens betydelse för fastställande av dialektgränser. Frågan hade diskuterats redan 1913 av Ekwall och Arngart går vidare och visar övertygande att ortnamns materialet inom dialektologi är överlägset det litterära materialet. Redan under arbetet med häradsnamnen hade han upptäckt att en serie skattelängder, Lay Subsidy Rolls, täckte varje by i hela England och därför kunde användas som källa för en språkgeografisk översikt av medelengelskan. I artikeln "Engelsk dialektologi" (1957) – egentligen inträdesföreläsning i Vitterhetsakademien – drar han upp riktlinjerna för en sådan undersökning. Han anknyter till den då pågående *Survey of English Dialects* och anser att det medelengelska materialet räcker till för en motsvarande översikt. Detta projekt håller nu på att avslutas på Engelska institutionen.

I självbiografiska anteckningar, som Arngart efterlämnade, skriver han att textfilologi kom att bli hans främsta forskningsområde. Det började med Beda. I september 1939 var Arngart fakultetsopponent på Hilding Ströms avhandling *Old English Personal Names in Bede's History*. Diskussionen rörde sig mycket om namnformerna i Leningrad-

manuskriptet, det näst äldsta av manuskripten och daterat till 746. Respondenten beklagade, att det inte varit möjligt att kolla formerna, då manuskriptet inte var tillgängligt. Strax efteråt skrev Arngart till statsbiblioteket i Leningrad och anhöll att få en kopia. Till allmän överraskning beviljades detta. Under den turbulenta våren 1940 anlände en omsorgsfullt framställd kopia till Lund i utbyte mot ett antal vetenskapliga volymer, som ombesörjdes av överbibliotekarien Gunnar Carlquist. Arngart undersökte nu det fornengelska materialet i manuskriptet och utgav redan 1941 *Old English Material in the Leningrad Manuscript of Bede's Ecclesiastical History*. Detta är ett viktigt bidrag till kännedomen om tidig fornengelska. Man är överraskad över att Arngart hann göra sin utgåva på föga mer än ett år. Än mer överraskad blir man när man erfar att han stora delar av det året var ute i beredskaps-tjänstgöring. Han har själv berättat att han gjorde huvudparten av utgåvan som föreståndare för ett militärförråd i spannmålshandlare Bengtssons lada i Dalby.

1952 reproducerades hela Leningradmanuskriptet som del 2 i den av Rosenkilde and Bagger nystartade serien *Early English Manuscripts in Facsimile*. I inledningen ger Arngart en sakkunnig och noggrann redogörelse för datering, paleografi, stavning m.m.

Beda följde Arngart livet ut. Hans sista artikel, som publicerades ett halvår efter hans bortgång, behandlar en bild i början på andra boken av Bedas historia. Bilden har inskriptionen Augvstinus, men Bedaforskaren Dom Paul Meyvaert anser att den föreställer Gregorius den store. Arngart å sin sida vill visa, att bilden verkligen föreställer Augustinus och hans argumentering är – som alltid – övertygande. En finstämd artikel och ett fint stycke kulturhistoria.

Ända sedan 1939 var Arngart konstant sysselsatt med textutgivning. Han började med *Proverbs of Alfred*, en samling 1200-tals handskrifter av ordspråk, som tillskrivits den västsaxiske kungen Alfred den store. Första delen, en diskussion av texterna, inlämnade han i manuskript för professuren i Lund 1942. Sedan han utnämnts till professuren i fråga – de sakkunniga var eniga – fick han större arbetsbörda inom administration och undervisning. Det dröjde ända till 1955 innan han utgav andra delen av *Proverbs of Alfred*, en fullständig edition av de samlade texterna. Redan året efter utkom *The Durham Proverbs*, en utgåva av ordspråk från 1000-talet, förvarade i domkyrkan i Durham.

Nästa utgåva gällde den första engelska översättningen av *Genesis and Exodus*. Endast ett manuskript är bevarat och texten är en fri över-

sättning av den latinska förlagan. Att arbeta under sådana förutsättningar erbjuder stora svårigheter. Emendationer måste göras utan stöd av sidomanuskript; misstänkta felskrivningar (och oläsliga partier) kan inte kollationeras. Arngarts utgåva, som utkom 1968, är en beundransvärd prestation. Ännu en textutgåva skulle han hinna med, den av *Two English Border Ballads* (1973), och därmed återvände han till ett ämne som han behandlade på ett av Ekwalls licentiatseminarier. Dessa ballader sysselsatte honom under hans sista år. Han hade flera idéer som han planerade att skriva om, men tiden rann ifrån honom.

Som textutgivare tillhör Arngart de allra främsta. När han emenderar gör han det på grundval av utomordentligt noggranna överväganden. Ibland kan han med en stavningsändring eller ändring i interpunktering återställa den rätta läsningen. Karakteristiskt för Arngart är hans noggrannhet; tryckfel förekommer praktiskt taget inte i hans arbeten.

Arngarts vetenskapliga produktion är omfattande. I artiklar och recensioner behandlade han olika delar av sitt stora ämne. Även på den litterära sidan gjorde han bestående insatser. Redan 1937 företog han en analys av den omdiskuterade anglosaxiska dikten *The Seafarer* och visade att den inte bör fattas bokstavligt utan har en enhetlig struktur. Den handlar om människans lidanden och hennes längtan till en bättre värld. Sedan dess har många hundra artiklar skrivits om dikten, men när den senaste auktoriteten i ämnet, Charles Harrison Wallace, 1995 höll en föreläsning vid universitetet i Liverpool framställde han Arngarts tolkning av dikten som överlägsen andra tolkningar.

Arngarts 28 år som institutionschef sammanföll med universitetets stora expansion. Med administrativ skicklighet ledde han utbyggnaden av institutionen. Hans naturliga pondus och hans samarbetsförmåga gjorde honom till en god chef. Han kunde också, när så behövdes, fungera som en skicklig brobyggare mellan stridiga viljor. Stor handlingskraft visade han vid flera tillfällen. När det i slutet på 50-talet ryktades att engelska språket inte skulle få plats i det planerade Humanisthuset vid Helgonabacken, satte han sig resolut på tåget till Stockholm och uppvaktade dåvarande ecklesiastikministern i ärendet. Därmed undanröjdes allt tvivel; 1961 flyttade institutionen in i Humanisthuset.

Arngarts undervisnings- och examinationsbörda var betungande; engelska var det största ämnet inom språkvetenskapliga sektionen. Det var först i slutet på 50-talet som den nya lärarkategorien universitetslektorer började underlätta professorernas arbetsbörda. Han engage-

rade sig också på 50-talet i vidareutbildning av folkskollärare. Vid Hermods sommarkurser för 1-betyg var han uppskattad inspektor och lärare. Han tyckte om dessa kurser med deras ambitiösa elever och i avslappnad miljö. Under åren 1943–68 var han censor i studentexamen. Mötet med abiturienter, lärare och rektorer fångslade honom. Som ende bilägare i sin censorgrupp fick han svara för transporter, och med glimten i ögat kunde han berätta om hisnande bilfärder.

Som lärare på grundutbildningen imponerade Arngart med sina kunskaper och sin gedigenhet. Hans undervisning var alltid noggrant förberedd. Licentiatseminariet var hans rätta forum. Med sitt vetenskapliga anseende, sin idériakedom och sin blick för väsentligheter lockade han många till högre studier; under sin professorstid hade han i medeltal nästan en disputation per läsår. Mest inspirerande som lärare var Arngart i det enskilda samtalet. Man kunde i hans hem diskutera med honom timme efter timme och glädjas åt hans gemyt, lärdom och fingertoppskänsla. Han kunde reda ut de mest komplicerade etymologiska eller ljudhistoriska förhållanden utan att konsultera någon enda bok i sitt stora bibliotek.

Arngarts emeritustid blev lång; den blev också innehållsrik och fylld med forskning. Jag tror aldrig han hade någon hobby utöver sin vetenskap. Hans vänner blev färre med åren. Hans nedsatta hörsel bidrog också till att umgänget blev mindre, särskilt efter hustrun Wandas bortgång 1986. Men ett litet antal elever besökte honom regelbundet. Excerptlapparna och manuskriptbladen på hans arbetsbord vittnade om meningsfullt arbete, ända tills han tre månader före sin bortgång måste lämna hemmet.

Som avslutning på denna minnesteckning citerar jag slutet av vad som sades vid begravningsakten: "När man ser tillbaka på Olof Arngarts gestalt och gärning, är det inte boktitlarna och språkvetenskapen man i främsta rummet kommer att tänka på utan personligheten själv i sin lugna trygghet, sin pondus, sin värme, humor och vänsällhet, sin omutliga rättrådighet och hederlighet. Olof Arngart var en sällsynt helgjutten person. Om honom kan man säga som det står på en gravvård på Norra Kyrkogården:

Han förenade
Anförarens sinneskraft
Med hjärtats godhet
Och umgängets behag.

Med Olof Arngart försvinner en hel epok. Han hör till de humanister och språkvetare, som på 40-, 50- och 60-talen gjorde Lunds stämman hörd både inomlands och utomlands. Nu är de borta, nästan alla de stora som vi hade som lärare och föregångsmän. Vi tar farväl av Olof Arngart.”

Carl-Gustaf Undhagen

Av Birger Bergh

Efter gymnasiestudier vid Skara gymnasium kom Carl-Gustaf Undhagen till Uppsala, där latinet snart blev hans huvudämne. Dåvarande professorn i ämnet, Josef Svennung, som hade engagerat sig i projektet att i en textkritisk edition utge den heliga Birgittas uppenbarelser enligt deras latinska textversion (av vilken den bevarade fornsvenska är så gott som helt en återöversättning), entusiasmerade Undhagen att delta i detta omfattande och för svensk medeltidsforskning så centrala företag. Den uppgift Svennung förelade den unge licentianden var att till att börja med uppsåra, jämföra och värdera alla latinska revelationshandskrifter för att sedan på basis av dessa grundläggande studier sätta i gång med själva ederingsarbetet. Att denna plan var alldeles orealistisk och omöjlig kunde förverkligas vare sig som doktorand- eller ännu mindre licentiandarbete insåg inte Svennung, men däremot snart nog Undhagen, nämligen i samma takt som handskriftsmaterialets omfattning började klarna för honom.

Han lade därför in en välkommen paus i detta herkuliska arbete, sedan han i ett antal utomsvenska handskrifter hade påträffat den kompletta texten till det liturgiska rimofficium som ärkebiskopen Birger Gregersson hade författat till Birgittas ära på Biskops-Arnö 1376, tre år efter Birgittas död. Uppgiften att utge detta officium var omfattande nog men betydligt bättre avgränsad än Birgittaprojektet. En vetenskaplig edition av officiet kunde Undhagen så framlägga 1960 och den utgör, tillsammans med utförlig inledning, glossarium och olika indices, den avhandling för doktorsgraden som han försvarade samma år, *Birger Gregerssons Birgitta-officium*. Avhandlingen belönades med oavlönad docentur. Att Birgittaarbetet ingalunda hade legat alldeles nere under tiden ser man av den likaledes samma år publicerade uppsatsen "Une source du prologue (Chap. 1) aux Révélations de Sainte

1926–1997

Brigitte par le cardinal Jean de Turrecremata”, *Eranos*, 58, 1960, med en kritisk edition av ett dittills okänt brev av generalkonfessorn i Vadstena Magnus Petri (1384–94); utgåvan är baserad på två handskrifter som Undhagen hade påträffat i Lincoln respektive Leipzig.

Tjänst som docent erhöll Undhagen 1963, men nu vid Lunds universitets klassiska institution, en institution som han också efter det att docenttjänsten hade utlöpt fortsatte att göra stora tjänster, både som vikarierande professor i flera omgångar och som timplärare. Ungefär samtidigt som han tillträdde docenttjänsten (1964) utnämndes han till ordinarie lektor i latin vid Pildammsskolan i Malmö, en tjänst som senare överflyttades till Latinskolan i samma stad.

De återupptagna Birgittastudierna avsatte till att börja med en längre uppsats, ”Un acrostiche en l’honneur de Sainte Brigitte de Suède”, *Eranos*, 67, 1969. Här utger Undhagen ett 17 strofer långt akrostiskt utformat latinpoem till Birgitta på grundval av tre handskrifter, av vilka utgivaren själv hade påträffat en. Dikten, som enligt Undhagens övertygande argumentation måste antas ha tillkommit någon gång mellan 1378 och 1391, ägnas en mycket ingående språklig granskning. Redan året därpå återkom Undhagen till ämnet med anledning av att han upptäckt ytterligare två handskrifter med samma dikt, ”Deux manuscrits récemment découverts d’ Un acrostiche en l’honneur de Sainte Brigitte de Suède’ ”, *Eranos*, 68, 1970. Några konsekvenser för textens konstituering fick inte dessa fynd, vilket också ter sig begripligt när man tar del av det *stemma codicum* över alla fem kända textvittnen som Undhagen uppställer i uppsatsen.

Sitt *magnum opus* inom Birgittaforskningen publicerade Carl-Gustaf Undhagen 1978 i och med utgåvan av *Sancta Birgitta, Reuelaciones, Book 1, with Magister Mathias Prologue*. Arbetets värde ligger dels i den med stor noggrannhet utarbetade textkritiska editionen av den latinska texten till den första uppenbarelseboken, dels redovisningen av det mångåriga arbetet med Birgittatexternas handskriftstradition generell. I editionens inemot 230 sidor långa inledning beskrivs de enskilda handskrifterna med stor utförlighet, olika förekommande redaktioner avgränsas och värderas, och textvittnenas inbördes släktskapsförhållanden benas ut på ett övertygande sätt. Utförligheten och noggrannheten i framställningen har gjort det naturligt att i samband med den fortsatta Birgittautgivningen använda just denna utgåva som den viktigaste referensen.

Sitt engagemang för Birgittaforskningen visade Undhagen också i

den utställning på Universitetsbiblioteket i Lund som han tog initiativ till våren 1995. Han redigerade dessutom (tillsammans med Fredrik Vahlquist) utställningskatalogen *Heliga Birgittas uppenbarelser 650 år. En jubileumsutställning av latinska handskrifter och editioner tryckta 1492–1992*, som bland annat rymmer de föredrag som hölls vid utställningens öppnande, däribland Undhagens eget, ”Vadstena klostrets förlorade praktexemplar av Birgittas revelationer”. Redan följande år arrangerades under Undhagens medverkan en utställning i Vadstena med anledning av 650-årsminnet av kung Magnus Erikssons och drottning Blankas donation av kungsgården i Vadstena till Birgittas planerade kloster. I utställningskatalogen (*”Till Guds och Jungfru Marias ära”. 1346 Vadstena kloster 1996*) behandlar Undhagen ett ämne där han var eminent sakkunnig, ”Uppenbarelsernas spridning och publicering”.

I sin vetenskapliga gärning var Undhagen in i det sista en trogen birgittin, även om han iakttog en viss distans till den märkvärdiga och – som Undhagen i likhet med andra Birgittautgivare någon gång kunnat sucka – märkvärdigt produktiva författarinnan. Vid sitt frånfälle hade han sålunda gjort viktiga förarbeten till den andra revelationsboken: kollationerat alla relevanta handskrifter, gjort en preliminär textetablering och utarbetat manus till en textkritisk apparat. En kollega inom Birgittaprojektet har åtagit sig att slutföra arbetet.

Det är från många håll omvittnat att Carl-Gustaf Undhagen var synnerligen uppskattad som lärare. Det gäller både hans verksamhet som universitetslärare och som gymnasielektor. I den senare rollen arrangerade han under flera år studiebesök i Rom. Resorna, som alltid var förberedda med stor omsorg, uppfattades naturligt nog av eleverna som en höjdpunkt i latinstudierna.

Många minns Carl-Gustaf Undhagen för hans oefterhärmligt kvicka talekonst, demonstrerad inte minst vid den glada supé på Klassiska institutionen i Lund som avslutade invigningen av Birgittautställningen 1995. Han ägde överhuvudtaget ett slags vänskapens och samvarons geni. Kort och gott: han fick folk att trivas. Vid sin disputation 1960 imponerade han på nybörjarna i det upsaliensiska latinseminariet genom att bjuda också dem på doktorsmiddag, som den gamle Skaradjäknen inte alldeles oväntat hade förlagt till ärevördiga Västgöta nation alldeles vid Fyrisån. Stämningen blev under kvällens lopp allt mer uppsluppen, vartill världens återkommande ständigt muntrare anföranden verksamt bidrog. De som upplevde denna upsaliensiska majnatt på Västgöta nation lär inte glömma den i första taget. Vad

som helst kunde hända. Folk som senare svor på att de varken kunde dansa hambo eller ännu mindre någonsin gjort det, hade likväl setts göra just det.

Carl-Gustaf Undhagen var ledamot av Vetenskaps societeten sedan 1971. Under flera år från 1976 var han dess vice praeses och tillika medlem i Societetens valnämnd. Efter en längre tids tålmodigt buren sjukdom avled han den 20 maj 1997. Han var född den 6 januari 1926 och var således vid sin bortgång 71 år gammal.

Östen Södergård

Av *Jean-François Battail*

Östen Södergård, professor i romanska språk vid Lunds universitet åren 1970–1984, var född i Hedemora den 26 augusti 1917. Sedan 1965 var han medlem av Vetenskaps societeten i Lund. Södergård avled den 29 oktober 1997, endast några månader efter sin 80-årsdag.

Han tog sin studentexamen vid Östersunds Högre allmänna läroverk. Sina universitetsstudier förlade han till Uppsala universitet, där han studerade latin för högsta betyg, en ofrånkomlig grund för studier och forskning inom den krävande utbildningen i den på den tiden odelbara ämnesgruppen romanska språk. Han nådde genomgående synnerligen goda resultat och kombinerade i sin filosofie magisterexamen 1940 de hittills nämnda ämnena med betyg i andra språk, bland annat grekiska och engelska.

Det var dock en fördjupning av kunskaperna i de romanska språken på såväl det språkvetenskapliga som det litteraturvetenskapliga området som lockade den starkt språkbegåvade licentianden och från 1944 doktoranden Östen Södergård mer än andra forskningsområden. År 1948 blev han filosofie doktor på en avhandling i fornfranska. Det gällde en utgåva av den anonyma anglo-normandiska dikten *La Vie d'Edouard le Confesseur*. Denna avhandling om den angivna 1100-talstexten med glossar, noter och utförlig introduktion har av specialister bedömts mycket positivt och har enligt sakkunnigas uppfattning givit Östen Södergård ett internationellt rykte som kännare av hög klass av den franska medeltiden, dess språkliga mångfald och dess kultur och litteratur.

Innan Östen Södergård 1963 tillträdde universitetslektoratet i franska vid Lunds universitet, hade han förvärvat en anseelig erfarenhet av svensk och internationell universitetsundervisning. År 1949–1950 och 1957–1962 innehade han docentbefattning vid Uppsala uni-

1917–1997

versitet. Under åren 1948–1949 hade han varit knuten till det berömda Yale-universitetet i USA – där han under ledning av den kände litteraturkritikern Henri Peyre verkade som biträdande lärare i franska språket och litteraturen – och därefter till Sorbonne 1950–1957 som innehavare av det svenska lektoratet. Hans förtjänstfulla insatser rönste allmän uppskattning, inte minst av dåvarande chefen för skandinaviska institutionen, professor Alfred Jolivet. I Paris utgick han som *élève diplômé* dels från Ecole pratique des Hautes Etudes, dels från Institut de Phonétique. År 1962 förvärvade han vid Sorbonne-universitetet fransk doktorsgrad med en avhandling betitlad *Essais sur la création littéraire de George Sand d'après un roman remanié: Lélia*. Det torde vara ganska sällsynt att träffa på en svensk romanist med doktorsgrad både från Sverige och Frankrike. Dessa välfyllda år i Frankrike tydde redan på en arbetskapacitet och en intellektuell vitalitet utöver det vanliga – egenskaper som skulle karakterisera hans mångåriga verksamhet i Lund, först som universitetslektor, sedan som professor.

Östen Södergård talade lika obesvärat franska som svenska. Hans lätthet att uttrycka sig snabbt, nyanserat och underfundigt på det galiska tungomålet var förbluffande. I Lund blev han i högsta grad uppskattad av sina elever på alla nivåer som minns honom som en synnerligen medryckande lärare. Som handledare drev han energiskt på och inspirerade sina många doktorander. Tack vare sitt engagemang för var och en av dem, oavsett om deras intresse låg inom det språkvetenskapliga eller det litteraturvetenskapliga området, inom franskan, italienskan eller spanskan, hjälpte han fram dem till doktorsexamen eller docentur. Inom den publikationsserie som grundats av hans företrädare, professor Alf Lombard, vid Lunds universitet, svarade Östen Södergård och hans doktorander för publicerandet av ett tjugotal volymer rörande olika språk och olika inriktningar.

Hans egen produktion är omfattande. Östen Södergårds verk i bokform är elva, ganska jämnt fördelade över hans nästan femtio år långa forskargärning. Forskning av språkvetenskaplig och litteraturvetenskaplig art från fransk medeltid utgör en tungt vägande del, alltifrån den 1948 försvarade doktorsavhandlingen om Edvard Bekännaren från 1100-talet (en text skriven på anglo-normandisk dialekt), till *Art de Kalender* (poème anglo-normand, publié avec introduction, notes et glossaire, Lund, 1989), genom en rad arbeten ägnade forn- och medel-franska: *La vie seinte Audrée* (poème anglo-normand du XIIIe siècle,

Uppsala, 1955), *Benoît de Sainte-More* (Chronique des ducs de Normandie par Benoît; publ. par Carin Fahlin. Tome 3: Glossaire entièrement revu et complété par les soins de Östen Södergård, Uppsala, 1967), *La chirurgie de l'abbé Poutrel* (texte picard de 1300 environ, Stockholm, 1980), *Une lettre d'Hippocrate* (d'après un manuscrit inédit, Stockholm, 1981). De resultat han uppnådde inom detta fält gjorde honom internationellt välkänd.

Därtill kommer en rad litteraturvetenskapliga arbeten som tidsmässigt sträcker sig från klassicismen till vårt eget sekel. Under sina många vistelser i Frankrike hade Östen Södergård blivit en skicklig kännare av franskt 1600-tal. 1974 publicerade han i Lund *Exercices de bel esprit: recueil collectif de pièces fugitives du XVIIe siècle* (texte établi, présenté et annoté par Östen Södergård). Denna studie behandlade den officiella lyrik som tillkom under Ludvig XIV. Det kan här infogas att Södergårds föreläsningar och lektioner om Corneille, Molière, Racine och La Fontaine och deras verk lockade stora skaror studerande till hans undervisning. Han publicerade 1962 *Franska snitt, studier i fransk 1800- och 1900-talslitteratur* – ett arbete som till en del är rent vetenskapligt, till en annan mer populärvetenskapligt. Essayen om fransk "explication de texte" har stort pedagogiskt intresse. Två av essayerna ansluter nära till den franska avhandlingen om Lélia, och de flesta rör den franska romantikens diktare.

Östen Södergård hyste nämligen särskilt starkt intresse för franskt 1800-tal, ett forskningsfält som han behärskade sällsynt väl. Betydande för den litteraturvetenskapliga forskningen internationellt sett är de grundliga studier han ägnat George Sand. År 1964 gav han i Genève ut en med kommentarer försedd samling brev, *Les lettres de George Sand à Sainte-Beuve*. Litteraturvetaren Lennart Breitholtz säger i ett utlåtande om detta verk: "Det är min uppfattning att utgivaren skilt sig med heder från arbetet med kommentarerna." Låt oss i detta sammanhang också nämna *George Sand – L'agenda de l'année 1876*, som han publicerade 1993 (texte établi, annoté et présenté par Östen Södergård). Enligt den välkände franske forskaren Félix Lecoy har Östen Södergård kommit med åtskilliga bidrag till George Sand-forskningen och klart överträffat resultaten hos tidigare forskare som Rocheblave. Bland Östen Södergårds specialområden för den litteraturvetenskapliga forskningen ingick också djupgående studier om 1900-talslitteraturen fram till våra dagar. Hans intresse täckte hela detta sekel. År 1963 skrev han *Tendenser inom nutida fransk litteraturforskning*. Bland

hans skrifter kan man inte förbigå *Un aspect de la prose de Camus: le rythme ternaire*, tryckt 1955.

Vad som hittills inte nämnts är att Östen Södergård under andra världskriget i flera år bodde i Italien, ett land som han älskade i nästan lika hög grad som Frankrike. Den italienska kulturen och litteraturen var även föremål för hans forskning, och det italienska språket behärskade han utomordentligt väl. I sitt arbetsrum efterlämnade han vid sin bortgång ett större ofullbordat arbete om Giuseppe Ungaretti, verk om den provensalska diktningen samt åtskilligt annat som romanistiken tyvärr antagligen aldrig kommer att få ta del av. Östen Södergård var ledamot av ett större antal lärda samfund i Sverige och i utlandet. Han blev av Sverige hedrad med vetenskapliga utmärkelser såsom Nordstjärneorden. Av Frankrike utsågs han till Chevalier de la Légion d'honneur. Han var aktiv medlem i Dante Alighieri-sällskapet liksom i Alliance Française, där han var ordförande 1975–1980.

Som tidigare innehavare av den enda svenska professuren i fransk litteratur, den i Uppsala, vill jag särskilt betona vad Östen Södergårds gärning har betytt för de romanskt orienterade litteratur- och kulturstudierna. När han kom som universitetslektor i franska till Lund 1963, blev han en välkommen nydanare på den litterära sidan vid Romanska institutionen. Kort efter sin ankomst blev han av litteraturvetenskapliga institutionen inbjuden att hålla ett antal föreläsningsserier över fransk litteratur och olika litteraturvetenskapliga metoder och teorier från bland annat Frankrike och USA. Den stora hörsalen var till brädden fylld av litteraturintresserade elever, forskarstuderande, docenter och professorer från olika ämnen. Under hela sin karriär upprätthöll han levande kontakter med litteraturvetare, anglister, m.fl. På många sätt var han en brobyggare – mellan språkvetenskap och litteraturvetenskap inom den egna institutionen, mellan romanistiken och andra humanistiska discipliner, mellan Sverige och de romanska länderna. När Östen Södergård fyllde femtio år 1967, skrev hans företrädare på lärostolen i romanska språk Alf Lombard en hyllningsartikel, i vilken han bland annat beskrev honom som en brinnande vital ande. Och det sår så vi minns honom. Denna vitalitet gjorde sig gällande inte bara i studiekammaren och läsesalen. Östen Södergård var också en friluftsmänniska, som hyste stark kärlek till Jämtland, och en idrottsman som en gång tillhörde den svenska eliten av stavhoppare och som livet igenom behöll sin spänst.

Gärna skulle jag ha sett att jag hade fått betydligt fler tillfällen att

Jean-François Battail

träffa Östen Södergård under min tid som professor i fransk litteraturvetenskap i Uppsala. Jag har alltid känt varm sympati och stor aktning för kollegan och medmänniskan Östen Södergård samt för forskaren och läraren. Från professor Régis Boyer, en gång fransk lektor i Lund och kollega med Östen Södergård, har jag fått betydelsefull hjälp med dessa rader liksom jag fått det från universitetsadjunkt Heinz Hoffmann, som båda helhjärtat instämmer i denna hyllning. Den sistnämnde, som varit studierektor vid Romanska institutionen i Lund 1968–1993 och därmed stått Östen Södergård mycket nära, har på ett fint sätt i en av sina nekrologer sammanfattat den tacksamhetsskuld många måste känna till Östen Södergård. Heinz Hoffmann får här sista ordet: ”Saknaden efter Östen är för oss alla som lärt känna honom under hans Lunda-år, vissa mer och andra mindre, stor och vår sorg djup. Vi har förlorat en vän, som alltid visat prov på hjälpsamhet, medmänsklighet och respekt för sina medmänniskor och som gjort Lunds universitet stora tjänster genom sin rika begåvning, sin stora lärdom, sina många skrifter och sin alltid inspirerande undervisning.”

Jörgen Weibull

Av *Birgitta Odén*

Jörgen Weibull föddes 1924 som andre son till Curt Weibull, då ännu docent i historia vid Lunds universitet. Jörgen blev tredje generationen i den frejdade historikersläkten Weibull. Hans mor var Mary Fahlbeck, dotter till Pontus Fahlbeck, också han historiker men med statsvetenskaplig inriktning och vid ämnesdelningen på 1890-talet professor i statsvetenskap i Lund.

Jörgen Weibull planerade först att bli matematiker men gick slutligen över till historia, där han anslöt sig till Sture Bolins licentiatseminarium. Bolins inriktning mot ekonomisk historia, skattehistoria och matematiska metoder blev en inspirationskälla.

Jörgen Weibulls första arbete gällde skånsk kameralhistoria – *Tionden i Skåne under senare delen av 1600-talet* (1952). Tiondelängderna hade under 1930- och 1940-talen tilldragit sig kulturgeografernas speciella intresse, eftersom de ansågs kunna återspegla skördeutfall och avkastning av jordbruket. Weibulls tes var, att tiondelängderna i Skåne inte kunde användas för detta ändamål, eftersom tionden i Skåne övergått till att bli en fast skatt på jord i samband med anpassningen av de skånska landskapen från dansk till svensk lagstiftning. En antydning om detta fanns redan i geografen Sven Dahls avhandling om Torna och Bara, men Jörgen Weibull vidgade perspektivet. Han gick ner på djupet i tiondekommissionens handlingar och protokoll. Weibull hade redan som student arbetat vid Landsarkivet i Lund, där hans farbror Carl Gustaf Hannibal Weibull var chef, och han hade därvid blivit väl bekant med det skånska kamerala materialet. Uppgiften var främst att källkritiskt granska de olika längderna för att få grepp om hur de skulle kunna utnyttjas i studiet av skånskt jordbruk och av kampen om skatteresurserna mellan kronan, adeln, prästerna och allmogen.

Men Jörgen Weibull övergav snart den kameralhistoriska forskningen

1924–1998

och sökte sig ett helt annat ämne för sin avhandling. Han gav sig djärvt i kast med ett av de mest omdiskuterade ämnena i nordisk modern historieforskning: *Carl Johan och Norge 1810–1814* (1957). Mot bakgrund av tronföljarvalet och de gamla svenska aspirationerna på Norge skildrade Weibull de strategier som utvecklades i Sverige för att nå målet. På äkta weibullskt vis drev Weibull en tes: det fanns en motsättning mellan Carl Johan och de svenska förhandlarna, särskilt Lars von Engeström. Carl Johan eftersträvade en förbundsstat med stor självständighet för Norge i enlighet med Eidsvoldsbeslutet. De svenska politikerna önskade en realunion. Två andra metodiska särdrag finns i Weibulls avhandling: dels arbetar han främst med aktstycken och deras koncept och avstår från personliga brev med deras källkritiskt svagare värde, dels utnyttjar han intensivt det propagandamaterial som spreds i Norge för att locka norrmännen till en fredlig anslutning, och han tolkar detta med utgångspunkt från sin tes om svenskarnas oenighet. Avhandlingen ledde omedelbart till docentur i historia.

Weibulls avhandlingsarbete väckte hans intresse för hur tvetydigheterna och kompromisserna vid uppgörelsen 1814 skapade förutsättningar för de kommande unionskonflikterna. Hans andra stora arbete gällde därför den s.k. konsulatsfrågan – *Inför unionsupplösningen 1905* (1962). Liksom i avhandlingen följer Weibull även i detta arbete principen att arbeta utifrån aktmaterial och protokoll från förhandlingarna. Det enda brevmaterial han utnyttjar är de informationer som utväxlades mellan aktörerna. Däremot avstår han från privat brevmaterial – närmast av principiella skäl.

Weibulls tredje stora forskningsuppgift gällde *Lunds universitets historia 1868–1968* (1968). Även här intar han en annorlunda ståndpunkt än sin föregångare som universitetshistoriker – farfadern Martin Weibull. Hans intresse inriktar sig mer mot studenterna än mot professorerna. Med hjälp av sin assistent Marie Nordström utarbetade han statistiska tabeller, som tillät honom analysera studenternas sociala bakgrund, deras hemorter och deras val av utbildningslinje. Ett särskilt avsnitt ägnade han – som en av de första – kvinnans tillträde till akademiska studier. Arbetet visar hans intresse för organisationsstruktur och för kvantitativa metoder men också hans bristande intresse för lärdomshistoriska tvister och idéhistoriska strömningar.

1965 fick Weibull en forskningsrådstjänst för att genomföra sina studier av immigrationen till Wisconsin. Hans matematiskt-statistiska intresse är här klart uttalat, men studien stannade vid en uppsats.

Weibull fick nya uppgifter, som tog hans tid i anspråk.

1967 kallades Jörgen Weibull nämligen till professor i modern historia vid Århus universitet. Utnämningen var välförtjänt. Weibull hade arbetat med skandinaviska 1800-talsproblem och han hade varit med om att initiera de betydelsefulla nordiska metodkonferenserna. Han framstod tveklöst som en av de ledande nordiska modernhistorikerna. I Danmark kastade han sig in i den danska universitetspolitiken, som under 1970-talet var utomordentligt konfliktfylld. Hans intresse för politik och hans erfarenhet av politiska kompromisser gjorde honom snabbt till en ledande och glatt stridbar universitetspolitiker. När Ålborgs universitetscenter skulle etableras fick han huvudansvaret för uppbyggnaden och för ledningen av verksamheten. Han stannade i Ålborg tills professuren i historia efter Erik Lönnroth – Curt Weibulls gamla professur – blev ledig och återvände 1977 till sin hemstad Göteborg.

Jörgen Weibull skötte inte bara forskning och universitetsadministration. Han hade också en sällsynt fallenhet för vad man numera kallar universitetens ”tredje uppgift” – förmedlingen till allmänheten. Under många år företrädde han historieämnet i det populära TV-programmet *Fråga Lund*. Hans vida kunskaper och hans pojkaktiga charm förtrollade svenska folket. Han skrev också populära böcker om den bernadotteska kungafamiljen och om svensk historia i ett nötskal, avsedd för utländska läsare. Under sina sista år blev han den svenska EU-personalens introduktör till Europas historia både som föreläsare och guide.

Kanske blev Jörgen Weibull genom sina många år i Danmark en smula marginaliserad i förhållande till lundensiska historiker, men han glömde aldrig sitt lundensiska urhem och han kom gärna ned för en föreläsning – alltid entusiastisk för sin egen och sina elevs pågående forskningar och för det kulturhistoriska bevarandearbete han engagerade sig i i Göteborg. Som förste och ende hedersledamot i De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening förblev han den skånska historieforskningen trogen.

Jörgen Weibull var en kunnig, skarpsinnig och entusiastisk historiker men också en annorlunda akademiker som vågade anta skiftande utmaningar under sitt långa liv. 1998 utsläcktes hans liv av en cancer som förföljt honom sedan ungdomsåren.

Vetenskaps societeten i Lund 1996–1997

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.
Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.
Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.
v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.
Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.
Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.
Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.
Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.
Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.
Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1942.
Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.
Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.
Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.
Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.
Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.
Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.
Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.
Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.
Gjerstad, Erik Einar, professor, Lund, f. 30/10 1897, † 8/1 1988.

Hedersledamöter

Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, Lund, f. 3/2 1915, 90.
Stjernquist, Berta Ingeborg, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, f.d. universitetskansler, Lund, f. 1/7 22, 61.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.

Styrelse

Praeses: *Gunnar Broberg* (1993).
Vice praeses: *Birgitta Hårdh* (1992).
Sekreterare: *Anders Grönvall* (1983).
Vice sekreterare: *Ulf Alfredson* (1992).
Skattmästare: *Hans Tornberg* (1992).

Vetenskaps societeten i Lund

Medlemmar: *Gösta Bruce* (1988), *Peter Gårdenfors* (1992), *Jan Hjärpe* (1993), *Marianne Thormählen* (1984), *Valeria Molnar* (1995).

Suppleanter: *Allan Malm* (1993), *Lotta Westerhäll* (1993), *Christer Platzack* (1987), *Catharina Raudvere* (1996).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Sten Skansjö* (1989), *Anders Palm* (1986), *Gunilla Florby* (1990), *Nils-Eric Sablin* (1993).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens vice praeses.

Sekreterare: *Göte Paulsson*.

Medlemmar: *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*, *Nils Lewan*, *Eva Österberg*, *Bengt Pamp*.

Revisorer

Bo Westerhult (1990), *Alvar Modin* (1992).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Hans Söderström* (1990).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammарherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. Kempe, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sablin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pebr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundabl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.

Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859, † 28/8 1941.

Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.

Sablin, Carl Andreas, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.

Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.

Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.

Lundblad, Nils Waldemar, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.

Munksgaard, Ejnar Johannes, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.

Thott, Gustaf Otto Tage Stig, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.

Sablin, Bo Carl Henrik, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.

Nordqvist, Gunbild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.

- Roos, Axel Bernhard, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
v. Schmiterlöw, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.
Edstrand, Karin Thekla Eleonora, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
Dunker, Henry Christian Louis, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
Nevsten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
Sablin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
Bergb, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
Dablgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. dr, assurancesdirektör, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
Jensen, Arthur Marinus, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fablbeck, fru, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.
Trolle-Bonde, Carl, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
Hjelme-Lundberg, John, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
Wehtje, Ernst Jonas, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, grevinna, f. 2/3 1908, † 7/9 1973.
Bendz, Olof Gregor Mortimer, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.
Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.
Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
Wijkander, Klara Severina, f. Kock, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.
Ehrnberg, Gösta Theodor, direktör, f. 26/5 1895, † 1/5 1981.
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, leg. läkare, f. 2/8 1899, † 7/10 1981.
Mörck, Einar Walter, direktör, f. 10/6 1914, † 1982.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, f. 25/7 1908, † 21/5 1982.
Gierow, Karl Ragnar Knut, fil. dr, författare, f. 2/4 1904, † 30/10 1982.
Hammar skiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, f. 14/12 1901, † 16/7 1983.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil. lic., f. 30/10 1898, † 22/11 1983.
Eklblom, Ingemar, direktör, f. 17/3 1903, † 11/9 1987.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, direktör, f. 30/10 1904, † 10/12 1987.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, f. 15/6 1900, † 28/2 1988.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, fru, Halmstad, f. 19/6 1915, † 25/5 1989.
Penser, Per Wilhelm Julius, advokat, Eslöv, f. 29/1 1901, † 24/12 1993.
Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55, † 1994.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia, f. von Geijer, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
Thott, Greta Linnéa, grevinna, Stockholm, f. 25/2 08, 53.
Sandblom, Grace, f. Schaefer, fru, Lausanne, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.

Vetenskaps societeten i Lund

- Hansen, Jozzi Ella*, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, f.d. praeses, London, f. 19/5 22, 62.
Rausing, Hans Anders, direktör, Wadhurt, England, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunnar, direktör, Lund, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Holmberg, Hans Åke, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Epalinges, Schweiz, f. 30/3 26, 69.
Lindb, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Malmros, Frans Jacob, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
Samuelson, Sten Olov, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
Faxe, Carl Jörgen Cornelius, direktör, Malmö, f. 2/6 12, 72.
Rasmusson, Karl Eric, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
Kennedy, Douglas Gilbert James, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
Lillieböök, Lennart F. B:son, verkst. direktör, Lindhult, f. 21/4 24, 75.
Wessman, Gunnar, verkst. direktör, Uppsala, f. 23/9 28, 75.
Trolle-Bondé, Gustaf, greve, London, f. 2/5 43, 77.
Lindblad, Per Bjarne, direktör, Malmö, f. 25/11 29, 81.
Wrangel von Brehmer, Margit, friherrinna, Hyby, f. 26/2 16, 81.
Grönvall, Anders, fil. lic., förste bibliotekarie, Lund, f. 27/8 37, 82.
Althin, Anders Olof, direktör, Lund, f. 2/4 44, 83.
Cavalli-Björkman, Hans Gustav Conrad, bankdirektör, Malmö, f. 29/6 28, 83.
Palm, Carl Göran Henrik, bankdirektör, Stockholm, f. 4/4 33, 83.
Silfverschiöld, Irma Palaemona Cecilia, friherrinna, Klågerup, f. 21/6 37, 83.
Tornberg, Hans, bankdirektör, Lund, f. 12/11 41, 83.
Ehrensverd, Gustaf Jörgen, greve, Tosterup, f. 6/5 32, 84.
Modin, Alvar, direktör, Åkarp, f. 4/3 20, 85.
Rausing, Birgit, fru, London, f. 26/10 24, 85.
Borelius, Sven, direktör, Stockholm, f. 27/2 28, 86.
Johansson, Carl Gustav, direktör, Lund, f. 9/12 37, 86.
Mårtensson, Folke, direktör, Landskrona, f. 25/12 22, 86.
Oblsson, Sven Håkan, bokförläggare, Lund, f. 27/8 20, 86.
Bendz, Maj, fru, Lund, f. 12/5 09, 86.
Janson, Rolf G., direktör, Höganäs, f. 21/8 25, 87.
Gyllenkrok, Axel Nils Gabriel, friherre, Svenstorp, f. 22/3 48, 88.
Alfredson, Ulf, advokat, Lund, f. 18/3 23, 89.
Westerberg, Gunnar, civilingenjör, Zürich, f. 27/6 20, 89.
Burgman, Torsten, fil. dr, Lund, f. 18/4 25, 90.
Bratt, Bertil, direktör, Bjärred, f. 32, 91.
Marklund, Kari, rektor, Sundsvall, f. 38, 92.
Lundström, Åge, bankdirektör, 12/4 44, 94.
Sager, Olof, universitetslektor, f. 1/6 20, 94.
Åsbuvud, Olof, direktör, 25/7 31, 94.

Seniorer

- Lombard, Alf*, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Fredrik, Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Viken, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
de Boüard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, Arthur Henry, docent, Provo, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Lindblad, Gustaf Martin Esaias, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.
Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Fischer, Jørgensen, Eli, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Halldórsson, Halldór Torfi Gudmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Fink, Troels Marstrand Trier, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, Bertil, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Ollén, Gunnar, professor, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, Kerstin, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, Sven Arnold, professor, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, Georg Henrik, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.

Vetenskaps societeten i Lund

- Dravina, Velta Tatjana*, professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Benson, Sven Archer, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, Hans Otto, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.
Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Åsdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Arvidsson, Rolf Lennart, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, Eva, professor, Lund, f. 14/7 20, 71.
Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Cintbio, Erik Axel Hampus, professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, Aage Skjoldborg, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, John Lennart, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, professor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Österlin, Lars Gustaf, domprost, professor, Lund, f. 5/10 23, 71.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Göteborg, f. 25/4 24, 61.

- Mogren, Jan Olof Mårten Adolf*, docent, universitetslektor, Lund, f. 8/6 24, 63.
Petersson, Hans Fredrik, professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Thalberg, Björn, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Foote, Peter Godfrey, professor, London, f. 26/5 24, 73.
Hast, Karl Sture Arne, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Rystad, Nils Göran, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Swahn, Jan-Öjvind, professor, Lund, f. 15/5 25, 61.
Lagerroth, Lars-Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Đurovič, Lubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Lindell, Ebbe, professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.
Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, professor, Göteborg, f. 28/5 25, 75.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, f. 24/1 25, 76.
Boblin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Améen, Lennart Gustaf Gunnarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Undhagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Lidin, Olof Gustav, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Simonsson, Torð Lennart Wolmer, docent, biskop, Lund, f. 13/2 26, 74.
Nalepa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Beskow, Per Erik, docent, Vadstena, f. 23/12 26, 80.
Sandström, Sven Erik Åke, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, professor, Lund, f. 19/10 27, 70.
Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.
Mårtensson, Jan Anders Wilhelm, intendent, Lund, f. 31/11 27, 82.
Kornball, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Sørensen, Knud Oscar, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Pamp, Bengt Torsten, docent, arkivchef, Lund, f. 3/11 28, 72.
Kristensson, Gillis Per-Erik, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Johnsen, Erik, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.
Christie, Nils, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.
Salomonsen, Per, afdelingsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.
Olsen, Olaf, riksantikvarie, Odder, f. 7/6 28, 74.
Jonsson, Hans Erling, professor, ordbokschef, Lund, f. 10/6 28, 74.

Vetenskaps societeten i Lund

- Nilsson, Stig Bertil*, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Jensen, Johan Fjord, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.
Elmroth, Ingvar Johan Anders, docent, Lund, f. 26/4 28, 80.
Sigurd, Bengt Gustaf, professor, Lund, f. 26/8 28, 80.
Steene, Kerstin Birgitta, professor, Seattle, f. 7/10 28, 80.
Lindell, Ulla Marta Kristina, universitetslektor, Lund, f. 19/7 28, 81.
Wrede, Claes Gösta Julius, pastor primarius, docent, Stockholm, f. 18/8 28, 82.
Åström, Paul Fredrik Karl, professor, Jonsered, f. 15/1 29, 64.
Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, professor, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Westerhult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Wieslander, Hans Johan Magnus, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Lewan, Nils Oskar Enoch, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Greenbaum, Sidney, professor, London, f. 31/12 29, 83.
Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Tägil, Sven Otto, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Kieffer, René Jean Joseph, professor, Uppsala, f. 22/9 30, 75.
Bäckman, Sven Arvid, professor, Lund, f. 14/11 30, 76.
Kersten, Adam, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.
Widebäck, Göran Viktor, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Ritte, Hans, Universitätslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.
Brückner, Wolfgang, professor, Würzburg, f. 14/3 30, 79.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Ek, Sven Birger, professor, Göteborg, f. 10/6 31, 71.
Vinge, Louise, professor, Lund, f. 24/11 31, 72.
Gemzell, Carl-Axel Uno, professor, Lund, f. 20/10 31, 73.
Lindborg, Rolf Harry, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.
Boblin, Folke Bernhard, professor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Wärneryd, Olof Ingemar, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Nilsson, Carl-Axel Daniel, lektor, Köpenhamn, f. 15/3 31, 78.
Hasselmo, Nils, professor, Minneapolis, f. 2/7 31, 79.
Board, Joseph B., professor, Schenectady, f. 5/3 31, 80.
Löfstedt, Bengt Torkel Magnus, professor, Los Angeles, f. 14/11 31, 80.
Nyberg, Tore Samuel, lektor, Odense, f. 4/1 31, 80.
Rhenman, Erik Axel, professor, Stockholm, f. 18/12 32, 72.
Bramstång, Nils Åke Gunnar, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Lewan, Bengt Vilhelm Ingemar, docent, Lund, f. 2/5 32, 80.
Belfrage, Hans Esbjörn Gabriel, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 19/8 32, 83.
Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Söderpalm, Sven Anders, professor, Staffanstorps, f. 11/4 33, 76.
Pålsson, Lennart, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.
Swahn, Sigbrit Margareta, professor, Malmö, f. 12/11 33, 82.

- Ulfsparre Meurling, Anna Christina*, professor, Lund, f. 7/12 33, 83.
Löfgren, Anna Brita, docent, Lund, f. 8/6 33, 85.
Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.
Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.
Sen, Amartya Kumar, professor, Oxford, f. 3/11 33, 81.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, professor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Pettersson, Thore Wilhelm, docent, Lund, f. 10/10 34, 78.
Thavenius, Jan Erik, docent, Lund, f. 31/10 34, 81.
Teleman, Ulf, professor, Lund, f. 13/1 34, 85.
Zettersten, Sven Arne Paul, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.
Nøjgaard, Morten, professor, Odense, f. 28/7 34, 78.
Rømbild, Lars Peter, lektor, Köpenhamn, f. 13/7 34, 83.
Bornäs, Nils-Göran Gudmund, docent, Lund, f. 1/7 35, 74.
Bergb, Nils Anders Birger, professor, f.d. praeses, Lund, f. 25/6 35, 77.
Wieselgren, Anne Marie Inga, docent, Växjö, f. 1/4 35, 78.
Ankarloo, Karl Bengt Gunnar, professor, Lund, f. 9/12 35, 79.
Lindwall, Lars, professor, Göteborg, f. 10/12 35, 85.
Wrede, Johan Otto Wilhelm, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.
Nilsson, Sten Åke, professor, f.d. praeses, Lund, f. 9/4 36, 73.
Knutsson, Bengt Erik Vilhelm, docent, Lund, f. 19/5 36, 78.
Christensen, Anna Barbro, professor, Lund, f. 9/1 36, 80.
Andersson, Hans, professor, Lund, f. 36, 87.
Lindabl, Lars, docent, Lund, f. 28/3 36, 89.
Wirmark, Margareta, professor, Lund, f. 24/7 36, 90.
Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, professor, Kiel, f. 22/1 36, 75.
Klinge, Matti, professor, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.
Fisiak, Jacek, professor, Poznan, f. 10/5 36, 81.
Leech, Geoffrey Neil, professor, Lancaster, f. 16/1 36, 83.
Jungar, Sune, professor, Åbo, f. 8/10 36, 88.
Bondeson, Ulla Viveka, professor, Lund, f. 10/7 37, 79.
Lindberg, Bo Haraldsson, docent, Lund, f. 29/1 37, 80.
Peczenik, Aleksander Henryk, professor, Lund, f. 16/11 37, 82.
Rydén, Per, professor, Lund, f. 4/8 37, 82.
Fernlund, Siegrun, docent, Asmundtorp, f. 8/6 37, 85.
Roos, Paavo, högskolelektor, Lund, f. 31/7 37, 90.
Aarnio, Aulis Arvi, professor, Helsingfors, f. 14/5 37, 83.
Hareven, Tamara K., professor, Cambridge, Mass., f. 10/5 37, 84.
Ståhl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Blomqvist, Jerker, professor, Lund, f. 6/7 38, 75.
Eckerdal, Lars Hugo, biskop, Göteborg, f. 15/8 38, 76.
Melander, Erik Göran, professor, Lund, f. 10/10 38, 83.
Svensson, Lars, docent, Malmö, f. 7/3 38, 86.
Hansson, Karin Margareta, docent, Karlskrona, f. 37, 92.
Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.
Larsson, Lars-Olof, professor, Kiel, f. 26/5 38, 85.

Vetenskaps societeten i Lund

- Müller-Wille, Michael*, professor, Kiel, f. 1/3 38, 85.
Hermerén, Göran, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Fogelmark, Jarl Staffan Halvard, professor, Lund, f. 12/4 39, 80.
Modéer, Kjell Åke Otto, professor, Lund, f. 12/11 39, 81.
Sjölin, Jan-Gunnar, docent, Lund, f. 39, 84.
Sandqvist, Sven, docent, Dalby, f. 19/8 39, 86.
Eckholm-Friedman, Kajsa, docent, Lund, f. 39, 87.
Kronholm, Tryggve, professor, Uppsala, f. 15/12 39, 88.
Stenelo, Lars-Göran, professor, Lund, f. 20/9 39, 88.
Sjöblad, Christina Eriksdotter, docent, Lund, f. 26/8 39, 93.
Johansson, Karl Albert Stig, docent, Oslo, f. 21/2 39, 80.
Lilius, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 3/2 39, 85.
Capelle, Torsten, professor, Münster, f. 11/10 39, 88.
Clarke, Helen, Senior lecturer, London, f. 25/8 39, 88.
Battail, Jean François Paul, professor, Paris, f. 8/2 39, 93.
Mettinger, Tryggve, professor, Bjärred, f. 8/6 40, 86.
Söderström, Lars-Ivar Wictor, professor, Lund, f. 14/3 40, 89.
Gellerstam, Göran, universitetsbibliotekarie, Lund, f. 40, 92.
Hagberg, Bo Lennart, adj. professor, Bjärred, f. 14/7 39, 94.
Brohed, Nils Ingmar, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/1 40, 81.
Hopt, Klaus J., professor, Tübingen, f. 24/8 40, 83.
Massengale, James, professor, Berkeley, California, f. 20/1 39, 85.
Jain, Kulbusban, professor, Ahmedabad, f. 19/1 40, 87.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Österberg, Eva Birgitta*, professor, Lund, f. 25/10 42, 75.
Roos, Carl Martin, professor, Stockholm, f. 15/5 41, 76.
Gustavsson, Anders Karl Gustav, professor, Uppsala, f. 7/12 40, 78.
Paulsson, Göte Christer, docent, Kristianstad, f. 27/2 45, 78.
Bjerke, Björn Vidar, professor, Lund, f. 17/3 41, 80.
Hansson, Bengt Anders, professor, f.d. praeses, Lund, f. 14/3 43, 80.
Haskå, Inger Maria, docent, Lund, f. 14/4 41, 80.
Björling, Ann Fiona, docent, Lund, f. 18/1 44, 81.
Löfgren, Orvar Sigurd, professor, Lund, f. 2/10 43, 81.
Piltz, Anders Edvard Gottlieb, docent, Lund, f. 7/3 43, 82.
Guillet de Montboux, Pierre Bror Louis, professor, Lund, f. 4/2 46, 83.
Hellström, Jan-Arvid, biskop, Växjö, f. 30/8 41, 83.
Hidal, Sten Lennart, professor, Lund, f. 5/10 46, 83.
Härdb, Birgitta Christina, docent, Lund, f. 16/8 45, 83.
Tbormählen, Ella Marianne, professor, Lund, f. 25/5 49, 83.
Bogdan, Michael, professor, Lund, f. 2/12 46, 84.
Bruce, Lars Gösta, professor, Lund, f. 3/1 47, 84.

- Callmer, Johan Henrik Christian*, professor, Lund, f. 8/11 45, 84.
Larsson, Lars Olof Georg, professor, Lund, f. 13/4 47, 84.
Gärdenfors, Peter, professor, Lund, f. 21/9 49, 85.
Svensson, Lars Håkan, docent, Lund, f. 20/9 44, 85.
Florby, Gunilla, docent, Lund, f. 28/8 43, 86.
Gerner, Kristian, docent, Lund, f. 25/5 42, 86.
Olausson, Deborah, docent, Lund, f. 17/5 51, 86.
Palm, Anders, docent, Lund, f. 6/7 42, 86.
Hetzler, Antoinette, docent, Lund, f. 43, 87.
Malm, Allan, professor, Lund, f. 45, 87.
Platzack, Christer, professor, Lund, f. 43, 87.
Radler, Aleksander, professor, Lund, f. 44, 87.
Sablin, Nils-Eric, docent, Lund, f. 20/7 54, 88.
Skansjö, Sten Åke, docent, Lund, f. 28/5 42, 88.
Bergholtz, Gunnar, professor, Lund, f. 27/8 43, 89.
Bexell, Göran, professor, Lund, f. 24/12 43, 89.
Frykman, Jonas, docent, Lund, f. 42, 89.
Jonung, Lars, professor, Lund, f. 11/9 44, 89.
Salomon, Kim Eskild, docent, Lund, f. 31/2 48, 89.
Ohlsson, Rolf, professor, Lund, f. 44, 90.
Skogh, Göran, docent, Lund, f. 24/6 43, 90.
Andersson, Greger, professor, Lund, f. 52, 91.
Andrén, Anders, docent, Lund, f. 52, 91.
Broberg, Gunnar, professor, Lund, f. 42, 91.
Karlsson, Klas Göran, docent, Lund, f. 55, 91.
Schlyter, Suzanne, professor, Lund, f. 44, 91.
Wikander, Kai Örjan Walter, docent, Lund, f. 43, 92.
Akalu, Aster, docent, Lund, f. 1/3 48, 93.
Hjärpe, Jan Östen, professor, Lund, f. 13/7 42, 93.
Haettner Aurelius, Eva Christina, docent, Linköping, f. 5/9 48, 93.
Jerneck, Magnus, docent, Lund, f. 3/7 51, 93.
Koch, Wolfgang Dietrich Buckhard, docent, Lund, f. 3/10 47, 93.
Nordin, Per Svante Gudmund, docent, Lund, f. 18/4 46, 93.
Sellerberg-Persson, Ann-Mari Hilda, docent, Lund, f. 21/12 43, 93.
Westerhäll, Carin Eva Lotta, professor, Lund, f. 24/5 44, 93.
Arwidi, Olof, professor, Lund, f. 42, 94.
Blomqvist, Leif Göran Erik, fil. dr, Lund, f. 17/11 51, 94.
Hornborg, Alf, professor, Lund, f. 20/10 54, 94.
Iregren, Elisabeth, docent, Lund, f. 19/10 44, 94.
Steenland, Lars, professor, Lund, f. 24/8 41, 94.
Carlsson Wetterberg, Christina, docent, Lund, 95.
Edgren, Lars, docent, Lund, f. 53, 95.
Ekerot, Lars-Johan, docent, Lund, f. 42, 95.
Ersgård, Lars, docent, Lund, f. 47, 95.
Haikola, Lars, docent, Lund, f. 47, 95.
Hanson, Hertha, docent, Lund, f. 42, 95.

Vetenskaps societeten i Lund

- Holmberg, Bo*, professor, Lund, f. 57, 95.
Jeanrond, Werner, professor, Lund, f. 55, 95.
Jennbert, Kristina, docent, Lund, f. 50, 95.
Lindström, Fredrik, docent, Lund, f. 53, 95.
Ljung, Per-Erik, univ. lektor, Lund, f. 43, 95.
Molnár, Valéria, docent, Lund, f. 52, 95.
Pålsson, Anne-Marie, docent, Lund, f. 51, 95.
Ragvald, Lars, professor, Lund, f. 42, 95.
Rubenson, Samuel, docent, Lund, f. 55, 95.
Svantesson, Jan-Olof, univ. lektor, Lund, f. 44, 95.
Touati, Paul, docent, Lund, f. 50, 95.
Trautner Kromann, Hanne professor, Lund. f. , 95.
Weimarck, Torsten, docent, Lund, f. 43, 95.
Werbart, Bozena, docent, Lund, f. 48, 95.
Viberg, Åke, professor, Lund, f. 45, 95.

B. UTLÄNDSKA

- Kittang, Atle*, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.
Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, California, f. 27/5 41, 77.
Register, Cheri, professor, Minneapolis, f. 30/4 45, 78.
Lindström, Caj-Gunnar Axel, professor, Åbo, f. 18/4 42, 80.
Koch, Maria Ludovica, professor, Rom, f. 6/9 41, 83.
Kostecki, Marian Jan, professor, Warszawa, f. 19/4 49, 83.
Tamm, Ditlef, professor, Köpenhamn, f. 7/3 46, 85.
Randsborg, Klavs, professor, Virum, f. 28/2 44, 87.
Thorsen, Nina G., lektor, Köpenhamn, f. 45, 88.
Eyben, Bo von, professor, Köpenhamn, f. 16/11 46, 90.
Zable, Henrik, professor, Köpenhamn, f. 26/8 43, 90.
Kaszinska, Maria, lektor, Poznan, 91.
Duvall-Hargroe, Nancy, professor, 92.
Lund, Jørn, professor, Köpenhamn, f. 30/1 46, 92.
Stolleis, Michael, professor, Frankfurt a.M., f. 20/7 41, 92.
Svenbro, Jesper, fil. dr, Paris, f. 10/3 44, 92.
Albertz, Rainer Kurt Wolfgang, professor, Hilchenbach, f. 2/5 43, 93.
Mangelsdorf, Günter, professor, Greifswald, f. 20/7 47, 93.
Nielsen, Kirsten, lektor, Århus, f. 12/10 43, 93.
Sundholm, Bo Göran, professor, Leiden, 22/2 53, 93.
Engman, Max Robert, professor, Åbo, f. 27/9 45, 94.
Gibert, Teresa, professor, Madrid, f. 27/8 54, 94.
Kvist, Hans-Olof, professor, Åbo, f. 27/10 41, 94.
Näsman, Ulf Albert Knutsson, docent, Århus, f. 16/3 44, 94.

Vetenskaps societetens verksamhet under 1996

Invalda arbetande inländska ledamöter är

universitetslektor, fil.dr Lars Berggren, 1951
docent, fil.dr Lena Ekberg, 1954
universitetslektor, fil.dr Lars Elleström, 1960
bitr. professor, fil.dr Antoon Geels, 1946
universitetslektor Harald Gustafsson, 1953
universitetslektor, fil.dr Claes-Göran Holmberg, 1946
universitetslektor, fil.dr Merle Horne, 1950
t.f. professor, teol.dr Anders Jarlert, 1952
universitetslektor, fil.dr Björn Larsson, 1953
universitetslektor, fil.dr Kjell Norlin, 1943
universitetslektor, PhD Birgitta Olander, 1947
professor, fil.dr Wlodzimierz Rabinowicz, 1947
docent, fil.dr Catharina Raudvere, 1960
universitetslektor, teol.dr Catharina Stenqvist, 1950
forskarassistent, fil.dr Birgitta Svensson, 1948

Stiftarnas dag och vårsammanträdet den 23 april hade ordnats i samarbete med Juridiska institutionen. Professor Kjell Åke Modéer presenterade de nya lokalerna på Lilla Gråbrödersgatan och den hit knutna undervisningen och forskningsverksamheten. Efter kaffe och invaldsammanträde talade Kjell Åke Modéer över ämnet En europeisk rättskultur – utmaning eller hot. Studiedagen avslutades med supé på Restaurang Tegnér.

Årets exkursion den 28 september hade som tema "Borgar och slott i Skåne under medeltid och renässans". Sakkunniga guider tog emot på Borgeby och Svaneholm. Efter lunch ägnades eftermiddagen åt Torup där vår stiftande ledamot, Christina von Leithner var värdinna. Tillfälle gavs att besöka det intill slottet belägna statarmuseet.

Vetenskaps societeten i Lund

Vid årsmötet den 29 november talade universitetets f.d. rektor, professor Nils Stjernquist över ämnet "Ideologi och politik".

Styrelsen har sammanträtt den 29/1, 25/3, 5/6, 24/9, 5/11, 17/12.

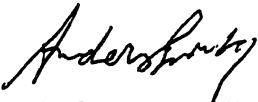
Av trycket har under året utgivits årsbok 1994 samt som nummer 89 i skriftserien "An interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part II. Ed. by Björn Wallner.

Societetens språkstipendium på 80.000:- har tilldelats doktoranden i engelska språket Agneta Lindgren. Belöningen ur Näringslivets fond för humanistisk forskning har tilldelats docent Bengt Lewan; professor Kim Salomon har mottagit Thorild och Olga Dahlgrens pris; Verner Egerland och Jakob Christensson erhöll belöningen ur Kochska och Harry Karlssons fonder.

Direktör Hans Rausing med maka Märit har till Societeten donerat 5 miljoner kronor att bilda en fond för stöd till humanistisk forskning. Societeten har under året utformat en policy för medlems förvaltning till forskningens fromma.

Resestipendier och forskningsbidrag har i övrigt tilldelats:
universitetslektor Birgitta Berglund 3.750:-, fil.dr Marcos Cantera Carlomagno 6.500:-, universitetslektor Lars Elleström 8.170:-, professor Bo Holmberg 6.000:-, universitetslektor Anders Lindahl 6.000:-, docent Valeria Molnár 6.500:-, docent Deborah Olausson 3.000:-, docent Bozena Werbart 7.000:-, fil.dr Anders Ödman 2.400:-, docent Lars-Johan Ekeröth 2.684:-.

Lund 1997-03-31

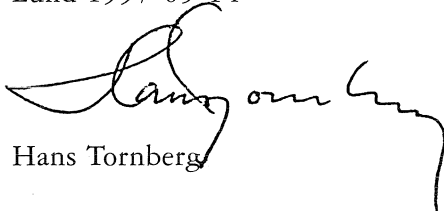

Anders Grönvall
sekreterare

Sammandrag av
Vetenskaps societetens i Lund räkenskaper år 1996
Balanskonto den 31 december 1996

Aktiva		Passiva	
Obligationer	456 000	Grundfond	1 315 145
Aktier o fondandelar	11 534 932	Dispositionsfond	577 244
Bank	1 649 604	Resestipendiefond	121 375
Postgiro	13 499	Skånsk Senmedeltid och Renässans	3 614 158
Innehållen källskatt	-13 240	O o T Dahlgrens fond	261 105
		AB CWK Glerups fond	135 796
		von Hallwyls fond	21 682
		Harry Karlssons fond	50 677
		50-årsfonden	427 043
		Tegnérfonden	373 483
		Ada o Lars Werins fond	180 068
		Axel Kocks fond	53 015
		Mattias Olofssons fond	72 063
		Ruben Rausings fond	725 027
		Näringslivets fond för Humanistisk forskning	356 248
		H o M Rausings fond	5 356 667
	13 640 796		13 640 796

Lund 1997-05-14

Hans Tornberg

Resultaträkning 1996

INTÄKTER och KAPITALTILLSKOTT		1996	1995
<i>Intäkter från värdepappersförvaltningen</i>			
Räntor		120 078	25 548
Utdelning aktier		395 832	201 863
Optioner		84 942	
Realisationsvinster aktier etc	1 819 229		
Nedskrivning värdepapper	<u>-44 229</u>	1 775 000	743 644
Avgår: Värdepapperskostnader (förv. avg.)		<u>-84 877</u>	<u>-64 631</u>
Summa värdepappersintäkter, netto		2 290 975	906 424
<i>Intäkter från verksamheten</i>			
Bokförsäljning		3 960	46 383
Inträdesavgifter			12 000
<i>Kapitaltillskott</i>			
Årsavgifter	1 500		22 260
Donation	5 000 000		
Insamling Näringslivets Fond för Humanistisk Forskning	<u>50 000</u>	5 051 500	305 000
SUMMA INTÄKTER och KAPITALTILLSKOTT		7 346 435	1 292 067

KOSTNADER och KAPITALFÖRÄNDRING

Förvaltningskostnader

Förvaltningskostnader	97 529		
Sociala avgifter	<u>12 779</u>	110 308	163 057

Kostnader för verksamheten

Årsböckerna	116 100		
Skriftserien	6 688		
Skånsk Senmedeltid o Renässans	<u>6 400</u>	129 188	525 978

Bidrag och anslag

Forskningsbidrag	12 295		
Resestipendier	140 500		
Anslag ur Tegnér-fonden	25 000		
Forskningsstipendier	80 000		
Kockska belöningen	7 500		
Dahlgrenska belöningen	30 000		
Stip ur Näringslivets fond	10 000		
H Karlssons pris	<u>7 500</u>	312 795	285 607

<i>Ökning av fondförmögenheten</i>		<u>6 794 144</u>	<u>317 425</u>
------------------------------------	--	------------------	----------------

SUMMA KOSTNADER OCH FONDÖKNING		<u>7 346 435</u>	<u>1 292 067</u>
---------------------------------------	--	-------------------------	-------------------------

Revisionsberättelse
för Vetenskaps societeten i Lund
räkenskapsåret 1996

Undertecknade, av Vetenskaps societeten vid högtidssammanträde valda revisorer, har granskat Vetenskaps societetens räkenskaper och förvaltning för år 1996. Granskningen har omfattat bokföringsmaterialet och styrelsens protokoll. Vi har även på styrelsens begäran fört diskussion om fondförvaltningen med styrelsen.

Räkenskaperna är förda enligt god redovisningssed och är försedda med vederbörliga verifikationer.

Då vår granskning icke heller i övrigt föranlett några anmärkningar, tillstyrker vi, att skattmästaren och styrelsen beviljas ansvarsfrihet för räkenskapsåret.

Södervidinge den 26 september 1997

Bo Westerhult

Alvar Modin

Vetenskaps societetens verksamhet under 1997

Som ny stiftande ledamot har invalts

direktör Sten K. Johnson, 1945

Nyvalda arbetande inländska ledamöter är

universitetslektor Anders Lindahl, 1953
professor Eva Rystedt, 1945
universitetslektor Jes Wienberg, 1956
universitetslektor Christian Häthén, 1954
universitetslektor Magnus Wikdahl, 1954
forskarassistent Karin Blomqvist, 1954
forskarassistent Lynn Åkesson, 1951
forskarassistent Yvonne Werner, 1954
universitetslektor Elisabeth Mansén, 1954
universitetslektor Jan Olof Nilsson, 1954
universitetslektor Christer Lindberg, 1956
professor Jonathan Friedman, 1946

Societetens vårsammanträde med stiftarnas dag den 28 april inleddes med studiebesök på Svenska akademins ordboksredaktion och UB2. Institutionerna presenterades av docent Lars Svensson och enhetschef Mats G. Lindqvist. Efter invalssammanträde överlämnades tre stipendier för utlandsstudier à 100.000:- ur Märit och Hans Rausings fond till doktoranderna Petra Bernardini, Romanska inst., Håkan Håkansson, Avdelningen för idé- och lärdomshistoria, Dominic Ingemark, Institutionen för Antikens kultur och samhällsliv. – Professor Peter Gärdenfors talade över ämnet "Människan i informations samhället". Studiedagen avslutades med supé på Finn Inn.

Höstens exkursion, lördagen den 27 september, hade som mål slottsmiljöer på Falster och Lolland. Vi strövade runt i parken på Korseliet

Vetenskaps societeten i Lund

och besökte romantikens Liselund byggt på 1790-talet. Lunchen var förlagd till Klintholms fiskehamn.

Vid årsmötet den 28 november talade författaren Per Wästberg över ämnet "Dagboken som litterär och historisk genre".

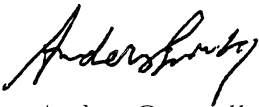
Styrelsen har sammanträtt den 28 januari, 24 mars, 16 juni, 22 september, 3 november, 15 december och 16 december.

Av trycket har under året utgivits årsbok 1995.

Belöningar har tilldelats Lars Berggren och Lennart Sjöstedt ur Olga och Thorild Dahlgrens fond, Mats G. Larsson ur Näringslivets fond för humanistisk forskning, Christina Sjöblad ur Gleerupska fonden, Gunlög Josefsson ur Kochska fonden.

Resestipendier och forskningsbidrag har under vår och höst tilldelats disputerande lundaforskare, varom hänvisas till styrelsens protokoll.

Lund 1998-03-31

Anders Grönvall
sekreterare

Förvaltningsberättelse 1997

Vetenskaps societetens samlade fondförmögenhet ökade under verksamhetsåret med 1,627 mkr eller 12 procent till 15,267 mkr (f.å. 13,640 mkr). Grundfonden jämte de övriga fonder, vilkas avkastning årligen avsätts till bekostande av Societetens allmänna verksamhet, uppgick vid årets slut till sammanlagt 8,681 mkr medan de specialdestinerade fonderna tillhopa hade ett bokfört värde om 5,414 mkr.

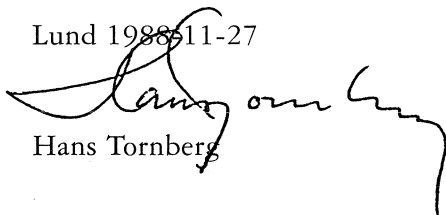
Societetens medel för den allmänna verksamheten, som är samlade i Dispositionsfonden resp. Resestipendiefonden, var vid årsskiftet 97/98 1,171 mkr (f.å. 698 tkr).

Merparten av förvaltningskapitalet, 87 procent, var vid bokslutsårets utgång placerat på svensk och utländsk aktiemarknad. Bankkonto-medel och placeringar på räntemarknad motsvarade 13 procent av kapitalbehållningen. Skillnaden mellan marknadsvärdet på de finansiella tillgångarna och bokfört värde (=dold reserv) var nästan 4 mkr (f.å. 4,3 mkr).

Societetens ekonomi har under de senaste åren förstärkts. Detta har möjliggjort en kraftig ökning av den forskningsstödjande verksamheten. Under 1997 utbetalades stipendier, forskningsbidrag och forskarbelöningar om sammanlagt 549 tkr (f.å. 313 tkr). Därutöver finansierade fonden Skånsk Senmedeltid och Renässans forskningsprojekt och tryckningskostnader med 534 tkr (f.å. 6 tkr).

De allmänna förvaltningskostnaderna uppgick under året till 163 tkr (f.å. 110 tkr) medan kostnaderna för värdepappersförvaltningen ökade till 127 tkr (f.å. 85 tkr). Nettointäkterna av värdepappersförvaltningen blev 2,973 mkr (f.å. 2,290 mkr) och de totala intäkterna inkl. kapitaltillskott uppgick till 3,000 mkr (f.å. 7,346 mkr).

Lund 1988-11-27

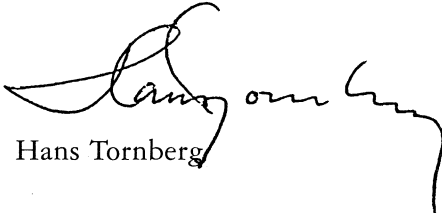

Hans Tornberg

Sammandrag av
Vetenskaps societetens i Lund räkenskaper år 1997
Balanskonto den 31 december 1997

Aktiva		Passiva	
Obligationer	446 250	Grundfond	1 449 873
Aktier o fondandelar	13 158 828	Dispositionsfond	933 810
Bank	1 673 817	Resestipendiefond	237 743
Postgiro	6 686	Skånsk Senmedeltid och Renässans	3 867 782
Innehållen källskatt	-18 048	O o T Dahlgrens fond	283 031
		AB CWK Gleerups fond	135 402
		von Hallwyls fond	23 748
		Harry Karlssons fond	61 726
		50-årsfonden	467 739
		Tegnérfonden	411 179
		Ada o Lars Werins fond	184 326
		Axel Kocks fond	57 073
		Mattias Olofssons fond	78 930
		Ruben Rausings fond	794 120
		Näringslivets fond för Humanistisk forskning	413 916
		H o M Rausings fond	5 867 136
	15 267 534		15 267 534

Lund 1998-03-19

Hans Tornberg

Resultaträkning 1997

INTÄKTER och KAPITALTILLSKOTT		1997	1996
<i>Intäkter från värdepappersförvaltningen</i>			
Räntor		30 162	120 078
Utdelning aktier		343 935	395 832
Optioner			84 942
Realisationsvinster aktier etc	3 543 025		
Nedskrivning värdepapper	<u>-815 658</u>	2 727 367	1 775 000
Avgår: Värdepapperskostnader (förv. avg.)		-127 536	-84 877
Summa värdepappersintäkter, netto		<u>2 973 927</u>	<u>2 290 975</u>
<i>Intäkter från verksamheten</i>			
Bokförsäljning	12 918		3 960
Inträdesavgifter	<u>4 000</u>	16 918	
<i>Kapitaltillskott</i>			
Årsavgifter		9 400	
Donationer och insamlingar			5 051 500
SUMMA INTÄKTER och KAPITALTILLSKOTT		<u>3 000 245</u>	<u>7 346 435</u>

Vetenskaps societeten i Lund

KOSTNADER och KAPITALFÖRÄNDRING

Förvaltningskostnader

Förvaltningskostnader	145 613		
Sociala avgifter	<u>17 552</u>	163 165	110 308

Kostnader för verksamheten

Årsböckerna	114 500		
Föreläsare	12 192	126 692	129 188

Bidrag och anslag

Forskningsbidrag	37 912		
Resestipendier	62 500		
Forskningsstipendier	277 684		
Kockska belöningen	7 500		
Dahlgrenska belöningen	35 000		
Stip ur Näringslivets fond	20 000		
Skånska Senmedeltid			
o Renässans	534 325		
Gleerupska belöningen	30 000		
Anslag ur Tegnér fonden	43 730		
Anslag ur A&L Werins fond	<u>35 000</u>	1 083 651	312 795

<i>Ökning av fondförmögenheten</i>		<u>1 626 737</u>	6 794 144
------------------------------------	--	------------------	-----------

SUMMA KOSTNADER OCH FONDÖKNING		<u>3 000 245</u>	<u>7 346 435</u>
---------------------------------------	--	------------------	------------------

Revisionsberättelse för Vetenskaps societeten i Lund räkenskapsåret 1997

Undertecknade, av Vetenskaps societeten vid högtidssammanträde valda revisorer, har granskat Vetenskaps societetens räkenskaper och förvaltning för år 1997. Granskningen har omfattat bokföringsmaterialet – dagbok, verifikationer, resultaträkning och balansräkning – samt styrelsens protokoll.

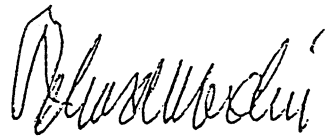
Räkenskaperna är förda i enligt med god redovisningssed och är försedda med vederbörliga verifikationer.

Då vår granskning ej heller i övrigt föranlett några anmärkningar, tillstyrker vi, att skattmästaren och styrelsen beviljas ansvarsfrihet för räkenskapsåret.

Södervidinge den 7 oktober 1998

Bo Westerhult

Alvar Modin

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

*Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948
den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970,
den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982 och den 25 nov. 1994.*

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, särskilt genom

- att i sina acta befordra vetenskapliga verk till trycket,
- att lämna understöd till vetenskapliga undersökningar,
- att ta initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag samt
- att anordna föredrag över vetenskapliga ämnen.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter, vartill kommer hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamöter skall företrädesvis yngre vetenskapsidkare väljas.

I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

§ 4

Arbetande ledamot kvarstår som sådan till fyllda 55 levnadsår och övergår därefter till gruppen seniores.

§ 5

Stiftande ledamot, vartill Societeten endast äger välja person som visat intresse för humanistisk vetenskap och kultur, erlägger en inträdesavgift av minst 4.000 kronor samt under vartdera av de åtta efter valet närmast följande åren en avgift av 1.500 kronor. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

Önskar stiftande ledamot på en gång erlägga samtliga återstående avgifter, äger han rätt till diskontoavdrag på icke förfallna avgifter, räknat efter en ränta som med 1 % överstiger högsta vid betalningstillfället gällande ränteläge för Svenska statens obligationer.

§ 6

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 7

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 8

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av tre år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 9

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 10

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom en inom sig utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 11

Till tryckning i Societetens acta inlämnade skrifter granskas av en granskningsnämnd, bestående av sekreteraren jämte fyra arbetande ledamöter, representerande olika vetenskapsgrenar.

Nämnden väljs för en tid av 2 år. Vid varje högtidssammanträde väljs två medlemmar.

ÄMBETSMÄN

§ 12

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 13

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall

Vetenskaps societeten i Lund

förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 14

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper, som avslutas med kalenderår, samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 15

Societeteten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begära tio ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.

Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 16

Societeteten är beslutfö, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller dessas ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger deltaga i omröstning.

§ 17

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter, styrelse och granskningsnämnd förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär sluten omröstning. Vid lika röstetal avgörs valet genom lottning.

§ 18

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 19

Av de stiftande ledamöternas inträdesavgifter bildas en dispositionsfond.

Av de stiftande ledamöternas årsavgifter bildas en grundfond, varav endast avkastningen får disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst 2/3 majoritet, på 2 omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 4 eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's *Oceana*, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fåbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. *Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguae septentrionalis antiquae et modernae*, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. I *Jesper Swedbergs* *Lefwernes* Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. *Neli Sueciani*. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.

39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Febrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at FINDERUP. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevens skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksförästandaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Febrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sektierism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöfs Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önerfors*. Die Hauptfasungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnérns översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödel*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.

Vetenskaps societeten i Lund

75. *Ulf Sjödell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningsförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part I. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.
85. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 1. Ed., by *Sigurd Kroon et al.* 1993.
86. *Waldemar Sundberg*. KUSHTA. A Monograph on a Principal Word in Mandaeen Texts. II. The Ascending Soul. 1994.
87. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part I. Text. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1995.
88. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: the East Midland Counties. 1995.
89. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1996.
90. Diego Valadés, Catholicae Assertionones von *Bengt Löfstedt* und *Scott Talkovic*. 1998.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppborðs jordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingesman*. Ärkesædets godsadministration i senmedeltiderna. 1990.
13. *Bjersjöholm*. Gods och slott. Av *Sölve Johannesson m. fl.* 1992.

14. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv. 1995.
15. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bildokumentation. 1995.
16. *Bertil Ejder* och *Thorsten Andersson*: Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll. 1998.
17. Glimmingehus 500 år. Tretton texter redigerade av *Sten Åke Nilsson* under medverkan av *Annette Landen*. 1999.

Årsbok 1920–1996

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehåll

Artiklar

Marcos Cantera Carlomagno: Geopolitikens återkomst

Dominic Ingemark: Öl eller vin?

Bengt Löfstedt: Zu Felix Fabris Latein

Jöran Mjöberg: Amerikas "Southwest" i tre diktares ögon

Ivan Svalenius: En svensk nationsfest i Wittenberg 1544

Ingrid Söderhamn: Som Apoteos betraktad...

Marianne Thormählen: Systrarna Brontë och prästerskapet

Nils Gösta Valdén: Litterära influenser hos lyrikern Ekelund

Minnesord

Sven Håkan Ohlsson av Ingmar Brohed

Olof Arngart av Gillis Kristensson

Carl-Gustaf Undhagen av Birger Bergh

Östen Södergård av Jean-François Battail

Jörgen Weibull av Birgitta Odén

